

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

"ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ"

 ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Δημιουργική Γραφή στην Εκπαίδευση

Διπλωματική Εργασία

ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΚΑΒΑΦΗΣ: ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Βλάχου Κρυστάλλω

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Βακάλη Άννα

Κοζάνη, Μάρτιος 2024

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

"ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ"

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
ΒΑΚΑΛΗ ANNA

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:
ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

ΚΩΤΣΑΛΙΔΟΥ ΕΥΔΟΞΙΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ από καρδιάς την επιβλέπουσα της εργασίας μου,

Βακάλη Άννα,

που θερμά υποστήριξε την προσπάθεια αυτή με την πολύτιμη καθοδήγηση και τις χρήσιμες παρατηρήσεις της.

Αφιερωμένο
στον άντρα μου Δημήτρη,
στους γονείς μου,
και στα τρία παιδιά μου, τα μεγαλύτερα πτυχία του κόσμου όλου,
τη Χαρούλα, την Ιωάννα και τον Γιάννη μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι τα όρια του σχολικού Καβάφη (α΄ μέρος) και οι προεκτάσεις που μπορούν να γίνουν στη διδασκαλία του έργου του (β΄ μέρος). Για το λόγο αυτό διερευνάται, μετά από μια σύντομη εξέταση και κριτική των σχολικών εγχειριδίων του μαθήματος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, η παρουσία του ποιητή σε αυτά, μέσα από την επιλογή συγκεκριμένων κάθε φορά ποιημάτων και επιχειρείται εν τέλει η σύνδεσή της με παράγοντες που ενδεχομένως την καθόρισαν. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ανθολόγηση του ποιητή είναι δυσανάλογη της προσφοράς του και της παγκόσμιας αναγνώρισής του, ενώ συγχρόνως αποκρύπτεται διαχρονικά η παρουσία των ερωτικών του ποιημάτων. Και μπροστά σε αυτή τη διαπίστωση, σε συνδυασμό πάντα με το κλίμα των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων και την αποκαθήλωση του ενός και μοναδικού σχολικού εγχειριδίου, η μελέτη περνά σε α) πρόταση - προέκταση διδασκαλίας του μεμονωμένου καβαφικού ποιήματος, μέσα από τη σύνταξη ενός «καταλόγου», που συνδέει το ποίημα με τη θεματική του γλωσσικού μαθήματος και β) την αξιοποίηση μιας συλλογής καβαφικών ποιημάτων μέσα από τη σύνταξη ενός ανθολογίου και τη δημιουργική διδασκαλία του, που εφαρμόστηκε στο Λύκειο.

ABSTRACT

The purpose of the present study is the limits of Cavafy's school work (part 1) and the extensions that can be made to the teaching of his work (part 2). For that purpose, after a brief examination and review of the textbooks of the Modern Greek Literature course, the poet's presence in them is explored through the selection of specific poems each time and an attempt is made to eventually link it to factors that may have determined it. The study concludes that the poet's compilation is disproportionate to his contribution and his worldwide recognition, while at the same time the presence of his love poems is concealed throughout time. And in the light of this realization, always combined with the climate of the new Analytical Programmes and the rehabilitation of the single textbook, the study proceeds to a) a proposal - an extension of the individual Cavafy poem, through the compilation of a "catalogue", linking the poem to the subject matter of the language course and b) the use of a collection of Cavafy poems through the compilation of an anthology and its creative teaching, which was implemented in the high school.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	iii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	iv
ABSTRACT	v
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ «ΟΡΙΑ» ΣΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΚΑΒΑΦΗ.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ – ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ.....	6
2.1 Από τα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας».....	6
2.2 Το μάθημα σήμερα.....	9
2.3 Μια κριτική ματιά στα ΚΝΛ.....	10
2.4 Ο λογοτεχνικός κανόνας	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ο ΚΑΒΑΦΗΣ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ. Από τα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» (1932/1950 έως 1977)στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας».....	18
3.1 . Στα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» εξατάξιου Γυμνασίου από το 1950 έως 1977.....	22
3.2 Στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» Γυμνασίου και Λυκείου από το 1977 έως σήμερα	27
3.2.1 Γυμνάσιο (1977-2005)	28
3.2.2 Γυμνάσιο (2006- σήμερα).....	31
3.2.3 Λύκειο	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ	36
4.1 Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα 1884 – 1977/79	36
4.2 Στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας 1977/9-σήμερα.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΠΤΥΧΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ.....	40
5.1 Ο Καβάφης και η γενιά του 1880	40
5.2 Η Ποιητική παραγωγή.....	43
5.3 Εκδόσεις του καβαφικού έργου	46

5.3.1 Το ιδιότυπο εκδοτικό σύστημα - Εκδότης του εαυτού του.....	46
5.3.2 Προβληματισμοί πάνω στην ιδιοτυπία	50
5.3.3 Εκδόσεις του καβαφικού έργου (μετά το θάνατό του)	52
5.3.4 Το Αρχείο Καβάφη – η διαδρομή του.....	55
5.4 Η κριτική για τον Καβάφη	57
5.5 Η ερωτική ιδιαιτερότητα και η ποίησή της.....	61
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ «ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ» ΣΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΚΑΒΑΦΗ.....	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ ΣΗΜΕΡΑ.....	68
1.1 Γιατί να διευρύνουμε και να εμπλουτίσουμε τη διδασκαλία του Καβάφη στο σχολείο σήμερα;.....	68
1.2 Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών – Η δημιουργική γραφή.....	69
1.3 Η λογοτεχνική ανάγνωση στις σχολικές τάξεις	71
1.4 Η διδασκαλία αυτοτελούς λογοτεχνικού έργου	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΒΑΦΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ– ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	75
2.1 Το πλαίσιο συνεξέτασης γλώσσας – λογοτεχνίας. Διδασκαλία μεμονωμένου ποιήματος – Η πρόταση ενός «καταλόγου»	75
2.2 Διδασκαλία συλλογής καβαφικών ποιημάτων.....	83
2.2.1 Πρόταση διδασκαλίας.....	83
2.2.2 Συμπεράσματα	102
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΑΝΟΙΓΜΑ ΣΤΗΝ ΕΡΩΤΙΚΗ ΚΑΒΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ	105
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	109
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	128

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ «ΟΡΙΑ» ΣΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΚΑΒΑΦΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν δεν φοιτούσα στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα της Δημιουργικής Γραφής, εάν ξεχωριστοί δάσκαλοι δεν με κινητοποιούσαν στη δημιουργική διδασκαλία της λογοτεχνίας, η ενασχόλησή μου με τον Αλεξανδρινό ποιητή θα έμενε στο επίπεδο αδιόρατης αγάπης και θαυμασμού. Τι να γράψει, τι να ερευνήσει, όμως, κανείς για τον Καβάφη; Τι δεν έχει ειπωθεί; Και μπροστά σε μια βασανιστικά ασχημάτιστη ιδέα που «επίμονα πάει κι έρχεται», η επιβλέπουσά μου ρίχνει φως και δείχνει τον δρόμο: «βρες θέμα που αγαπάς και κούμπωσέ το στην καθημερινότητά σου». Αυτό ήταν! Η αγάπη για τον ποιητή, ήταν δεδομένη. Τι θα ήθελα να ψάξω, να γράψω, να δηλώσω γι' αυτόν; Σίγουρα πολύ καλύτερα από μένα, πολλοί ειδικοί και με πολλούς τρόπους μίλησαν και έγραψαν για την αξία του. Εμένα, ως μάχιμη φιλόλογο Λυκείου με απασχολεί η καθημερινότητα, η διδασκαλία του ποιητή στην τάξη, να «το νου μου τρώγει αυτή η τύχη». Έτσι προέκυψε ο σχολικός Καβάφης: Όρια και προοπτικές. Ποια όρια μπήκαν στην ανθολόγησή του. Τι είδαν σε αυτόν τόσοι μαθητές τόσα χρόνια πριν, τι δίδαξαν τόσοι εκπαιδευτικοί τόσα χρόνια πριν, τι γίνεται σήμερα. Υπάρχει ανοδική, άραγε, ανάλογη της φήμης του ή στάσιμη ανθολόγηση/αξιοποίηση;

Και κάπως έτσι το ταξίδι ξεκινά. Η αξιοποίηση κάθε λογοτέχνη στο σχολείο είναι άμεσα συνυφασμένη με το σχολικό εγχειρίδιο. Το αποτύπωμα δηλαδή ενός αναλυτικού προγράμματος, το προϊόν μιας πολιτικής επιλογής και μετάδοσης της κυρίαρχης ιδεολογίας, που όσο κι αν «ανοίγεται» τα τελευταία χρόνια, δεν παύει να αποτελεί σημαντικό εργαλείο διδασκαλίας και αξιολόγησης. Έτσι, μετά από μια σύντομη εξέταση και κριτική των σχολικών εγχειριδίων και του ίδιου του μαθήματος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, η έρευνα εστίασε στην παρουσία του ποιητή στις διάφορες εκδόσεις των «Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων» και των «Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας». Ποια ποιήματά του αποτέλεσαν τον λεγόμενο σχολικό λογοτεχνικό κανόνα και πώς ο ποιητής παρουσιάστηκε στα ενσωματωμένα βιογραφικά σημειώματα. Τα συμπεράσματα από την ανθολόγηση του ποιητή οδήγησαν τη μελέτη στη διερεύνηση κάποιων πτυχών που συνολικά, πιθανώς, να συντέλεσαν σε αυτό: η απουσία του από την Αθήνα, η σχέση του με τη γενιά του 1880, η ιδιαιτερότητα και το καινοφανές της γραφής του, το ιδιότυπο εκδοτικό του σύστημα, η κριτική, το ομοφυλοφιλικό στοιχείο και η αισθησιακή, ερωτική του ποίηση.

Και μετά τα «όρια», έρχονται οι «προοπτικές». Γιατί να διευρύνουμε τον κανόνα; Ποιες συνθήκες οδηγούν σε αυτό; Ο ποιητής, πάντα επίκαιρος, μπορεί να «κουμπώσει»

ευκολότερα σήμερα σε ποικίλα θέματα της γλωσσικής διδασκαλίας. Κι επιπλέον ο αέρας που πνέει με τα καινούρια Αναλυτικά Προγράμματα μάς λέει τολμήστε, διδάξτε μια ολόκληρη συλλογή καβαφικών ποιημάτων. Αλλά με έναν όρο: διδάξτε την δημιουργικά, βιωματικά, αισθησιακά. Ακολουθήστε, επιτέλους, τον χρυσό διδακτικό κανόνα, που ανεπαίσθητα αφήσατε πίσω σας, καθώς εντρυφούσατε σε παλιές και σύγχρονες λογοτεχνικές θεωρίες και ρεύματα: ο εκπαιδευτικός δεν λέει τίποτα από όσα μπορεί να πει, να δει, να αισθανθεί, να εξηγήσει, να συγκρίνει... ο μαθητής. Κάπως έτσι, λοιπόν ξεκίνησε το ταξίδι στην καβαφική Ιθάκη της τάξης μας. Ακόμη συνεχίζεται. Όσο, όμως, πιο πολύ διαρκεί τόσο πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά αναπνέουμε και εγώ και οι μαθητές μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Το σχολικό βιβλίο, ένα «δωρεάν» μέσο προώθησης των εκπαιδευτικών σκοπών, διευκολύνει διδάσκοντες και διδασκόμενους, πραγματώνει κάθε εκπαιδευτική αλλαγή και μεταρρύθμιση, οργανώνει τη διδακτέα ύλη, μεταδίδει γνώσεις μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες και μεθόδους μάθησης και λειτουργεί ως πυξίδα αξιολόγησης των μαθητών, αποτελώντας συγχρόνως και έναν ιδεολογικό μηχανισμό. Συχνά μπορεί η συγγραφή τους να μη γίνεται με διαφανή, δημοκρατικό, συνεργατικό, επιστημονικό ή παιδαγωγικό τρόπο και οι μέθοδοί τους να μην είναι αποτελεσματικές, ο όγκος τους να είναι τεράστιος και ενίοτε να ακυρώνονται από αλληλοαναιρούμενες οδηγίες που φτάνουν τελευταία στιγμή σε έναν εκπαιδευτικό που δεν έχει επιμορφωθεί στη σωστή χρήση τους. Με όλες αυτές όμως τις αδυναμίες του το σχολικό βιβλίο δεν πρέπει για πολλούς λόγους να καταργηθεί. (Κωστόπουλος, 2004, όπ. αναφ. στο Ι.Ν. Περυσινάκης & Α. Τσαγγαλίδης, 2004).

Εικόνα 1 Φορείς έκδοσης σχολικών εγχειριδίων

Μια κρίσιμη χρονολογία για τα ελληνικό σχολικό βιβλίο, για το ένα και ίδιο βιβλίο για όλα τα σχολεία της επικράτειας, υπήρξε το 1937, όταν με νόμο της δικτατορίας ιδρύεται ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ), με σκοπό τον αποκλειστικό έλεγχο και τη διακίνηση των βιβλίων, εφόσον προηγουμένως υπήρχε η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στα εγκεκριμένα από το Υπουργείο εγχειρίδια. Στη συνέχεια τη δεκαετία του 1960, ο Οργανισμός θα μετονομαστεί σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ) και θα εκτυπώσει περίπου τρία δισεκατομμύρια αντίτυπα σχολικών βιβλίων μέχρι την κατάργησή του το 2012, οπότε και θα αναλάβει το όλο έργο το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ΙΤΥΕ) «Διόφαντος». Η εξέλιξη των τυπογραφικών τεχνικών, από τα παλιά τυπογραφεία στην ηλεκτρονική σχεδίαση, αλλά και οι αισθητικές ή σχεδιαστικές βελτιώσεις είναι ορατές με το πέρασμα των χρόνων. (Ταμουσάτος, 2023)

Η Κουμπάρου-Χανιώτη, (2003) διακρίνει σε τέσσερις φάσεις το θεσμικό πλαίσιο που καθορίζει την εξέλιξη του σχολικού βιβλίου:

- 1836 - 1882: Μέχρι το 1838 το βασιλικό βιβλιοπωλείο εκδίδει τα διδακτικά βιβλία. Μετέπειτα υιοθετείται μια πολιτική ελεύθερου ανταγωνισμού και το θέμα αποκτά οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις. Οι προτάσεις για αλλαγή πλαισίου εντείνονται με την παρουσία του Χ. Τρικούπη και της Νέας Αθηναϊκής Σχολής.
- 1882 - 1916: Πολιτική ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού
- 1917 -1936: Το γλωσσικό ζήτημα της εποχής συσχετίζεται με το σχολικό βιβλίο, το οποίο γίνεται μάρτυρας της διαμάχης. Επιπλέον δέχεται και τις ιδεολογικές συγκρούσεις σχετικά με το περιεχόμενο, τις αξίες και τα πρότυπά του. Ο νόμος 5045/1931 της κυβέρνησης Ε. Βενιζέλου ορίζει ότι προαπαιτούμενο έγκρισης σχολικού βιβλίου είναι να μην εμπεριέχει οτιδήποτε προσβάλλει τη θρησκεία, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη. Τότε μόνο δίνεται πενταετή έγκριση και ο Σύλλογος Διδασκόντων είναι αρμόδιος να επιλέξει το βιβλίο που θα διδάξει.
- 1937- 2003: ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων ιδρύεται το 1937 και χαράσσεται η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου, με φανερή την πρόθεση ελέγχου των φερόμενων στα σχολικά βιβλία ιδεολογικών μηνυμάτων. Το 1964, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου μετονομάζεται σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Το σχολικό βιβλίο, η έντυπη παρουσίαση της διδακτέας ύλης, δεν είναι ένα ελεύθερο πνευματικό δημιούργημα. Οφείλει να υπακούει και να υπηρετεί το πλαίσιο του εκάστοτε αναλυτικού προγράμματος, άρα της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής. Έρχεται να υποστηρίξει τη γνωσιακή, μαθησιακή, διδακτική και κοινωνικοποιητική διάσταση της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Ματσαγγούρας, 2004). Αποτελεί το διαμεσολαβητικό μέσο ανάμεσα στο εκάστοτε πρόγραμμα σπουδών και τους φορείς της διδακτικής διαδικασίας. Είναι, δηλαδή, η επίσημη ερμηνεία του προγράμματος σπουδών μέσα από την οποία καθορίζεται η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2007).

Τα τελευταία, βέβαια, χρόνια παρουσιάζεται στη σχολική πραγματικότητα κι ένα άτυπο, ένα λανθάνον σχολικό εγχειρίδιο, αυτό της Τράπεζας Θεμάτων. «Ξαφνικά η μαθησιακή διαδικασία αποκτά ένα δεύτερο κέντρο βάρους, το οποίο έχει συντεθεί με πολύ λιγότερο συστηματικό τρόπο απ' ό,τι το σχολικό βιβλίο. Η ύλη του μαθήματος κατακερματίζεται πια σε πιθανά θέματα εξετάσεων» (Ταμουσάτος, 2023:46).

Το σχολικό βιβλίο ως προϊόν πολιτικής επιλογής γίνεται επιπλέον και όργανο ενός κυρίαρχου ιδεολογήματος, «ένα μέσο “μετακένωσης” της κυρίαρχης ιδεολογίας με ευρύτατο δίκτυο διανομής», μια διαχρονική «Διάπλαση των παιδών». Το 1940 στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα συναντάμε τον «Λόγο του Εθνικού Κυβερνήτου» και ένα κείμενο του Ι. Μεταξά περί σκοπών και κατευθύνσεων της Ελληνικής Νεολαίας. Τα ανθολογούμενα κείμενα, με επεξηγήσεις στην καθαρεύουσα, επικεντρώνονται στον ύμνο της πατρίδας, της φύσης της ελληνικής επαρχίας και φυσικά απουσιάζει παντελώς η γενιά του '30, που τη δεκαετία εκείνη είχε δώσει τα δείγματα της μοντέρνας ποίησής της. Αργότερα, η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου φρόντισε να δηλώσει την παρουσία της, είτε φανερά με τυπωμένα στα σχολικά εγχειρίδια τα σύμβολά της, είτε, το χειρότερο, με τα ποικίλα ενσωματωμένα ποικιλοτρόπως ιδεολογήματά της. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα των Καλαματιανού, Λάγιου, Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη διανέμονται από τις αρχές της Δεκαετίας του 1960 και σε όλη τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας. Και εδώ, στην αρχή του βιβλίου, ενσωματώνεται η ομιλία του βασιλιά Παύλου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Χαρακτηριστικό επίσης της πολιτικής βούλησης της εποχής αποτελεί το γεγονός ότι μια δεκαετία σχεδόν μετά την απονομή του βραβείου Νόμπελ απουσιάζει ο Γιώργος Σεφέρης από το ανθολόγιο. Γενικά όμως και στα μετεμφυλιακά χρόνια έννοιες όπως έθνος, εθνική συνέχεια, εθνική, ευρωπαϊκή, πολυπολιτισμική ταυτότητα αποτελούν το μήλον της έριδος. (Ταμουσάτος, 2023).

Σήμερα, μπορεί οι εκάστοτε εμπλεκόμενοι συντάκτες αναλυτικών προγραμμάτων και ανθολογίων να έχουν γεφυρώσει αρκετά ιδεολογικά χάσματα, να συμφωνούν περισσότερο, παρά να διαφωνούν, στις δημοκρατικές και πανανθρώπινες αξίες που εμφορούνται στα σχολικά βιβλία, ωστόσο δεν παύει στην ουσία να αποτελεί μια πολιτική πράξη, άκρως σημαντική, και μια πρόκληση άκρως απαιτητική η παραγωγή ενός κοινού και μάλιστα κατάλληλου για όλους μορφωτικού αγαθού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ – ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

2.1 Από τα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας»

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι το μάθημα των Νέων Ελληνικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηριζόταν γενικά, στο διάστημα 1884 έως 1928, από μια αοριστία και αναποφασιστικότητα αναφορικά με τη στόχευση, το περιεχόμενο, το ωρολόγιο πρόγραμμα και τη διδακτική του. Από τη μεταρρύθμιση του 1929 μέχρι και την προσπάθεια αναβάθμισης της εκπαίδευσης το 1974 η διδασκαλία της Λογοτεχνίας στοχεύει κυρίως στη γλωσσική καλλιέργεια και όχι στην ολιστική ερμηνεία του κειμένου. Έμφαση δίνεται στην ανάγνωση, γλωσσική εξομάλυνση, περίληψη, διάφορες γλωσσικές ασκήσεις και τον προσδιορισμό του διδάγματος!

Το 1884 (επί Τρικούπη) μετά από πρωτοβουλία του Ν. Πολίτη εισάγεται το μάθημα των Νέων Ελληνικών στο πρόγραμμα των τριτάξιων Ελληνικών σχολείων (με το Β.Δ. της 23^{ης} Ιουνίου) και στη συνέχεια κυκλοφορούν τα πρώτα εγχειρίδια με τίτλο «Νεοελληνικά Αναγνώσματα». Σε αυτά θα βασιστεί η διδασκαλία του μαθήματος για έναν περίπου αιώνα, από το 1884 ως το 1977/9, σε όλους τους κύκλους εκπαίδευσης: τριτάξια Ελληνικά, τετρατάξια ή εξατάξια Γυμνάσια, Ημιγυμνάσια, πρακτικά Λύκεια, Προγυμνάσια, οκτατάξια Γυμνάσια, Γυμνάσια πρακτικής ή κλασικής κατεύθυνσης, Γυμνάσια Α΄ βαθμίδας, Γυμνάσια θεωρητικής ή θετικής κατεύθυνσης και Λύκεια γενικής κατεύθυνσης. Θα κυκλοφορήσουν σε οκτώ σειρές: 1)1884-1909 2)1909-1913 3)1913-1917 4)1917-1929/30 5)1929/30-1938 6)1938-1950 7)1950-1956/7 8)1956/7-1977. Πρόκειται για έναν πραγματικά μεγάλο αριθμό εγχειριδίων, 129 στο σύνολο, εξαιτίας συνήθως των συχνών αναθεωρήσεων στα πλαίσια της ίδιας σειράς αλλά και του γεγονότος ότι για την ίδια τάξη ορισμένες χρονιές υπάρχουν περισσότερα του ενός βιβλία. (Κουμπάρου-Χανιώτη,2003).

Η Αποστολίδου, (1995) (όπ. αναφ. στο Κουμπάρου-Χανιώτη, χ. χ) επισημαίνει ότι οι συντάκτες των Προγραμμάτων ορίζουν τη διδασκαλία κειμένων που να αναδεικνύουν ηρωικά κατορθώματα, ήθη και έθιμα, λαϊκές παραδόσεις, ιστορικά γεγονότα και θρησκευτικά στοιχεία. Επιδιώκεται βασικά η σύνδεση της λογοτεχνίας με ένα πλέγμα εθνικών σημασιών και αξιών.

Σύμφωνα με τον Μπαλάσκα Κ. (2015) τα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» που ονομάζονταν και «Χρηστομάθειες» κινούνται καθαρά σε γλωσσικούς και φρονηματιστικούς σκοπούς. Το 1884 στο πρόγραμμα του μαθήματος «μετά την ερμηνεία εκλεκτών περικοπών

αρχαίων συγγραφέων, προστέθηκε η οδηγία: Ανάγνωση των επόμενων τεμαχίων συγγραμμάτων νεωτέρων Ελλήνων λογογράφων κι ποιητών» (σ.105). Πρόκειται για εκπροσώπους της Ρομαντικής σχολής των Αθηνών (Α. και Π. Σούτσο, Γ. Ζαλοκώστα, Α-Ρ, Ραγκαβή, Θ. Ορφανίδη, Α. Παράσχο, Δ. Παπαρηγόπουλο, Ι. Ζαμπέλιο κ. ά.) και παντελή απουσία Σολωμού, Κάλβου και δημοτικών τραγουδιών. Αν και το 1889 κυκλοφορεί η «Γυμνασιακή Παιδαγωγική» του Ι. Πανταζίδη, που θέτει το ζήτημα της Διδακτικής και την ανάγκη μιας ποιητικής θεωρίας, οι εκπαιδευτικοί ουσιαστικά ούτε ξέρουν ούτε επιθυμούν να διδάξουν το νέο μάθημα, που αποτελεί τον φτωχό συγγενή των Αρχαίων.

Ήδη από την πρώτη σειρά των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884-1909) γίνεται αντιληπτό ότι αυτά εκφράζουν τις ιδεολογικές και πολιτικές διαμάχες προοδευτικών και συντηρητικών δυνάμεων, τη διαμάχη για το γλωσσικό ζήτημα, μέσα από ΑΠ με ηθικοπλαστικούς, εθνικούς και γλωσσικούς στόχους. Τα δε κριτήρια επιλογής συγγραφέων και κειμένων είναι πολύ κλειστά. Το μάθημα των Ν.Ε. παρέχει επίσης βοήθημα για τη διδασκαλία της Ιστορίας, εφόσον είναι κυρίαρχα τα ιστορικά κείμενα, φανερώνοντας τις εθνικές επιδιώξεις που οδήγησαν στην εισαγωγή του στο ελληνικό σχολείο. Και στα κατοπινά Α.Π. το μάθημα θα μείνει δέσμιο των εθνικών σκοπιμοτήτων και της κυριαρχίας Αρχαίων και Λατινικών. Μετά τα Ευαγγελικά (1901), τα Ορεσטיακά (1903), τη δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και του δημοτικισμού εισάγεται το 1909 δειλά το μάθημα των Ν.Ε. στα Γυμνάσια με ελάχιστες ανανεωτικές απόπειρες στον ποιητικό λόγο. Εμπλουτισμό σε ποιητικά και πεζά κείμενα στη δημοτική θα φέρει κάπως και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917. Ωστόσο το Α.Π. του 1931/1932, διαπνεόμενο από το προοδευτικό πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929, αποτελεί τομή για το μάθημα των Ν.Ε. που μένει όμως ανεφάρμοστη. Το νέο συντηρητικό Α.Π. του 1935 κάνει στροφή προς τα πίσω. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936 μεταβάλλει το εκπαιδευτικό σύστημα. Το 1937 ιδρύεται ο «Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων» και κυκλοφορεί σχολικά εγχειρίδια πολιτικής προπαγάνδας που δεινοπαθούν το μάθημα όσο ποτέ άλλοτε. Τίποτα δεν αλλάζει βέβαια και στα επόμενα χρόνια του πολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου. Το 1952 καθιερώνεται η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους, ενώ με τη μεταρρύθμιση Παπανούτσου το 1964 έχουμε κυριαρχία της δημοτικής, εξατάξιο Δημοτικό, τριτάξιο Γυμνάσιο, τριτάξιο Λύκειο και εξετάσεις στα Νέα Ελληνικά για εισαγωγή στην Ανώτατη σχολή. Η δικτατορία του 1967 θα ανακόψει κάθε απόπειρα αλλαγής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964. Εκατό χρόνια σχεδόν χρειάστηκε να περάσουν μετά την εισαγωγή του μαθήματος των Ν.Ε. για να φανεί μια νέα αντίληψη με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976 και τις

προσπάθειες εκδημοκρατισμού της χώρας. Τότε, με πρωτοβουλία της ΚΕΜΕ, ομάδα φιλολόγων (Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Χ. Μηλιώνης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός) θα συντάξει νέα σχολικά εγχειρίδια για το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, που θα ολοκληρωθεί το 1982. Πρόκειται για έξι βιβλία με τον τίτλο «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» (ΚΝΛ). Το μάθημα πλέον των Ν.Ε. γνωστό ως Νεοελληνική Γλώσσα και Γραμματεία χωρίζεται σε α) γλωσσική διδασκαλία – έκθεση και β) κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας. Σπάει τα δεσμά ενός αιώνα με κυρίαρχες αρχαιολατρικές ιδεολογικές καταβολές και η διδασκαλία του παίρνει νέα διάσταση. (Κουμπάρου-Χανιώτη,2003).

Τα νέα βιβλία όσον αφορά την οργάνωση της ύλης, ουσιαστικά κάνουν πράξη την ιστορική – χρονολογική κατάταξη (Γ΄ Γυμνασίου και Λύκειο), που επιδίωκε το πρόγραμμα του 1931, το οποίο εκπορεύονταν από το δημοτικισμό και επιθυμούσε την προβολή της ιστορικής συνέχειας της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Στην αναθεώρηση του 1999 γίνονται κάποιες μετατοπίσεις και ανανεώνεται η ύλη με προσθήκη νέων κειμένων.

Επιπλέον την ίδια χρονιά (1999) κυκλοφορεί και το βιβλίο «Νεοελληνική Λογοτεχνία», του Ενιαίου Λυκείου, ως μάθημα θεωρητικής κατεύθυνσης ή επιλογής στη θετική κατεύθυνση. Τέλος το 2006 θα κυκλοφορήσει για τους μαθητές της Β΄ Λυκείου, αλλά ως μάθημα επιλογής, το εγχειρίδιο «Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Ανθολόγιο μεταφράσεων».

Μάλιστα εκδίδονται το 1985 τρία βιβλία για τον εκπαιδευτικό, τα οποία περιλαμβάνουν συλλογές κειμένων λογοτεχνικής κριτικής που μπορεί να θεωρηθούν ως βοήθεια ενημέρωσης των διδασκόντων ή ως υπουργική απόπειρα να κατευθύνει απόλυτα τη διδασκαλία εκπαιδευτικών που σε μεγάλο βαθμό δεν είναι απόφοιτοι Νεοελληνικού τμήματος και συνήθως δεν είναι εξοικειωμένοι με τους συγγραφείς και τα κείμενα που καλούνται να διδάξουν (Χοντολίδου, 1989).

Αξίζει να δει κανείς την εξέλιξη των Προγραμμάτων Σπουδών (ΠΣ) και τα Αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών (ΑΠΣ) του μαθήματος. Το 1999, ύστερα από 23 χρόνια, αναμορφώνεται το ΠΣ του 1977-1983 και δίνεται το ΑΠΣ για τη Β΄ και Γ΄ Λυκείου. Τα βιβλία παραμένουν τα ίδια. Ακολουθούν τα ΑΠ του 2011 και του 2019. Για το Γυμνάσιο το ΑΠΣ που ισχύει από το 2006 ως σήμερα και έχει ενταχθεί στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.), επιδιώκει μια ολιστική προσέγγιση της γνώσης, βασισμένη στη διαθεματικότητα. Το Π.Σ. για την Α΄ Λυκείου του 2011 θεωρεί τη λογοτεχνία πολιτισμικό και κοινωνικό αγαθό, που κύριος σκοπός της είναι «η κριτική αγωγή στον σύγχρονο πολιτισμό». Δίνει έμφαση στην ιστορικότητα του κειμένου και του

αναγνώστη, στην ανοικτότητα και ρευστότητα των κειμενικών νοημάτων και διευρύνει τον ορισμό του λογοτεχνικού κειμένου μέσα από τη διδασκαλία σε ομάδες, τη μέθοδο project και τη χρήση Τ.Π.Ε. (Αγγελιδάκη, 2016). Το ΑΠ τέλος του 2019 θεωρεί τη λογοτεχνία μια λειτουργία που στηρίζεται στην κριτική ανάγνωση των κειμένων, σε μια διαρκή διαδικασία διαλόγου του αναγνώστη με το κείμενο, του κειμένου με άλλα κείμενα, του αναγνώστη με τους συναναγνώστες του, καταλήγοντας σε μια πράξη αυτογνωσίας και ετερογνωσίας. Τα προγράμματα αυτά βασιζόμενα σε σημαντική προεργασία και σε εφαρμοσμένη εμπειρία φιλοδόξησαν να φέρουν μια νέα αύρα στο μάθημα. Υιοθέτησαν αρχές της μετανεωτεरिकότητας, ρευστές ερμηνείες και διυποκειμενικότητα προϋποθέτοντας ότι ο μαθητής είναι ιστορικά και κοινωνικά ενεργός. (Πάνου, 2023)¹. Έτσι το 2019 διανέμεται ως Πρόσθετο Υποστηρικτικό υλικό στη Γ' Λυκείου το βιβλίο «Λογοτεχνία. Φάκελος Υλικού – Δίκτυα Κειμένων» με κείμενα «ανατρεπτικά», ανοικτά, που κεντρίζουν, που «συνομιλούν» μεταξύ τους, χωρίς απαραίτητα να ανήκουν στην ίδια εποχή, σχολή ή εθνική λογοτεχνία, σε ίση αναλογία πεζών – ποιητικών, παλαιών – σύγχρονων, ελληνικών – μεταφρασμένων. Δεν συνοδεύονται από εισαγωγικά σημειώματα και ερωτήσεις, παρά μόνο από μικρά βιογραφικά των συγγραφέων στο τέλος. Το βιβλίο προτείνει κινηματογραφικές ταινίες και κείμενα εκτενέστερα, ενώ στους εκπαιδευτικούς δίνεται ένα μικρός οδηγός με προτεινόμενες ερωτήσεις αφόρμησης και διεξαγωγής του μαθήματος μέσα από δίκτυα έργων.

2.2 Το μάθημα σήμερα

Το μάθημα της λογοτεχνίας ταλαιπωρήθηκε όσο κανένα άλλο. Σήμερα, οι μαθητές του Λυκείου διδάσκονται κείμενα που περιέχονται σε συλλογές, ανθολόγια, των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Κ.Ν.Λ.), που συντάχτηκαν το 1978-1983 και αδυνατούν να ανταποκριθούν στις ανησυχίες και τα ενδιαφέροντα τους. Στη Γ' Λυκείου κουβαλούν ή καλύτερα αφήνουν κάτω από τα θρανία τους, τρία εγχειρίδια! Στο Γυμνάσιο, το 2006, έγινε μια απόπειρα διεύρυνσης του λογοτεχνικού κανόνα, με κείμενα σύγχρονου προβληματισμού από νέους και ξένους λογοτέχνες, αλλά η ύλη μειώθηκε αισθητά. Σύγκυση επικράτησε σε εκπαιδευτικούς και μαθητές κάποια χρόνια από την παράλληλη εφαρμογή δύο Π.Σ., ένα για την Α' Λυκείου και άλλο για τη Β' και Γ', με αποτέλεσμα οι μαθητές στην Α' διδάσκονταν λογοτεχνία με βάση τις σύγχρονες αναγνωστικές θεωρίες, ενώ όταν μετέβαιναν στη Β' Λυκείου η διδακτική μέθοδος γινόταν ξαφνικά ερμηνευτική. Οι αλλαγές που ακολούθησαν με τη συνεξέταση γλώσσας – λογοτεχνίας αρχικά για τη Γ' Λυκείου στις Πανελλαδικές 2020

¹https://www.youtube.com/watch?v=_Bojk-ViUSk&t=198s

(νωρίτερα στα ΕΠΑΛ) και αργότερα στις άλλες τάξεις, δημιούργησαν νέα αναστάτωση, όπως και η διαφορετική μοριοδότησή της.

Είναι αλήθεια ότι το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Λογοτεχνίας (ΦΕΚ 2953, 4-5-2023, με επικαιροποίηση του Προγράμματος Σπουδών-B'5769/2021) έχει δημιουργήσει μεγάλες προσδοκίες για την πολυπόθητη «ανάσταση» του μαθήματος με αρωγό ένα σύγχρονο και ελκυστικό εγχειρίδιο, έντυπο και ψηφιακό. Η επιμόρφωση των 36 ωρών σε ένα μικρό ποσοστό εκπαιδευτικών – πολλαπλασιαστών μάλλον δεν θα φέρει τα αναμενόμενα, εάν δεν συνοδευτεί από μια γενναία δόση συνεχούς επιμόρφωσης και παρουσίας των σχολικών συμβούλων στην τάξη. Το ομολογουμένως κατατοπιστικό ψηφιακό επιμορφωτικό υλικό που αναρτήθηκε θα ωφελήσει όσους αγαπούν το μάθημα και απολαμβάνουν τη διδασκαλία του μέσα σε μια κοινότητα πραγματικά ισότιμων αναγνωστών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο επόπτης των νέων ΑΠ για το Λύκειο, κος Κωτόπουλος Τριαντάφυλλος,² στη διημερίδα «Η Λογοτεχνία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Κριτική και Προγράμματα Σπουδών» που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (21-22 Μαΐου 2021), απώτερος σκοπός είναι «οι μαθητές και οι μαθήτριες να επικοινωνήσουν με τα κείμενα, να τα κατανοήσουν, να τα βιώσουν, αλλά την ίδια στιγμή, ως επαρκείς αναγνώστες, να τα απολαύσουν αισθητικά ως έργα γλωσσικού, καλλιτεχνικού και ευρύτερα πολιτισμικού χαρακτήρα», γιατί, όπως συχνά τού αναφέρει και ο καθηγητής Γεώργιος Σπανός «η βίωση του κόσμου των λογοτεχνικών κειμένων είναι μια θητεία στη ομορφιά, στην ηθική, στη συναισθηματική νοημοσύνη αλλά και στους πνευματικούς και κοινωνικούς αγώνες».

2.3 Μια κριτική ματιά στα ΚΝΑ

Ο καθηγητής Μπαλάσκας Κ. (2015), σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (μετά το 2012 Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής) και ένας από τους συντάκτες των ανθολογίων, διαπιστώνει ότι τα νέα εγχειρίδια έτυχαν θερμής υποδοχής καθώς έφερναν έναν αέρα ανανέωσης με την ποικιλία λογοτεχνικών κειμένων, ενταγμένων είτε θεματικά είτε ιστορικά, με την ισότιμη εκπροσώπηση παλαιότερων και νέων κειμένων αλλά και συγγραφέων από ποικίλους ιδεολογικούς χώρους. Ωστόσο, επισημαίνει ότι οι περισσότεροι διδάσκοντες, κυρίως κλασικοί φιλόλογοι, ήταν γνωστικά ανεφοδιάστοι να διδάξουν το μάθημα. Εξάλλου «υπήρχε ήδη μια ερμηνευτική παράδοση βασισμένη εν πολλοίς στη λογοτεχνική κριτική, υπήρχε και μια τυποποίηση της διδασκαλίας λογοτεχνικού κειμένου που είχε διαμορφωθεί στο Δ.Μ.Ε., ισοπεδωτικά νοικοκυρεμένη, υπήρχαν καλές “Αναλύσεις” του Θέμελη, του

²https://www.youtube.com/watch?v=0_BR1ObFCk&t=4227s

Βαλέτα, του Κουλουφάκου, του Καλαματιανού» (σ. 107). Η διδασκαλία βέβαια καθοδηγείται από τα εισαγωγικά σημειώματα, τα βιογραφικά, τις γλωσσικές και πραγματολογικές επεξηγήσεις καθώς και τις ερωτήσεις στο τέλος κάθε κειμένου. Μέσα στη δεκαετία του '80 πραγματοποιούνται πολλά «σεμινάρια», συνέδρια, υποδειγματικές διδασκαλίες, εκδόσεις πολλών βοηθημάτων, τα γνωστά σε όλους «λυσάρια», τα Βιβλία του Καθηγητή και πολλά εκπαιδευτικά περιοδικά. Στην πράξη βέβαια ο εκπαιδευτικός μπορεί να επιλέγει κείμενα της αρεσκείας του αλλά και να διδάσκει ιδεολογία, ιστορία ή και να αναλώνεται σε μια σχολαστική ποιητική γραμματική, απόρροια της γνωστικής του κατάρτισης στη θεωρία της λογοτεχνίας, τουλάχιστον από μια μερίδα διδασκόντων.

Ο ίδιος ο Μπαλάσκας³, συμμετέχοντας στην προαναφερόμενη διημερίδα για τα νέα προγράμματα σπουδών, δηλώνει πως με τα νέα βιβλία του 1977, στη βράση της μεταπολίτευσης, η λογοτεχνία γίνεται αυτόνομο και διακριτό μάθημα, με το δικό της όνομα και τους δικούς της σκοπούς. Επισημαίνει ότι τα κριτήρια επιλογής κειμένων, με ομοφωνία των μελών της ομάδας, ήταν η λογοτεχνική ποιότητά τους και η αξιολόγηση των λογοτεχνών από την έγκυρη κριτική. Φανερώνει, επίσης, ότι τα βιβλία του Λυκείου, αποτελούσαν στην ουσία μια τρίτομη εκπαιδευτική ανθολογία, μοναδική στο είδος της, που ζητήθηκε να μοιράζεται και να χρησιμοποιείται και στις τρεις τάξεις, με διδακτέα ύλη που θα καθορίζει κάθε έτος ένας κεντρικός φορέας. Κάτι βέβαια που στην πράξη δεν έγινε και οι μαθητές έπαιρναν κάθε χρονιά το αντίστοιχο βιβλίο της τάξης τους. Στην αποτίμησή του, ο Μπαλάσκας, ιδιαίτερη μνεία θα κάνει α) στο βιβλίο Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, της θεωρητικής κατεύθυνσης, του 1999, που εμπεριέχει και εκτενή λογοτεχνικά έργα, όπως τη «Σονάτα του Σεληνόφωτος» του Γ. Ρίτσου ή την «Ιστορία ενός αιχμαλώτου» του Στρατή Δούκα κ.ά., το οποίο, ζητήθηκε από τους συντάκτες, να ανανεώνεται σε τακτά διαστήματα, ώστε να «μη μένουν τα έργα μόνιμα εκεί σαν μουσειακά εκθέματα». Όπως δηλώνεται εξάλλου και στον πρόλογο του εγχειριδίου⁴ σχεδιάστηκε ως το πρώτο μιας σειράς, την οποία θα ακολουθούσαν άλλες με διαφορετικά κάθε φορά έργα, θέματα, ρεύματα, πρόσωπα. Μια προοπτική ενός δηλαδή Βιβλίου – Περιοδικού που ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, β) στο βιβλίο «Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Ανθολόγιο μεταφράσεων», επιλογής στη Β' Λυκείου, το οποίο εκπονείται με τη συνεργασία Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (Νάσος Βαγενάς), πολύ αξιόλογο για την εποχή του. Περιέχει 78

³https://www.youtube.com/watch?v=_Bojk-ViUSk&t=198s

⁴http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2712/Neoelliniki-Logotechnia_G-Lykeiou-AnthrSp_html-empl/index_0_02.html

ποιητικά και πεζογραφικά κείμενα της νεότερης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας μεταφρασμένα στην ελληνική γλώσσα.⁵

Ο Αλέξης Ζήρας⁶, κριτικός λογοτεχνίας και γραμματολόγος, με την εισήγησή του «Προβλήματα επιλογής, δομής και κατάταξης των ανθολογίων λογοτεχνικών κειμένων» στην διημερίδα, που προαναφέρθηκε, επιχειρεί να αποτιμήσει τα έξι βιβλία της μεταπολίτευσης κάνοντας εύστοχες παρατηρήσεις.

-Τα βιβλία για το Λύκειο εμφανίστηκαν μια δεκαετία περίπου νωρίτερα από κείνα για το Γυμνάσιο, άρα άρχισε κάπως ανορθόδοξα η ένταξή τους στα εκπαιδευτικά πράγματα.

-Και στις δύο βαθμίδες η επιλογή των κειμένων είναι διευρυμένη, σε σχέση με τον άτυπο, αλλά ισχύοντα λογοτεχνικό κανόνα «σχηματισμένου από το πολιτικό βλέμμα, τις επιφανειακές ρήξεις και τις πολλές αδικίες που επέφερε η εποχή της μεταπολίτευσης».

Στα ΚΝΛ Γυμνασίου (Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός)

-Παρατηρείται υπερβολική κατάτμηση στους θεματικούς κύκλους των ανθολογίων της Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, με αποτέλεσμα αλληλοκαλύψεις, αντί διευρυμένων ενοτήτων με συγκλίνοντα θέματα. (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α)

Θεματικές ενότητες Α΄ Γυμνασίου και Β΄ Γυμνασίου

- Ο άνθρωπος και η φύση Πόλη - Ύπαιθρος
- Λαογραφικά
- Οικογενειακές σχέσεις
- Θρησκευτική ζωή
- Εθνική ζωή
- Παλαιότερες μορφές ζωής
- Ταξιδιωτικά κείμενα
- Η αποδημία - Ο καημός της ξενιτιάς - Ο ελληνισμός έξω από τα σύνορα - Τα μικρασιατικά - Οι πρόσφυγες
- Αθλητισμός
- Η αγάπη για τους συνανθρώπους μας - Οι φιλικοί δεσμοί - Η αγάπη

⁵http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/5497/Neoteri-Europaiki-Logotechnia_B-Lykeiou_html-empl/index.html

⁶https://www.youtube.com/watch?v=_Bojk-ViUSk&t=8879s

- Η βιοπάλη - Το αγωνιστικό πνεύμα του ανθρώπου
- Προβλήματα της σύγχρονης ζωής
- Οι φίλοι μας τα ζώα

-Τα εισαγωγικά έχουν έναν μάλλον ξεπερασμένο στο περιεχόμενό τους ηθικοδιδασκτικό προσανατολισμό και στη μορφή τους έναν τόνο και μία ρηματική διατύπωση που απευθύνεται σε ενήλικα και όχι σε μαθητή. Ο τρόπος λοιπόν απεύθυνσης στον μαθητή μπορεί να θεωρηθεί αιτία αδιαφορίας του, εφόσον είναι γραμμένα για κάποιον που ήδη γνωρίζει κι έτσι επιβεβαιώνονται οι γνώσεις του και όχι για κάποιον που δεν γνωρίζει.

-Μειονέκτημα για τη βιοματική και συναισθηματική συμμετοχή των μαθητών, ιδίως του Γυμνασίου, και τη γνωστική προσέγγιση στη συνέχεια, αποτελεί και η υπερβολική χρήση της φιλολογικής ανάλυσης, κάτι που ακόμη και ο υποστηρικτής της λογοτεχνικής θεωρίας Tzvetan Todorov, αναθεώρησε, όταν κατάλαβε ότι οι θεωρίες στα γυμνασιακά εγχειρίδια της Γαλλίας, οδήγησαν τους μαθητές να σιχαθούν τη λογοτεχνία.

- Για τη μειωμένη, όμως αυτή βίωση και γνώση, σημαντικό ρόλο παίζει και η επιλογή των κειμένων. Υπάρχουν δηλαδή κείμενα όχι τόσο κοντά στον μέσο όρο των συνηθειών, των αξιών, των νοοτροπιών παιδιών περίπου συνομήλικων. Συχνά αντιλαμβάνεται κανείς ότι κάποια κείμενα απαιτητικά στο βάθος της ανάλυσής τους δεν ταιριάζουν σε μαθητές Γυμνασίου ή Λυκείου, αλλά σε σπουδαστές ανώτατων σχολών.

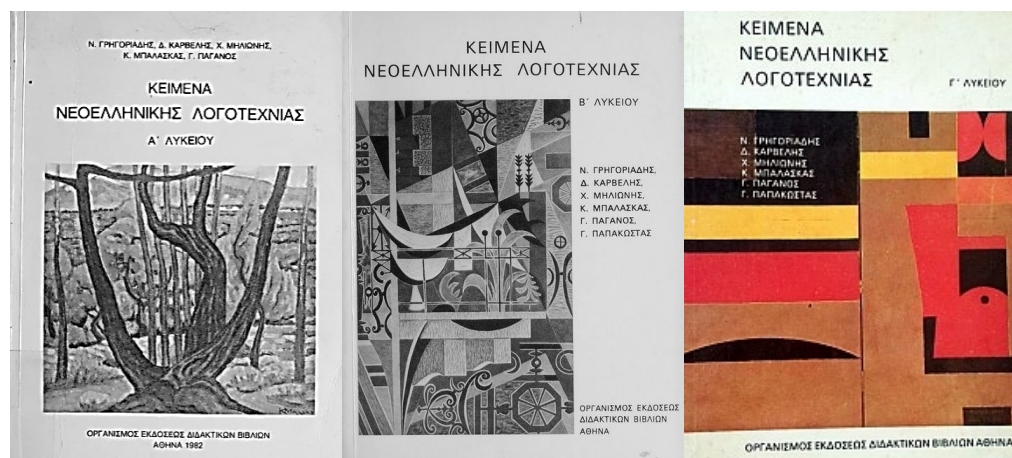
-Το ανθολόγιο στη Γ΄ Γυμνασίου με την ιστορική πλέον κατάταξη καλύπτει ένα μεγάλο διάστημα, από τα δημοτικά τραγούδια ως τα χρόνια του μεσοπολέμου και μια μικρή παρέκβαση προς τα νεότερα, με μια αναλογία παλαιών – νέων κειμένων να κλίνει προς τα πρώτα. Σημαντικό μειονέκτημα, όπως και στις εισαγωγές, είναι ότι τα σχόλια των ανθολόγων προϋποθέτουν την ιστορική οπτική των μαθητών. Μοιάζει πάλι να απευθύνονται σε ενήλικες με εμπειρωμένες γραμματολογικές γνώσεις. Ο χωρισμός, επίσης, σε παλιά και νέα Αθηναϊκή σχολή τι ωφελεί τον μαθητή αυτής της ηλικίας;

Στα ΚΝΛ Λυκείου (Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός - για την Α΄ / + Γ. Παπακώστας για τη Β΄ και Γ΄)

-Τα βιβλία αυτά ήταν ένα γενναίο ανανεωτικό βήμα από ανθρώπους που γνώριζαν την εκπαιδευτική πραγματικότητα. Κυρίως για λογαριασμό των διδασκόντων θα μπορούσε, με τον μεγάλο αριθμό κειμένων, να αποτελεί μια ιδανική βιβλιοθήκη.

-Παρατηρούνται κάποιες αποπίες, όπως π.χ. γιατί ο Τσίρκας και ο Χατζής συγκαταλέγονται στην μεταπολεμική πεζογραφία.

-Στο Λύκειο η κατάταξη είναι ιστορική και οι εισαγωγές των περιόδων μάλλον ταλαιπωρούν το μαθητή (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β)

Εικόνα 2 ΚΝΙ λυκείου

2.4 Ο λογοτεχνικός κανόνας

Ο όρος «λογοτεχνικός κανόνας»⁷ δηλώνει το σύνολο εκείνο των έργων που διακρίνονται από μια αδιαμφισβήτητη λογοτεχνικότητα και αξία, γίνονται αποδεκτά από τους ειδικούς και συγκαταλέγονται σε ένα σώμα ως χαρακτηριστικά δείγματα της εθνικής λογοτεχνίας κάθε εποχής. Και αν κριτικοί της λογοτεχνίας, λογοτεχνικές στήλες εφημερίδων, λογοτεχνικά περιοδικά, λογοτεχνικά βραβεία κ.ά., διαμορφώνουν τον λογοτεχνικό κανόνα, στη δημιουργία του σχολικού λογοτεχνικού κανόνα αποφασιστικό παράγοντα διαδραματίζει ο θεσμός του σχολείου (σχεδιαστές προγραμμάτων και ανθολόγοι). Παράγοντες όμως απαραίτητοι για τη κατανόησή του είναι το συγκεντρωτικό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και η διδασκαλία της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας που είναι βεβαίως εθνική⁸. Ο Ζήρας (2021) θεωρεί άνιση τη σύνθεση των παλαιότερων ανθολογίων που είχαν ως φίλτρο αξιολόγησης την Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Κ. Θ. Δημαρά, που αγκυλωμένη σε «θεωρητικές εμμονές και εγγενείς

⁷ΑΠΘ (Ανοικτά ακαδημαϊκά μαθήματα). Λογοτεχνικός κανόνας – «Σχολικός λογοτεχνικός κανόνας» Ανακτήθηκε από <https://opencourses.auth.gr/modules/units/?course=OCS160&id=2876>

⁸ <https://selidodeiktes.greek-language.gr/lemmas/1435/1434>

αδυναμίες» δεν κατανοούσε κάποιες δημιουργίες ιδιαίτερα προσφιλείς στο ευρύ κοινό. Ο Τζόβας (2008) αναρωτιέται αν ο όρος που τελευταία χρησιμοποιείται στην ελληνική κριτική είναι ένα επιπόλαιο δάνειο ή ένδειξη μιας βαθιάς αλλαγής στην αντιμετώπιση της λογοτεχνικής παράδοσης. Η υιοθέτηση του όρου ίσως να οφείλεται και στην εντύπωση «ότι έτσι το παρελθόν ιδεολογικοποιείται ευκολότερα και καλλιεργείται η (ψευδ)αίσθηση στον κριτικό ή τον μελετητή ότι συμμετέχει και επηρεάζει το πολιτισμικό γίνεσθαι αποφασιστικότερα». Αξίζει πάντως να θυμηθούμε πώς βιώνουν το φαινόμενο και οι ίδιοι οι λογοτέχνες, όταν για παράδειγμα σατιρίζοντας ο Καρυωτάκης τις ιεραρχίες του λογοτεχνικού κανόνα της εποχής του γράφει το ποίημα «Μικρή ασυμφωνία εις Α μείζον», δημοσιευμένο στην εφημερίδα Κυριακή του Ελεύθερου Βήματος, στις 20 Νοεμβρίου 1927. Στο τέλος της δημοσίευσης, ο Καρυωτάκης προσθέτει μια ενδιαφέρουσα υποσημείωση: «Οι στίχοι αυτοί απευθύνονται στον κοσμικό κύριο, και όχι στον ποιητή Μαλακάση, του οποίου δεν θα μπορούσε να παραγνωρίσει κανείς το σημαντικό έργο».

Α! κύριε, κύριε Μαλακάση,
ποιός θα βρεθεί να μας δικάσει,
μικρόν εμέ κι εσάς μεγάλο
ίδια τον ένα και τον άλλο;
Τους τρόπους, το παράστημά σας,
το θελκτικό μειδιάμά σας,
το *monocle* που σας βοηθάει
να βλέπετε μόνο στο πλάι
και μόνο αυτούς να χαιρετάτε
όσοι μοιάζουν αριστοκράται,
την περιποιημένη φάτσα,
την υπεροπτική γκριμάτσα,
από τη μια μεριά να βάλει
της ζυγαριάς, κι από την άλλη
πλάστιγγα να βροντήσω κάτω,
μισητό σκήνωμα, θανάτου
άθυρμα, συντριμμένο βάζον,
εγώ, κύμβαλον αλαλάζον.
Α! κύριε, κύριε Μαλακάση,
ποιός τελευταίος θα γελάσει;

Μελετώντας κανείς την πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή των νέων διδακτικών βιβλίων⁹, έντυπων και ψηφιακών, αντιλαμβάνεται έναν νέο αέρα που πνέει πάνω στον τομέα αυτό, με προδιαγραφές υψηλές και απαιτήσεις πολλαπλές. Για τον σχεδιασμό της μάθησης και διδασκαλίας στο γνωστικό αντικείμενο της Λογοτεχνίας λαμβάνονται υπόψη: α) η ταυτότητα του κειμένου, β) οι δυνατότητες, οι ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών/-τριών, γ) οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στα επιμέρους σχολικά περιβάλλοντα, δ) ο κοινωνικός χαρακτήρας της ανάγνωσης που συνδέεται με την αλληλεπίδραση, την ανακαλυπτική μάθηση, τη μεταγνώση, την πολλαπλότητα των ερμηνειών και ε) οι υπόρρητες συνδέσεις με τη διδασκαλία του συνεξεταζόμενου μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας. Συνυπολογίζεται, βέβαια, η δυναμική των ψηφιακών μέσων, τα οποία προσφέρουν τρόπους για τον εμπλουτισμό της αναγνωστικής εμπειρίας με διαθεματικές και διακειμενικές προτάσεις.

Τα νέα σχολικά εγχειρίδια, με τη μορφή του πολλαπλού βιβλίου, έρχονται να μετασχηματίσουν τον τρόπο με τον οποίο πραγματεύονται οι εκπαιδευτικοί τα γνωστικά αντικείμενα. Ουσιαστικά ο εκπαιδευτικός δεν έχει στόχο να διδάσκει το βιβλίο, έχει στόχο να επιτυγχάνει τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα που ορίζονται στο πρόγραμμα σπουδών. Η επιλογή πλέον του διδακτικού βιβλίου θα γίνεται μεταξύ των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων που εντάσσονται στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων, ωστόσο ο εκπαιδευτικός δύναται παράλληλα με το επιλεγμένο διδακτικό βιβλίο να χρησιμοποιεί το σύνολο των διδακτικών βιβλίων του μαθήματος σε ψηφιακή μορφή και των ψηφιακών αντικειμένων τα οποία είναι αναρτημένα και διαθέσιμα στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων.

Μέσα λοιπόν σε αυτό το πλαίσιο, διευρύνεται ο όποιος σχολικός λογοτεχνικός κανόνας. Μια μεγάλη ποικιλία κειμένων, μάλιστα εύκολα ανανεώσιμων, είναι στη διάθεση κάθε εκπαιδευτικού. Βασικό κριτήριο επιλογής λογοτεχνικών κειμένων είναι ότι «πρέπει να είναι κατάλληλα για τη ψυχοπνευματική ανάπτυξη των μαθητών/-τριών και την αισθητική καλλιέργεια τους, αλλά επιπλέον να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις και τις ανησυχίες των εφήβων και των νέων του σήμερα. Επίσης, να πληρούν το απαραίτητο κριτήριο της λογοτεχνικής ποιότητας και να δίνουν τη δυνατότητα στους μαθητές και τις μαθήτριες να

⁹https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-2023/prosklisi_pollaploy_bivlioy.pdf

οικοδομήσουν σταδιακά αναγνωστικά κριτήρια έτσι ώστε να μάθουν να εκτιμούν την καλή λογοτεχνία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ο ΚΑΒΑΦΗΣ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ. Από τα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» (1932/1950 έως 1977) στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας»

Πότε εμφανίζεται πρώτη φορά ο Καβάφης, με ποια και πόσα ποιήματα ανθολογείται στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια;

Ο παρακάτω πίνακας απεικονίζει την παρουσία του ποιητή από το 1950 (έχει ήδη ιδρυθεί το 1937 ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων) μέχρι σήμερα.

ΕΤΟΣ	ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ	ΠΗΓΗ: ΙΕΠ
1950 - ΟΕΣΒ	ΣΤ' ΓΥΜΝ. (σημ.Γ' Λυκ)	Ιθάκη Θερμοπύλες	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17855&tab=01
1956	ΣΤ' ΓΥΜΝ. (σημ.Γ' Λυκ)	Ιθάκη Θερμοπύλες	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=03-20556202&tab=01
1956	Ε' ΓΥΜΝ. (σημ.Β' Λυκ)	Θερμοπύλες	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=03-20556187&tab=01
1975- ΟΕΔΒ	Δ' ΓΥΜΝ. (σημ.Α' Λυκ)	Το πρώτο σκαλί	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17016&tab=01
	Ε' ΓΥΜΝ. (σημ.Β' Λυκ)	Φωνές Αλεξανδρινοί βασιλείς	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-42295&tab=01
	ΣΤ' ΓΥΜΝ. (σημ.Γ' Λυκ)	Ιθάκη Θερμοπύλες Απολείπειν ο θεός Αντώνιον	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-19220&tab=01
1977	Β' ΓΥΜΝ.	Ποσειδωνιάται Στα 200 π.Χ.	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18083&tab=01
	Γ' ΓΥΜΝ.	Το πρώτο σκαλί Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες 27 Ιουνίου 1906 , 2 μ.μ.	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-19709&tab=01
1982	Β' ΛΥΚΕΙΟΥ	Περιμένοντας τους βαρβάρους Ιθάκη Αλεξανδρινοί βασιλείς Νέοι της Σιδώνας (400 μ.Χ.)	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-19853&tab=01
	Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ	Η σατραπεία Απολείπειν ο θεός Αντώνιον Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης	

1999	Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	Περιμένοντας τους βαρβάρους Ιθάκη Η σατραπεία Απολείπειν ο θεός Αντώνιον Αλεξανδρινοί βασιλείς Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης Νέοι της Σιδώνος (400 μ.Χ.)	http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2700/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Lykeiou_html-empl/
	Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ ΘΕΩΡΗΤΙΚ. ΚΑΤ/ΝΣΗΣ	Καισαρίων Ο Δαρείος Μελαγχολία του Ιάσωνος Κλεάνδρου...	http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2712/Neoelliniki-Logotechnia_G-Lykeiou-AnthrSp_html-empl/
	Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΑ ΘΕΩΡ.ΚΑΤ.	Τα παράθυρα Τα τείχη	http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2660/Archai-a-Ellinika-Filosofikos-Logos_G-Lykeiou-AnthrSp_html-empl/
2006	Α΄ ΓΥΜΝ.	Δήσις	http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2228/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Gymnasiou_html-empl/index04_02.html
	Β΄ ΓΥΜΝ.	Στην εκκλησία Θερμοπύλες	http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2246/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_B-Gymnasiou_html-empl/index.html
	Γ΄ ΓΥΜΝ.	Φωνές Όσο μπορείς Στα 200 π.Χ.	http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2218/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_G-Gymnasiou_html-empl/
2019 ΙΤΥΕ- ΔΙΟΦΑ ΝΤΟΣ	Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ (φάκελος υλικού)	Τα παράθυρα Η Πόλις	http://iep.edu.gr/images/IEP/Modules/Sj_K2_Extra_Slider/Fakeloi_Ylikou/Logotechnia_G-Lykeiou_Fakelos-Ylikou_Diktya-Keimemon.pdf

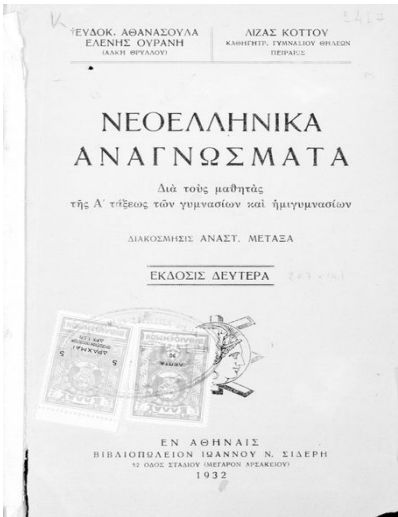
Ωστόσο, τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα (1884-1977) και συγκεκριμένα οι πέντε πρώτες σειρές του εκδίδονται χωρίς την αιγίδα του κρατικού μονοπωλίου (ΟΕΣΒ – ΟΕΔΒ). Με βάση την Κουμπάρου – Χανιώτη (2003) και το ψηφιοποιημένο αρχείο¹⁰ όλων των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (129) που η ίδια συγκρότησε ο Καβάφης εμφανίζεται ως εξής:

¹⁰<https://users.sch.gr/chkoumpar/NAfiles.html>

ΠΟΙΗΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ Ν.Α ΣΤΟ ΑΡΧΕΙΟ
Δέησις	49
Το πρώτο σκαλί	108, 109
Τρώες	111 ^α
Θερμοπύλες	111α ,115,116,125,126,127,128
Φωνές	117
Αλεξανδρινοί βασιλείς	117
Οι βάρβαροι	119
Τα κεριά	119
Ιθάκη	125,126,127,128
Απολείπειν ο θεός Αντώνιον	128

Μιλάμε λοιπόν για μια σχετική αντιπροσώπευση του ποιητή, εφόσον, όπως προαναφέρθηκε, πρόκειται για ένα παράξενο σε μας καθεστώς σήμερα, σύμφωνα με το οποίο διάφοροι εκδοτικοί οίκοι ετοιμάζουν βιβλία, που προηγουμένως εγκρίνονται από το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης για πέντε χρόνια και στη συνέχεια κάθε σύλλογος διδασκόντων είναι αρμόδιος να επιλέξει. Με βάση τα στοιχεία αυτά λοιπόν, πρώτη εμφάνιση του ποιητή θεωρείται το 1932 για τους μαθητές της Α΄ τάξεως Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων (Ευδοκία Αθανασούλα, Ελένη Ουράνη, Λίζα Κοττού). Το εγχειρίδιο θα κυκλοφορήσει από τον εκδοτικό Ι. Ν. Σιδέρη για μία πενταετία, αρχής γενομένης από το σχολικό έτος 1931-32.

ΕΤΟΣ	ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ	ΠΗΓΗ: ΙΕΠ
1932 Ι.Ν.ΣΙΔΕΡΗ	Α΄ ΓΥΜΝ.	Δέησις (σελ.8)	http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=20-01417&tab=01

	<p>Δέησις</p> <p>Η θάλασσα στα βάθη της πήρ' έναν ναύτη.— Η μάνα του, ανήξερη, πηαίνει κι ανάφτει</p> <p>στην Παναγία μπροστά ένα υψηλό κεριό για να επιστρέψει γρήγορα και να 'ν' καλοί καιροί —</p> <p>και όλο προς τον άνεμο στήνει τ' αφτί. Αλλά ενώ προσεύχεται και δέεται αυτή,</p> <p>η εικών ακούει, σοβαρή και λυπημένη, ξεύροντας πως δεν θά 'λθει πια ο υιός που περιμένει.</p> <p>[1896, 1898*]</p>
---	--

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ - ΚΑΒΑΦΗΣ Ν.Κ. Σύγχρονος ποιητής εξ Αλεξανδρείας εντελώς πρωτότυπος. Η ιδιορρυθμία της τέχνης του ξενίζει πολλούς. Εις την ποίησίν του δεν μεταχειρίζεται τους συνήθεις κανόνες της μετρικής, χρησιμοποιεί γλώσσαν ανάμικτον και πολλάκις παρέχει την εντύπωσιν ότι αδιαφορεί δια την εξωτερικήν μορφήν των ποιημάτων του. Το κάλλος και η αξία αυτών έγκειται κυρίως εις το περιεχόμενον. Είναι ο ποιητής του νοήματος. Τα θέματα των έργων του είναι ως επί το πλείστον ιστορικά ειλημμένα κατά προτίμησιν από την Αλεξανδρινήν, την Ρωμαϊκήν και την Βυζαντινήν εποχήν. Τα ποιήματά του εν τούτοις δεν είναι επικά αλλ' έχουν φιλοσοφικήν πνοήν και βαθύτατον λυρισμόν. Διακρίνονται επίσης διά την πυκνότητα και την επιγραμματικήν αυτών αξίαν. Ο Καβάφης εξέδωκε τα ποιήματά του εις φυλλάδια, τα οποία διανέμει δωρεάν εις τους φίλους του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο ποιητής είναι ακόμη εν ζωή. Πρωτοεμφανίζεται στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο με ένα μόνο ποίημά του, το «Δέησις». Ένα οκτάστιχο ποίημα που είναι κατανεμημένο σε τέσσερα δίστιχα, με πλουσιότατη ομοιοκαταληξία και ιαμβικό μέτρο, γραμμένο το 1896 και δημοσιευμένο το 1898, της πρώιμης άρα περιόδου της καβαφικής δημιουργίας και ένα από τα 154 (που ο ίδιος ο ποιητής θεώρησε ότι τον ικανοποιούν απόλυτα και το συμπεριέλαβε στο επίσημο σώμα της ποίησής του) «αναγνωρισμένα». Ένα ποίημα λιτό, αφηγηματικό και δραματικό, που υποθέτουμε ότι επιλέχτηκε από τους συντάκτες του εγχειριδίου το 1933 λόγω της θρησκευτικής του διάστασης. Ωστόσο, ο νεότερος μελετητής Αποστολίδης (2008) θεωρεί ότι το ποίημα στήνει για την τραγική φιγούρα της μάνας μία τραγωδία χωρίς κάθαρση, αφού είναι μάταιες οι ελπίδες των ανθρώπων να καθορίσουν τη μοίρα με ευχές και μάταιη η ανθρώπινη πρόληψη πώς το κακό μπορεί ν' αποτραπεί. «Η πραγματικότητα δεν ανατρέπεται. Ο ποιητής είναι ωμά ρεαλιστής, το ξέρει. Και μαζί, άπιστος εν γένει, κι ορθολογικός σκεπτικιστής απέναντι σε κάθε θρησκεία. Δεν ξεγελιέται μ' ελπίδες καμιάς πίστης, ούτε της έχουσας την Παναγία για παρηγορήτρα, ελεούσα και τα συναφή» (Αποστολίδης, 2008: 9).

Κοιτάζοντας κανείς την παρουσία του Καβάφη στα σχολικά εγχειρίδια που αρχίζει να εδραιώνεται αρκετά χρόνια μετά τον θάνατό του, απορεί για αυτή την ενσωμάτωσή του το 1931-32! Με κάθε επιφύλαξη η μελετήτρια εικάζει ότι αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι μία από τις τρεις συντάκτριες ήταν η Ελένη Ουράνη. Πρόκειται για την Ελένη Νεγρεπόντη, που παντρεύτηκε τον ποιητή Κώστα Ουράνη, γνωστή για τα φεμινιστικά της άρθρα, που υπέγραφε ως Άλκης Θρύλος, αλλά και την θεατρική και λογοτεχνική της κριτική. Θαύμαζε τον Καβάφη, όπως εξάλλου και ο Ουράνης. Μάλιστα οι Δασκαλόπουλος, Δ.

&Στασινοπούλου Μ. (2013) αναφέρουν ότι ο ποιητής στο τελευταίο του ταξίδι στην Ελλάδα το 1932, πριν αναχωρήσει για την Αλεξάνδρεια, παρευρέθηκε στη δεξίωση που πραγματοποίησε το ζεύγος Κώστα και Ελένη Ουράνη στο σπίτι τους, όπου μάλιστα ο συνθέτης και μαέστρος Δημήτρης Μητρόπουλος έπαιξε στο πιάνο το έργο του 10 Inventions, πάνω σε δέκα ποιήματα του Καβάφη. Ο Δασκαλόπουλος (2003) αναφέρει ότι ο Άλκης Θρύλου, θα διακινδυνεύσει μία πρόβλεψη που θα επαληθευτεί στο ακέραιο πολλά χρόνια αργότερα, ότι δηλαδή η καθαφική ποίηση, αν μεταφραστεί πιστά στις ξένες γλώσσες, θα καταπλήξει.

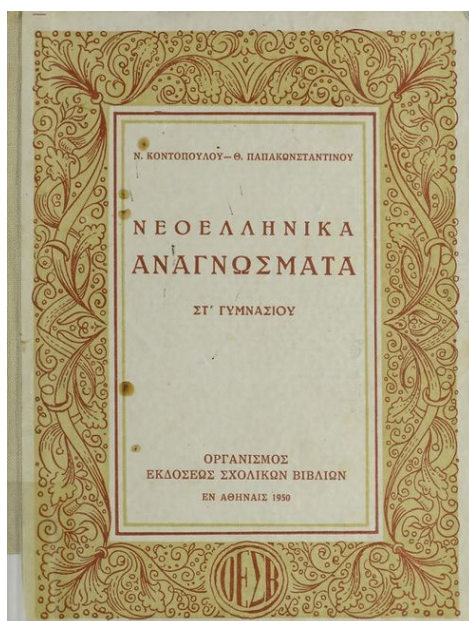
Όσον αφορά το βιογραφικό σημείωμα του εγχειριδίου, ο μελετητής δεν μπορεί παρά να παρατηρήσει την προχειρότητα με το λάθος στο αρχικό γράμμα του πατρώνυμου, που είναι Ν. αντί Π. Αξιοσημείωτη η αναφορά στην πρωτότυπη και ιδιόρρυθμη τέχνη που ξενίζει πολλούς, αφού: δεν μεταχειρίζεται τους συνήθεις κανόνες μετρικής / χρησιμοποιεί γλώσσαν ανάμικτον/ πολλάκις αδιαφορεί για την εξωτερική μορφή / διανέμει τα ποιήματα στους φίλους του σε φυλλάδια αλλά η αξία βρίσκεται στο περιεχόμενο, ποιητής νοήματος, με θέματα κυρίως ιστορικά και ποιήματα με φιλοσοφική πνοή, βαθύτατο λυρισμό, με πυκνότητα και επιγραμματική αξία.

3.1 . Στα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» εξατάξιου Γυμνασίου από το 1950 έως 1977

1950

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
ΣΤ΄ Γυμνασίου	«Ιθάκη» «Θερμοπύλες»

Δεκαεπτά χρόνια μετά τον θάνατο του ποιητή, σε μια Ελλάδα που έχει ζήσει την δικτατορία του 1936, τον πόλεμο, την Κατοχή και τον εμφύλιο, θα τον συναντήσουμε στα «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» της ΣΤ΄ Γυμνασίου, σημερινής Γ΄ Λυκείου (Ν. Κοντοπούλου - Θ. Παπακωνσταντίνου). Εκδίδονται πλέον από τον Οργανισμό Εκδόσεων Σχολικών βιβλίων (ΟΕΣΒ), που έχει ιδρυθεί ήδη από το 1937. Η «Ιθάκη» και οι «Θερμοπύλες» είναι τα ανθολογούμενα κείμενα του ποιητή. Το βιβλίο θα κυκλοφορήσει μέχρι το 1955.

Εικόνα 3 Νεοελληνικά Αναγνώσματα ΣΤ' Γυμνασίου

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ - ΚΑΒΑΦΗΣ ΚΩΝ. Εγεννήθη εν Αλεξανδρεία το 1876, έγραψε ποιήματα εκδοθέντα εις βιβλίον υπό τον τίτλον «Ποιήματα». Διακρίνονται διά την ιδιορρυθμίαν των, το τολμηρόν περιεχόμενον και την αδιαφορίαν του διά την γλώσσαν και το μέτρον των. Λόγω της τοιαύτης τεχνοτροπίας του πολλοί αρνούνται εις αυτόν την ιδιότητα του ποιητού. Απέθανε το 1932.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

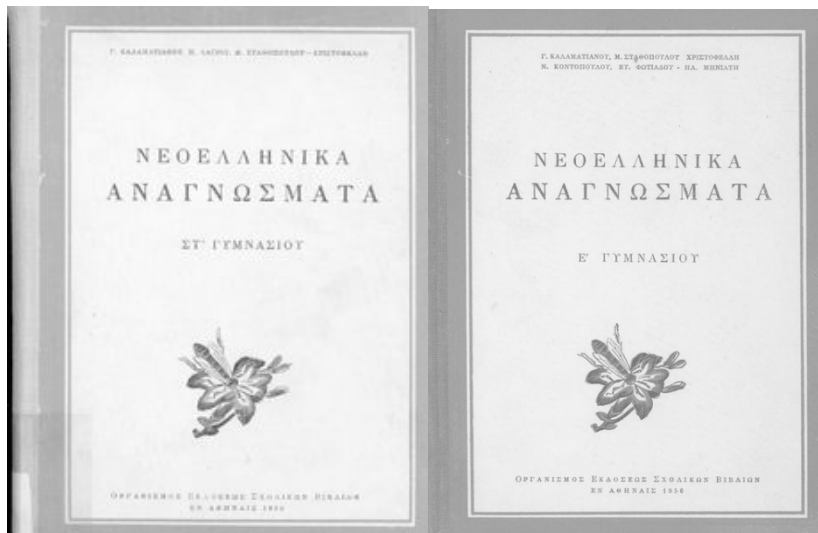
- λάθος ημερομηνίες γέννησης (1876) και θανάτου (1932), αντί 1863 και 1933 αντίστοιχα
- ιδιόρρυθμος ποιητής
- τολμηρό περιεχόμενο
- αδιαφορία για γλώσσα και το μέτρο
- πολλοί αρνούνται στον Καβάφη την ιδιότητα του ποιητή!

1956

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
ΣΤ' Γυμνασίου	«Ιθάκη» «Θερμοπύλες»
Ε' Γυμνασίου	«Θερμοπύλες»

Το 1956, παρά το γεγονός ότι το βιβλίο της ΣΤ΄ τάξης Γυμνασίου αλλάζει, η συντακτική ομάδα (Γ. Καλαματιανού, Η. Λαγίου, Μ. Σταθοπούλου- Χριστοφελλή) ανθολογεί πάλι τα ίδια κείμενα : «Ιθάκη» και «Θερμοπύλες».

Τον ίδιο χρόνο στο εγχειρίδιο της Ε΄ Γυμνασίου (Γ.Καλαματιανού, Μ. Σταθοπούλου - Χριστοφελλή, Ν. Κοντοπούλου, Ευ.Φωτιάδου, Ηλ. Μηνιάτη) ο ποιητής ανθολογείται πάλι με τις «Θερμοπύλες».

Εικόνα 4 Νεοελληνικά Αναγνώσματα

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΣΤ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Εγεννήθη το 1888 εις Αλεξάνδρειαν και απέθανεν το 1933. Μετά τον θάνατόν του συγκεντρώθησαν τα ποιήματά του εις ένα τόμον και εξεδόθησαν υπό τον τίτλον «Ποιήματα». Η ποίησίς του διακρίνεται διά την ιδιοτυπίαν της και κατά το περιεχόμενον και κατά την γλωσσικήν μορφήν. Προτιμά να χρησιμοποιή ως σύμβολα πρόσωπα και γεγονότα της Αλεξανδρινής και Ρωμαϊκής εποχής και αναμινύει γλωσσικά στοιχεία της καθαρευούσης και της δημοτικής. Το ποιητικόν ύφος του, φαινομενικώς πεζολογικόν, διακρίνεται διά την υποβλητικότητα και την επιγραμματικότητά του.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΕ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Εγεννήθη εις Αλεξάνδρειαν το 1876 και απέθανεν το 1932. Έγραψεν ολίγα σχετικώς ποιήματα, τα οποία εν αρχή εκυκλοφόρησαν από χειρογράφου μεταξύ των φίλων και θαυμαστών του ποιητού. Βραδύτερον εξεδόθησαν ταύτα εις βιβλίον με τον τίτλο «Ποιήματα». Ο στίχος του Καβάφη είναι ιδιόρρυθμος, ως και η γλωσσική αυτού μορφή και το μέτρον. Το περιεχόμενον πολλάκις είναι τολμηρόν, αλλά η μουσικότης του ποιήματος

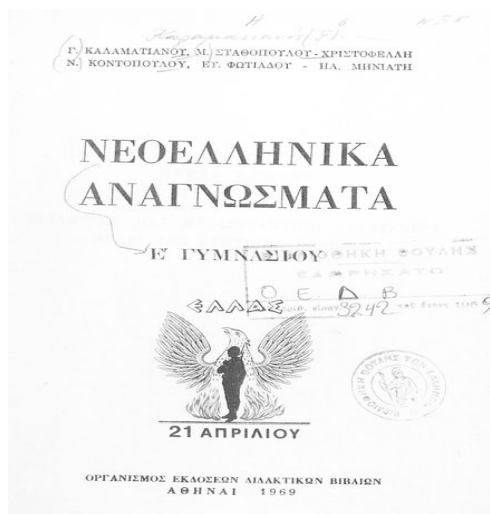
είναι αμέσως φανερά και ευχάριστος. Εις το ποίημά του «Θερμοπύλες» καταφαίνεται ο διδακτισμός του ποιητού.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Για μία ακόμη φορά οι ημερομηνίες γέννησης του ποιητή είναι λάθος! 1888 και 1876 αντίστοιχα, αντί της σωστής 1863. Η ημερομηνία θανάτου, 1933, σωστή στο εγχειρίδιο της ΣΤ΄ Γυμνασίου και λάθος στις Ε΄ Γυμνασίου... ομολογουμένως λιγότερο παρεκκλίνουσα από τη σωστή! Οι συντάκτες επισημαίνουν:

- την ιδιοτυπία του σε μορφή και περιεχόμενο
- τη χρήση προσώπων και γεγονότων της Αλεξανδρινής και ρωμαϊκής εποχής ως σύμβολα
- την ανάμειξη καθαρεύουσας και δημοτικής
- φαινομενικά πεζολογικό ύφος, επιβλητικό, επιγραμματικό
- τη μικρή ποιητική παραγωγή
- την κυκλοφορία αρχικά χειρογράφων μεταξύ φίλων και συγγενών και στη συνέχεια βιβλίου με τα ποιήματά του
- το τολμηρό περιεχόμενο
- την ευχάριστη μουσικότητα
- τον διδακτισμό του στις «Θερμοπύλες».

Και τα δύο αυτά διδακτικά βιβλία θα κυκλοφορήσουν μέχρι το 1968, οπότε και η μόνη αλλαγή που θα γίνει αφορά το εξώφυλλό τους - προστίθεται το γνωστό πουλί - σύμβολο της δικτατορίας και μετέπειτα ανατυπώνονται ως το 1974.

Εικόνα 5 Νεοελληνικά Αναγνώσματα 1969

1975

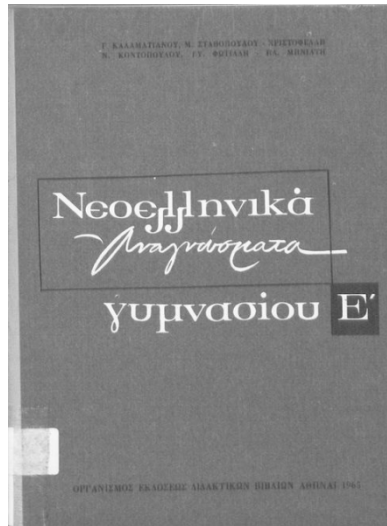
ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Δ΄ Γυμνασίου	«Το πρώτο σκαλί»
Ε΄ Γυμνασίου	«Φωνές» «Αλεξανδρινοί βασιλείς»
ΣΤ΄ Γυμνασίου	«Ιθάκη» «Θερμοπύλες» «Απολείπειν ο θεός Αντώνιον»

Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ) μετονομάζεται σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ) και τα σχολικά βιβλία αλλάζουν. Ο Καβάφης ανθολογείται στα εγχειρίδια:

α) της Δ΄ Γυμνασίου (Λ. Βρανούσης, Β. Σφυρόερας, Γ. Καλαματιανός, Κ. Ρωμαίος, Π. Πάρρης) με ένα μόνο ποίημα, «Το πρώτο σκαλί», ενταγμένο στη θεματική ενότητα «Κοινωνική ζωή». Ωστόσο εντύπωση προκαλεί ότι το βιογραφικό σημείωμα

- δίνει για πρώτη φορά σωστά τις ημερομηνίες γέννησης και θανάτου
- τον συγκαταλέγει στους κορυφαίους ποιητές της νεότερης Ελλάδας
- επισημαίνει το μικρό ποσοτικά αλλά πρωτότυπο ποιητικό έργο
- το γνήσια προσωπικό ύφος
- την αναγνώρισή του με το πέρασμα των χρόνων
- την διεθνή του καταξίωση

β) της Ε΄ Γυμνασίου (Γ. Καλαματιανού, Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφελλή, Ν. Κοντοπούλου, Ευ. Φωτιάδη, Ηλ. Μηνιάτη), με δύο ποιήματα «Φωνές» και «Αλεξανδρινοί Βασιλείς». Στο βιογραφικό σημείωμα αναφέρεται λάθος πάλι χρονολογία θανάτου, αλλά πρόκειται για αντιγραφή του παλαιότερου βιογραφικού σημειώματος του 1956. Έτσι εξηγείται μάλλον και η αναφορά στις «Θερμοπύλες» παρά το γεγονός ότι το ποίημα δεν συμπεριλαμβάνεται!

Εικόνα 6 Νεοελληνικά αναγνώσματα γυμνασίου Ε'

γ) της Στ' Γυμνασίου (Γ. Καλαματιανού, Η. Λάγιου, Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφελλή) με τρία ποιήματα «Ιθάκη», «Θερμοπύλες» και για πρώτη φορά το ποίημα «Απολείπειν ο θεός Αντώνιον». Το βιογραφικό σημείωμα είναι το ίδιο με αυτό της πρώτης έκδοσης, με διορθωμένες τις ημερομηνίες γέννησης και θανάτου!

3.2 Στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» Γυμνασίου και Λυκείου από το 1977 έως σήμερα

Σύμφωνα με τον Δημαρά (1999) το 1976, η πρώτη μεταδικτατορική εκπαιδευτική νομοθεσία, υιοθετεί τα χαρακτηριστικά της μεταρρύθμισης του 1964, στα οποία είχε αντικαταχθεί με σθένος: εννιάχρονη υποχρεωτική φοίτηση (εξαετές Δημοτικό και αυτόνομο τριετές Γυμνάσιο) τριετές Λύκειο, καθιέρωση δημοτικής, διδασκαλία αρχαίων από μετάφραση στο Γυμνάσιο κ.ά. Τα απορριπτικά του 1964 έγιναν δέκα χρόνια αργότερα επιδιωκτέα, εφόσον η συντηρητική παράταξη επιθυμεί να αποσυνδεθεί από το δικτατορικό καθεστώς και να εκμεταλλευθεί το "προοδευτικό" ρεύμα της εποχής. Προϊόν της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976 αποτελεί το γεγονός ότι εκδίδονται από τη σχολική χρονιά 1977-78 τα σχολικά εγχειρίδια του τριτάξιου πλέον Γυμνασίου που φέρουν τον τίτλο «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας». Σύμφωνα με την Χοντολίδου (1989) πρόκειται για μια τομή στα μέχρι τότε σχολικά ανθολόγια. Η αλλαγή είναι εμφανής σε εμφάνιση, τυπογραφικά στοιχεία, παρουσίαση κεφαλαίων, συνοδευτικά έργα ζωγραφικής, προσωπογραφίες, φωτογραφίες (αν και συχνά κακής εκτύπωσης). Στην αρχή κάθε κεφαλαίου υπάρχει μία σύντομη εισαγωγή για τη λογοτεχνική περίοδο που θα εξεταστεί, και μετά από κάθε κείμενο υπάρχουν ερωτήσεις, βοηθητικές για καθηγητή και μαθητή στην προσέγγιση του κειμένου, καθώς και ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του συγγραφέα του κειμένου.

Τα ανθολογούμενα κείμενα και οι συγγραφείς δεν επιλέγονται πλέον με φρονηματιστικά κριτήρια και εν πάσει περιπτώσει εξωλογοτεχνικά, αλλά κυρίως λογοτεχνικά. Η ίδια, παραθέτοντας τους σκοπούς του μαθήματος, όπως αναγράφονται στο Π.Δ. 438/85 Φ. συμπεραίνει πως πρωτίστως εμφαιτικά τονίζονται σκοποί που έχουν να κάνουν με τη μετάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς, στη συνέχεια με την αξία της λογοτεχνίας ως ανεξάρτητη μορφή τέχνης και τέλος, σκοποί που έχουν σχέση με τη γλωσσική ανάπτυξη των μαθητών. Τα ανθολογούμενα κείμενα εκτείνονται στο χρονικό διάστημα από τον 11^ο αιώνα ως το 1960.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, δύο τουλάχιστον πράγματα μπορεί να επισημάνει κανείς «το πρώτο είναι ότι γίνεται μία έμμεση, πλην όμως σαφής παραδοχή του υποκειμενικού χαρακτήρα αυτής της ανθολόγησης (πράγμα που ισχύει και για όποια άλλη) το δεύτερο είναι ότι οι συντάκτες παραδέχονται πως συμπεριέλαβαν στα βιβλία συγγραφείς καταξιωμένους από την "έγκυρη" βιβλιογραφία». Τέλος, επισημαίνει πως οι δύο αυτές παρατηρήσεις φανερώσουν ότι το σχολείο της εποχής είναι προσκολλημένο στη "φιλολογική" και γνωσιοκεντρική αντιμετώπιση της λογοτεχνίας και «αντιμετωπίζει τη λογοτεχνία χωρίς να εστιάζεται στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών και τέλος ότι καθοριστικός παράγοντας για τη διδασκαλία λογοτεχνικών κειμένων στο σχολείο είναι ο "λογοτεχνικός κανόνας", όπως αυτός οριοθετείται κάθε φορά από την κριτική». (Χοντολίδου,1998:47).

3.2.1 Γυμνάσιο (1977-2005)

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Β΄ Γυμνασίου	«Ποσειδωνιάτα» «Στα 200 π.Χ.»
Γ΄ Γυμνασίου	«Το πρώτο σκαλί» «Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες» «27 Ιουνίου 1906, 2 μ.μ.»

Στο εγχειρίδιο της Β΄ Γυμνασίου του 1977, στο οποίο υπάρχει θεματική κατάταξη κειμένων, οι συντάκτες (Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Χ. Μηλιώνης, Κ. Μπαλάσκας) εντάσσουν τα δύο καβαφικά ποιήματα στην ενότητα «Ο ελληνισμός έξω από τα σύνορα». Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά τον τίτλο της ενότητας παραθέτουν ως υπότιτλο δύο στίχους από το ποίημα «Στα 200 π.Χ.»:

«και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά
ως μέσα στην Βακτριανήν την πήγαμε»

(Κ.Π. Καβάφης)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ- Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ (1863-1933). Γεννήθηκε και πέθανε στην Αλεξάνδρεια, αλλά καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Δεν έκανε συστηματικές σπουδές, είχε όμως μεγάλη ενημέρωση πάνω σε θέματα της γαλλικής και αγγλικής λογοτεχνίας. Εργαζόταν ως ιδιωτικός υπάλληλος στην Εταιρεία Υδάτων στην Αλεξάνδρεια. Θεωρείται από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες ποιητές με παγκόσμια αναγνώριση της αξίας του. Ξεπερνώντας τις αντιλήψεις, που επικρατούσαν τότε στην Ελλάδα για την ποίηση, ακολούθησε δικό του δρόμο στη σύνδεση του στίχου, που τον απάλλαξε από καθετί περιττό και πομπώδες. Φαινομενικά η ποίησή του μοιάζει με πεζολογία. Αν προσέξουμε όμως καλύτερα θα διαπιστώσουμε ότι τα ποιήματά του εκφράζουν τις λεπτότερες συναισθηματικές αποχρώσεις. Ο Καβάφης αντλεί τα θέματά του από τον κόσμο της εμπειρίας του και από το ιστορικό μας παρελθόν. Ιδιαίτερα της αλεξανδρινής περιόδου. Όλο το ποιητικό του έργο, που ο ίδιος είχε παρουσιάσει όσο ζούσε, εκδόθηκε για πρώτη φορά στην Αθήνα το 1935 με τίτλο *Ποιήματα*. Το 1968 δημοσιεύτηκαν τα ανέκδοτα ποιήματά του.

Στο εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου (Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός) υπάρχει πλέον η ιστορική κατάταξη των ποιημάτων (από τα δημοτικά τραγούδια ως τη μεταπολεμική λογοτεχνία). Στο εισαγωγικό σημείωμα της Νέας Αθηναϊκής Σχολής (1880-1922) τονίζεται η συμβολή της λαογραφίας και του δημοτικισμού στην πνευματική άνθιση της εποχής, ενώ ο Κ. Παλαμάς χαρακτηρίζεται α) ως επικεφαλής της μεγάλης προσπάθειας για την πνευματική αναγέννηση του τόπου, β) ως η ηγετική φυσιογνωμία της απελευθέρωσης της ποίησης από την καθαρεύουσα και το ρομαντισμό «που με την ποίησή του θα εκφράσει όλες τις ανησυχίες και τους οραματισμούς της γενιάς του και θα γίνει η ποιητική συνείδηση της φυλής του. Παράλληλα όμως θα εκφράσει τη νοσταλγία του για τα παιδικά του χρόνια, θα τραγουδήσει τον έρωτα και θα διοχετεύσει τον πόνο του για τις οικογενειακές του συμφορές και την αγάπη του για τη φύση» (σ.148). Μετά την παράθεση πληροφοριών για τα δύο ρεύματα του παρνασσιισμού και του συμβολισμού, αναφέρεται χωρίς καμία αξιολογική κρίση ότι «Έντελώς διαφορετική ποίηση έγραψε ο Κ. Π. Καβάφης, που ήταν εγκατεστημένος στην Αλεξάνδρεια. Έσπασε τα καθιερωμένα σχήματα στη γλώσσα, στο στίχο και στα θέματα κι επιβλήθηκε με τη λιτότητα των εκφραστικών μέσων» (σ.148).

Να σημειωθεί, επίσης, ότι ενσωματώνονται : α) φωτογραφία της γενιάς του '80 που εικονίζει τον λογοτεχνικό κύκλο του περιοδικού *Εστία* και β) πίνακα του Γ. Ροΐλου «Οι ποιηταί» (1919) όπου εικονίζονται: Παλαμάς, Προβελέγγιος, Στρατήγης, Δροσίνης, Πολέμης και Σουρής.

Εικόνα 7 Εικόνες ποιητών από σχολικό εγχειρίδιο

Στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται όλα τα βιογραφικά σημειώματα. Ο μελετητής δεν μπορεί να μην παρατηρήσει ότι στο μεγάλο βιογραφικό σημείωμα του Παλαμά (24 σειρές) κυριαρχεί η λεπτομερής παράθεση της πολυγραφότατης παραγωγής του: τίτλοι ποιητικών συλλογών, τίτλοι και χρονολογίες ποιημάτων, πεζών και κριτικών (16 σειρές)! Στο υπόλοιπο μέρος αναφέρονται: σπουδές (Νομική), μέλος Ακαδημίας Αθηνών, κορυφαία μορφή των γραμμάτων μας για πενήντα χρόνια, πάθος για την επικράτηση της εθνικής γλώσσας και την αναγέννηση του έθνους μας.

Στο βιογραφικό τώρα σημείωμα του Καβάφη, πραγματικά επικρατεί άλλο πνεύμα, μία δικαίωση, θα έλεγε κανείς ή απλώς μια «συμπλήρωση» που του χρωστούσαν οι συντάκτες του εγχειριδίου από την φτωχή αναφορά στο εισαγωγικό της Νέας Αθηναϊκής Σχολής που προηγήθηκε.

ΚΑΒΑΦΗΣ Κ. Π. (1863-1933). Γεννήθηκε και πέθανε στην Αλεξάνδρεια. Οι σπουδές του δεν ήταν συστηματικές. Έζησε σε μια εποχή, κατά την οποία εξακολουθούσε να υπάρχει η επιρροή των ρομαντικών ποιητών της Αθήνας, που αργότερα επισκιάστηκαν από την μεγάλη μορφή του Παλαμά. Αυτός όμως, αντίθετα προς το ρεύμα που υπήρχε, δημιούργησε τη δική του ποίηση σπάζοντας τα καθιερωμένα σχήματα στη γλώσσα, στο στίχο και στα θέματα, που τα αντλεί από τον κόσμο της εμπειρίας του και από το ιστορικό μας παρελθόν, ιδιαίτερα της αλεξανδρινής περιόδου. Στην αρχή η ποίησή του συνάντησε αντίδραση. Από το 1930 όμως αρχίζει να βρίσκει ανταπόκριση. Σήμερα ο Καβάφης θεωρείται ως ο σημαντικότερος νεοέλληνας ποιητής με παγκόσμια αναγνώριση της αξίας του. Ο δρόμος που ακολούθησε η

σύγχρονη ελληνική ποίηση (από τη γενιά κυρίως του '30 και ύστερα) θα ήταν ίσως διαφορετικός, αν δεν είχε προηγηθεί ο Καβάφης. Γιατί οι ποιητές μας, αν αναγνώρισαν τη γνήσια και καθαρή ποίηση του Σολωμού και στάθηκαν σκεπτικοί μπροστά στη μεγαλόστομη ρητορεία του Παλαμά, με την ποίηση του Καβάφη λύσανε πολλά προβλήματα που έχουν σχέση με την τεχνική του στίχου, τη γλώσσα και το θέμα. Έργα του: *Ποιήματα*, Αλεξάνδρεια 1935. *Ανέκδοτα ποιήματα(1882-1923)*, Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη.

Είναι άξιο απορίας για το μελετητή τι αποκόμισε εν τέλει ο δεκαπεντάχρονος μαθητής από όλη αυτή την αντίφαση, όταν αναφέρεται ο Παλαμάς ως ηγέτης, κορυφαία μορφή των γραμμάτων ή ποιητική συνείδηση της φυλής του από τη μια και ως ποιητής της μεγαλόστομης ρητορείας από την άλλη! Για τον Καβάφη πάλι, από το εισαγωγικό, απλώς εισπράττει -λιτά- ότι επιβλήθηκε με τη λιτότητα των εκφραστικών μέσων. Αν φτάσει να διαβάσει το βιογραφικό στο τέλος του βιβλίου, τότε θα πληροφορηθεί ότι αυτός είναι ο σημαντικότερος νεοέλληνας ποιητής με παγκόσμια μάλιστα αναγνώριση της αξίας του!

Από την άλλοι πώς όλο αυτό διευκολύνει τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν το μάθημα, οι οποίοι, όπως είναι γνωστό σε όλους και επισημαίνει η Χοντολίδου (1989), δεν είναι απόφοιτοι του Νεοελληνικού τμήματος της φιλοσοφικής και δεν είναι εξοικειωμένοι ούτε με τα κείμενα ούτε με τους συγγραφείς που διδάσκουν. Κι αυτό όταν μάλιστα η λογοτεχνία δεν αποτελεί χωριστό μάθημα και «θυσιάζεται» πολλές φορές για χάρη της νεοελληνικής ή αρχαίας γλωσσικής διδασκαλίας, καθοδηγούμενο αυστηρά από ένα ΑΠ προσανατολισμένο πρωτίστως στη μετάδοση πολιτιστικών αξιών.

3.2.2 Γυμνάσιο (2006- σήμερα)

Τα κείμενα συνοδεύονται στην αρχή από εισαγωγικά σημειώματα ενώ στο τέλος από ερωτήσεις και διαθεματικές εργασίες.

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Α΄ Γυμνασίου	«Δέησις»
Β΄ Γυμνασίου	«Στην εκκλησία» «Θερμοπύλες»
Γ΄ Γυμνασίου	«Φωνές» «Όσο μπορείς» «Στα 200 π.Χ.»

Τα ποιήματα για την Α΄ και Β΄ Γυμνασίου συνεχίζουν να έχουν θεματική κατάταξη. Έτσι, τα «Δέησις» και «Στην εκκλησία» εντάσσονται στη θρησκευτική ζωή, ενώ το ποίημα «Θερμοπύλες» στη θεματική: Βιοπάλη-Το αγωνιστικό πνεύμα του ανθρώπου. Στα νέα εγχειρίδια δεν υπάρχουν βιογραφικά σημειώματα αλλά μόνο σύντομα εισαγωγικά σημειώματα πριν το ποίημα.

Οι μαθητές, ωστόσο, έχουν στη διάθεσή τους άλλα δύο βιβλία για την Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου, όπου μπορούν να βρουν πληροφορίες γύρω από τους εκπροσώπους, τα λογοτεχνικά ρεύματα και τις τάσεις κάθε περιόδου.: το «Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων»¹¹ και την «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας»¹². Στο τελευταίο, πλέον, μπορεί κανείς να διακρίνει την εγκυρότητα των πληροφοριών χωρίς αξιολογικούς προσδιορισμούς. Πέρα από κάποια στοιχεία για τη ζωή του δηλώνεται σε γενικές γραμμές ότι ο ποιητής:

- δεν ανήκει σε κάποια σχολή,
- άσκησε ισχυρότατη και διαρκή επίδραση, σε Έλληνες και ξένους
- μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες
- συμπίπτει χρονικά η ποιητική του δημιουργία με εκείνη του Παλαμά, που την ίδια χρονική περίοδο στην Αθήνα αποτελεί τη σημαντικότερη προσωπικότητα στο χώρο των Γραμμάτων
- εμπνέεται από ιστορικά γεγονότα κυρίως παρακμής, τα οποία χρησιμοποιεί για αναλογίες με το παρόν, ως πρόφαση ή μέσο υπόστασης δικών του βιωμάτων
- αν και γνωρίζει τα λογοτεχνικά ρεύματα του παρνασσιισμού και συμβολισμού, δεν τα ακολουθεί συστηματικά, κινείται όμως προς το ρεαλισμό
- διακρίνεται για λιτότητα έκφρασης, λιγιστά επίθετα, ελεύθερο στίχο, διανοητική συγκίνηση, ακριβολογία, ειρωνεία και γλώσσα ιδιότυπη
- ακολουθούσε μία ιδιότυπη εκδοτική τακτική
- αναγνώρισε 154 ποιήματά του (δίνονται τίτλοι και ημερομηνίες κάποιων ποιημάτων στα οποία κυριαρχεί το μοτίβο της αξιοπρεπούς στάσης του ανθρώπου)
- διέκρινε τα ποιήματά του σε τρεις κατηγορίες
- ονομάστηκε και «διδασκτικός ποιητής»

¹¹Βλ. http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/4716/Lexiko-Logotechnikon-Oron_Gymnasiou-Lykeiou_html-apli/index05.htm

¹²Βλ. http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2330/Istoria-Neoellinikis-Logotechnias_A-B-G-Gymnasiou_html-apli/ (σ.104-106)

3.2.3 Λύκειο

α) 1977-1981

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Β΄ Λυκείου	«Φωνές» «Αλεξανδρινοί βασιλείς»

Πλέον οι τρεις τελευταίες τάξεις των εξατάξιων Γυμνασίων ονομάζονται Λύκειο. Το εγχειρίδιο, λοιπόν, της Β΄ Λυκείου είναι το ίδιο με εκείνο του 1975 για την Ε΄ Γυμνασίου. Αλλάζει μόνο το εξώφυλλο και εντοπίζονται κάποιες μικρές αλλαγές στο βιογραφικό σημείωμα.

β) 1982-1998

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Β΄ Λυκείου	«Περιμένοντας τους βαρβάρους» «Ιθάκη» «Αλεξανδρινοί βασιλείς» «Νέοι της Σιδώνας (400 μ.Χ.)»
Γ΄ Λυκείου	«Η σατραπεία» «Απολείπειν ο θεός Αντώνιον» «Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης»

Πραγματική αλλαγή αποτελεί το 1982 για τη Λογοτεχνία στο Λύκειο με τα νέα βιβλία των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για τη Β΄ και Γ΄ τάξη από την ίδια συντακτική ομάδα (Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Χ. Μηλιώνης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός, Γ. Παπακώστας) που θα κυκλοφορήσουν ως την έκδοση των νέων βιβλίων το 1999.

Εικόνα 8 Φωτογραφία Καβάφη ενσωματωμένη σε ΚΝΛ

Ανθολογούνται για πρώτη φορά ποιήματα νέα, πέρα από την «Ιθάκη» και τους «Αλεξανδρινοί βασιλείς».

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ – Κ. Π. Καβάφης (1863-1933) Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου υπήρχε ακμαία ελληνική παροικία, κυρίως εμπόρων και υπαλλήλων. Έμπορος ήταν και ο πατέρας του. Η μητέρα του καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Ο Κωνσταντίνος μετά το θάνατο του πατέρα του ακολούθησε τις μετακινήσεις της οικογένειάς του και έζησε από το 1872 ως το 1878 στο Λονδίνο και από το 1882 ως το 1885 στην Κωνσταντινούπολη. Μετά το 1885 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αλεξάνδρεια, όπου και πέθανε. Τις εγκύκλιες σπουδές του έκανε στο Λονδίνο και στην Αλεξάνδρεια. Πανεπιστημιακές σπουδές δεν έκανε αλλά κατόρθωσε ν' αποχτήσει βαθύτατη μόρφωση με τις προσωπικές του μελέτες (κυρίως της Ιστορίας). Επίσης η διαμονή του στα μεγάλα κοσμοπολίτικα κέντρα της εποχής (Λονδίνο, Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια) τον εφοδίασε με πλούσια πείρα. Μιλούσε πολύ καλά τα αγγλικά, τα γαλλικά και τα ιταλικά. Ποιήματα αρχίζει να δημοσιεύει το 1886, αλλά θ' αργήσει να βρει την προσωπική του έκφραση. Ως το 1900 περίπου η ποίησή του είναι επηρεασμένη από τους ρομαντικούς ποιητές στη διάθεση, στη στιχουργία και στη γλώσσα (καθαρεύουσα). Κατόρθωσε όμως να *απαλλαγεί* από τους παραδοσιακούς λυρικούς τρόπους και να δημιουργήσει μια ποίηση έντονα προσωπική. Κύρια γνωρίσματά της είναι η θελημένη πεζολογία, ο ρεαλισμός, η υπαινικτικότητα, η ειρωνεία, η δραματικότητα. Η γλώσσα του, ιδιότυπη, είναι βασικά η γλώσσα της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας, δημοτική με τύπους λόγιους και κωνσταντινουπολίτικους. Οι στίχοι του, σε ιαμβικό ρυθμό, δίνουν κι αυτοί την εντύπωση του πεζού λόγου, μολονότι είναι πολύ προσεγμένοι και τίποτε σ' αυτούς δεν είναι τυχαίο. Από την άποψη του περιεχομένου τα ποιήματά του χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: φιλοσοφικά, ερωτικά και ιστορικά. Ιδιαίτερο ρόλο παίζει μέσα στην ποίηση του Καβάφη η ιστορία και κυρίως των ελληνιστικών χρόνων. Ιστορικά συμβάντα (μερικές φορές πλαστά) μεταλλάσσονται ελεύθερα με την ποιητική του φαντασία, για να φωτιστεί ο ιδιαίτερος χαρακτήρας τους ή για να αποκαλυφθούν αναλογίες προς τη σύγχρονη ζωή. Μια τέτοια ποίηση ερχόταν σε αντίθεση με την ποίηση που την ίδια εποχή καλλιεργούνταν στην Αθήνα με κύριο εκπρόσωπο τον Κωστή Παλαμά. Γι' αυτό και άργησε να γίνει αποδεκτή. Πρώτος τον παρουσίασε στην Αθήνα ο Γρηγόριος Ξενόπουλος το 1903 μ' ένα άρθρο του στο περιοδικό «Παναθήναια», αλλά η φήμη του εδραιώνεται μετά το 1920. Σήμερα οι σύγχρονοι Έλληνες ποιητές τον αναγνωρίζουν ως δάσκαλό τους γιατί όλοι, σε διάφορο βαθμό καθένας, έχουν επηρεαστεί από τον Καβάφη. Το έργο του έχει αποχτήσει παγκόσμια προβολή και αναγνώριση. Συγκεντρωτικές εκδόσεις των ποιημάτων του: Ποιήματα (Αλεξάνδρεια 1935 και Αθήνα, Ίκαρος 1968), Ανέκδοτα ποιήματα (1882-1923), Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη (Αθήνα, Ίκαρος 1968).

γ) (1999- σήμερα)

ΤΑΞΗ	ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Α΄ Λυκείου	«Περιμένοντας τους βαρβάρους» «Ιθάκη» «Η σατραπεία» «Απολείπειν ο θεός Αντώνιον» «Αλεξανδρινοί βασιλείς» «Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης» «Νέοι της Σιδώνας (400 μ.Χ.)»
Γ΄ Λυκείου - Φάκελος Υλικού (από το 2019)	«Τα παράθυρα» «Η πόλις»
Γ΄ Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης (μέχρι το 2015)	«Καισαρίων» «Ο Δαρείος» «Μελαγχολία του Ιάσονος Κλεάνδρου...»
Γ΄ Λυκείου Αρχαία Θεωρητικής Κατεύθυνσης («Φιλοσοφικός Λόγος»)	«Τα παράθυρα» «Τα τείχη»

Εικόνα 9Σόφο (Σοφοκλής Αντωνιάδης) (1894-1978), Καβάφης (στίχο)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ Α ΛΥΚΕΙΟΥ Κ. Π. Καβάφης (1863-1933) Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου υπήρχε ακμαία ελληνική παροικία, κυρίως εμπόρων και υπαλλήλων. Έμπορος ήταν και ο πατέρας του. Η μητέρα του καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Ο Κωνσταντίνος μετά το θάνατο του πατέρα του ακολούθησε τις μετακινήσεις της οικογένειας του και έζησε από το 1872 ως το 1878 στο Λονδίνο και από το 1882 ως το 1885 στην Κωνσταντινούπολη. Μετά το 1885 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αλεξάνδρεια, όπου και πέθανε. Τις εγκύκλιες σπουδές του έκανε στο Λονδίνο και στην Αλεξάνδρεια. Πανεπιστημιακές σπουδές δεν έκανε, αλλά κατόρθωσε να αποκτήσει βαθύτατη μόρφωση με τις προσωπικές του μελέτες (κυρίως ιστορίας). Επίσης η διαμονή του στα μεγάλα κοσμοπολίτικα κέντρα της εποχής του (Λονδίνο, Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια) τον εφοδίασε με πλούσια πείρα. Γνώριζε πολύ καλά τη γαλλική και την αγγλική γλώσσα. Ποιήματα αρχίζει να δημοσιεύει το 1886, αλλά θα αργήσει να βρει την προσωπική του έκφραση. Ως το 1900 περίπου η ποίησή του είναι επηρεασμένη από τους ρομαντικούς ποιητές στη διάθεση, στη στιχουργία και στη γλώσσα (καθαρεύουσα). Κατόρθωσε όμως να απαλλαγεί από τους παραδοσιακούς λυρικούς τρόπους και να δημιουργήσει μια ποίηση έντονα προσωπική. Πρόκειται για μια ποίηση απογυμνωμένη από παραδοσιακά λυρικά σχήματα, που φτάνει συχνά ως την πεζολογία. Τον εκφραστικό φόρτο αναπληρώνει εδώ η παραστατικότητα, η εξαιρετική γλωσσική ευστοχία, η λεπτή ειρωνεία και η υποβολή. Μια τέτοια ποίηση ερχόταν σε αντίθεση με την ποίηση που την ίδια εποχή καλλιεργούνταν στην Αθήνα με κύριο εκπρόσωπο τον Κωστή Παλαμά. Γι' αυτό και άργησε να γίνει αποδεκτή. Πρώτος τον παρουσίασε στην Αθήνα ο Γρ. Ξενόπουλος το 1903 μ' ένα άρθρο του στο περιοδικό *Παναθήναια*, αλλά η φήμη του εδραιώνεται μετά το 1920, οπότε και έχουμε το πρώτο αφιέρωμα στον Καβάφη του περ. *Ποιητική Τέχνη* (1924). Η οξύτατη σκέψη του ποιητή, η βαθιά αίσθηση του τραγικού και η εκλεπτυσμένη ευαισθησία του δίνουν στην ποίηση του βάθος και πολλαπλές διαστάσεις. Σήμερα ο Καβάφης θεωρείται ένας από τους κορυφαίους ποιητές, όχι μονάχα της ελληνικής, αλλά και της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας.

Συνήθως τα ποιήματά του χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τα ιστορικά, τα φιλοσοφικά και τα ερωτικά. Ο χωρισμός αυτός είναι βέβαια σχηματικός και γίνεται με βάση το θέμα ή τον τόνο που κυριαρχεί. Από τα «ιστορικά» τα πιο πολλά αναφέρονται σε περιστατικά των ελληνιστικών κυρίως χρόνων (αλλά και των ρωμαϊκών και βυζαντινών) ή σε πλαστά περιστατικά, που ο ποιητής παρουσιάζει ως ιστορικά (ψευδοϊστορικά). Μέσα από αυτά εκφράζονται συνήθως σύγχρονες καταστάσεις. Τα «φιλοσοφικά» του είναι κυρίως ποιήματα βιοθεωρίας, όπου ο διδακτικός τόνος είναι έκφραση ζωής συνειδητά βιωμένης, ενώ στα «ερωτικά» συνυφαίνεται ο ηδονισμός με τον αισθητισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

4.1 Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα 1884 – 1977/79

- Ο ποιητής βασικά ουσιαστικά εμφανίζεται στα σχολικά βιβλία όλης της επικράτειας το 1950, δηλαδή δεκαεπτά χρόνια μετά τον θάνατό του! Μένει να εξεταστεί εάν το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι δεν ήταν ευρέως γνωστός ή οφείλεται στην ιδιοτυπία του ή σε άλλους παράγοντες.

-Το καβαφικό έργο μάλλον δεν μελετήθηκε όσο έπρεπε και αυτό αντικατοπτρίζεται στα λάθη και τις ασάφειες των πρώτων βιογραφικών σημειωμάτων του ποιητή από ανθρώπους αν μη τι άλλο πνευματικούς

-Στα εγχειρίδια του ΟΕΣΒ και ΟΕΔΒ παρατηρούμε καταρχάς ότι ο ποιητής ανθολογείται στις μεγαλύτερες τάξεις, σημερινή Β΄ και Γ΄ Λυκείου. Είναι εμφανής η πλεονεκτικότερη θέση των ποιημάτων, Θερμοπύλες και Ιθάκη έναντι των άλλων τριών. Μάλιστα οι Θερμοπύλες το 1956 υπάρχει στο εγχειρίδιο και των δύο τάξεων! Αυτό σαφώς αντικατοπτρίζει όσα προαναφέρθηκαν για το ρόλο του μαθήματος στα πρώτα χρόνια τουλάχιστον δηλαδή τον πατριωτικό και φρονιματιστικό του προσανατολισμό, μέσα από διδακτικά κείμενα .

-Ουσιαστικά το 1975, 25 χρόνια μετά την πρώτη του εμφάνιση (1950) και 42 χρόνια μετά τον θάνατό του προστίθενται μόνο τέσσερα νέα ποιήματα: Το πρώτο σκαλί, Φωνές, Αλεξανδρινοί βασιλείς και Απολείπειν ο θεός Αντώνιον.

ΠΟΙΗΜΑ	ΕΤΟΣ	ΤΑΞΗ	ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΕΙΣ
Θερμοπύλες	1950	ΣΤ΄	4
	1956	Ε΄, ΣΤ΄	
	1975	ΣΤ΄	
Ιθάκη	1950	ΣΤ΄	3
	1956	ΣΤ΄	
	1975	ΣΤ΄	
Το πρώτο σκαλί	1975	Δ΄	1
Φωνές	1975	Ε΄	1
Αλεξανδρινοί βασιλείς	1975	Ε΄	1
Απολείπειν ο θεός Αντώνιον	1975	ΣΤ΄	1

Αξίζει να σημειωθεί, όπως επισημαίνει ο Βλαχοδήμος (2015) οι μαθητές και οι μαθήτριες που φοιτούσαν στην ΣΤ΄ Γυμνασίου κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης και μέχρι το σχολικό έτος 1981-82, διδάσκονταν μια λογοκριμένη κατά δύο στίχους «Ιθάκη», στη δεύτερη στροφή, στην οποία αφαιρέθηκαν οι στίχοι:

«και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά»

4.2 Στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας 1977/9-σήμερα

ΓΥΜΝΑΣΙΟ	ΓΥΜΝΑΣΙΟ 2006	ΛΥΚΕΙΟ έως 1998	ΛΥΚΕΙΟ από 1999-σήμερα
Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ
1. Ποσειδωνιάται 2. Στα 200 π. Χ.	1. Δέησις	1. Περιμένοντας τους βαρβάρους 2. Ιθάκη 3. Αλεξανδρινοί βασιλείς 4. Νέοι της Σιδώνας (400 μ.Χ.)	Μεταφέρονται όλα τα ποιήματα της Β΄ και Γ΄ Λυκείου στην Α΄
Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ (ΦΑΚΕΛΟΣ)
1. Το πρώτο σκαλί 2. Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες 3. 27 Ιουνίου 1906, 2 μ. μ.	1. Στην Εκκλησία 2. Θερμοπύλες	1. Η σατραπεία 2. Απολείπειν ο θεός Αντώνιον 3. Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης	1. Τα Παράθυρα 2. Η πόλις
	Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ		
	1. Φωνές 2. Όσο μπορείς 3. Στα 200 π.Χ.		

-Το 1977, όταν οι πολιτικές συνθήκες αλλάζουν παρατηρούμε πως ο ποιητής ανθολογείται στο Γυμνάσιο με πέντε ποιήματα κυρίως ιστορικού περιεχομένου αλλά και διδακτικού. Εντύπωση προκαλεί η ανθολόγηση του ποιήματος «Ποσειδωνιάται» και «27 Ιουνίου 1906, 2 μ. μ.» που δεν ανήκουν στα Αναγνωρισμένα αλλά στα Κρυμμένα ή Ανέκδοτα του ποιητή, πράγμα που σημαίνει ότι οι ανθολόγοι είναι πλέον αρκετά πιο ενήμεροι.

-Το 1982 στο Λύκειο πλέον φαίνεται μια αξιοσημείωτη αύξηση ποιημάτων σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια στην ίδια βαθμίδα. Η Ιθάκη παραμένει αλλά οι Θερμοπύλες όχι. Θα μεταφερθούν αργότερα το 2006 στη Β΄ Γυμνασίου. Ωστόσο νέα ποιήματα για πρώτη φορά

ανθολογούνται, δείχνοντας πια πως η φήμη του έχει εδραιωθεί. Τα επτά ποιήματα στο σύνολο, κατανεμημένα σε Β΄ και Γ΄ Λυκείου, στην έκδοση του 1999, μετά τις εσωτερικές αλλαγές στη διάταξη των περιόδων, θα μεταπηδήσουν όλα στην Α΄ Λυκείου.

-Αυτό σημαίνει ότι ο δεκαεξάχρονος μαθητής για κάποια χρόνια δεν θα ξανασυναντούσε τον ποιητή, εκτός αν επέλεγε θεωρητική κατεύθυνση. Κι αυτό βέβαια έως το 2013, γιατί μετά παύει το μάθημα να εξετάζεται πανελλαδικά.

-Σήμερα βέβαια, στη Γ΄ Λυκείου στο νέο βιβλίο (2019) Φάκελος Υλικού μπορεί να τον ξανασυναντήσει με τα δύο ποιήματα που ανθολογούνται, «Παράθυρα» και «Η Πόλις». Ωστόσο η συνεξέταση πλέον Γλώσσας – Λογοτεχνίας και η Τράπεζα Θεμάτων δίνουν την δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να διδάξει πολύ περισσότερα ποιήματα του Καβάφη, εφόσον το κρίνει απαραίτητο και το επιθυμεί.

-Μέχρι σήμερα δεν έχει ανθολογηθεί κανένα από τα «Αποκηρυγμένα» ποιήματα, ούτε βέβαια τα «Ατελή» και κανένα πεζό.

- Φυσικά απουσιάζει εντελώς κάποιο ερωτικό – αισθησιακό ποίημά του. Εξάλλου ανθολογήθηκαν διαχρονικά όσα ακριβώς δεν είχαν καμία επιλήψιμη αναφορά σε σεξουαλικά – αισθησιακά θέματα και άρα άφοβα και ανεπιφύλακτα μπορούσαν να διδαχθούν στα σχολεία!

-Σε γενικές γραμμές στα σχολικά βιβλία συναντάμε τα πιο γνωστά ποιήματα του Αλεξανδρινού κι όχι άλλα εξίσου αξιόλογα και πιο ενδιαφέροντα για τους μαθητές ή κάποια από τα αποκηρυγμένα ή κρυμμένα – ίσως βέβαια αυτή η ανθολόγηση ήταν που τα έκανε και ευρέως γνωστά.

-Τέλος η εκτίμηση είναι πως η ανθολόγηση του ποιητή συγκριτικά με άλλους είναι δυσανάλογη με την προσφορά και την παγκόσμια αναγνώρισή του.

Ορμώμενος κανείς από τη θεματική του Συμποσίου, που οργανώθηκε στην Κύπρο το 1995, με θέμα «Νερά της Κύπρου, της Συρίας και της Αιγύπτου, αγαπημένα των πατρίδων μας νερά: μοντερνισμός, κοσμοπολιτισμός και διαπολιτισμικές σχέσεις στην ποίηση του Καβάφη» (τις εισηγήσεις των οποίων δίνει ο Μιχάλης Πιερής στο βιβλίο του «Η ποίηση του κράματος», 2000) δεν μπορεί παρά να προτείνει τη μεγαλύτερη ανθολόγηση του ποιητή. Ενός ποιητή που προδρομικά ποιητικά ανέλυσε ειδικές συμπεριφορές και συλλογικές απορίες που προκύπτουν σε μεταβατικές εποχές μέσα από τις διάφορες εθνολογικές, γλωσσικές και θρησκευτικές προσμίξεις. Ακριβώς σαν τη δική μας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΠΤΥΧΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

Μετά τα συμπεράσματα που συνάχθηκαν από την ανθολόγηση του Καβάφη στα σχολικά ελληνικά εγχειρίδια, μέσα σε ένα μεγάλο διάστημα από το 1933 έως σήμερα, αναρωτιέται εύλογα ο μελετητής ποιοι παράγοντες – λόγοι συντέλεσαν σε αυτή. Αν και άκρως παρακινδυνευμένο το εγχείρημα, η μελέτη θα προσπαθήσει να φωτίσει κάποιες πτυχές που ενδεχομένως την επηρέασαν και την επέβαλαν. Όλοι προσφώνούσαν στην εποχή του, συχνά και σήμερα, τον ποιητή ως «Αλεξανδρινό», όχι «Αθηναίο» ή «Έλληνα» και η γνωριμία του με την Αθήνα περιορίστηκε σε τρεις όλες κι όλες επισκέψεις, εκ των οποίων η τελευταία για λόγους υγείας, άκρως οδυνηρή. Είναι, προφανώς, καθοριστικό να ζει κάποιος τις λογοτεχνικές ζυμώσεις της εποχής του μέσα στο ίδιο περιβάλλον με τους ομότεχνούς του και διαφορετικά να είναι απομονωμένος σε μια παροιμία του εξωτερικού. Όπως και διαφορετική προφανώς είναι η θέση που κατέχει στα έντυπα και στα πολιτικά δρώμενα της εποχής, που καθορίζουν τη φήμη και την αποδοχή του έργου του. Κι όλα αυτά δεν συμβαίνουν μόνο στα χρόνια που ο ποιητής είναι εν ζωή, αλλά και στη συνέχεια, αφού με την διαφορετικότητα και το καινοφανές της ποίησής του καθόταν πάνω σε μια πλάστιγγα που έγερνε άλλοτε στη μία κι άλλοτε στην άλλη πλευρά. Και αν σήμερα το θέμα της αναγνώρισής του έχει λυθεί, δεν παύει να τροφοδοτεί τη σκέψη και το μελάνι πολλαπλών εκδόσεων ελληνικών και ξένων.

5.1 Ο Καβάφης και η γενιά του 1880

Στην «Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας», ο Mario Vitti (2003) επισημαίνει ότι στα χρόνια της γενιάς του 1880 οι συγγραφείς δέχονται τα επάλληλα λογοτεχνικά κινήματα του ρεαλισμού, του νατουραλισμού, του παρνασσιισμού, του συμβολισμού κι έτσι «οι Έλληνες περισσότερο παρά ποτέ βιώνουν το δίλημμα της στροφής προς τη Δύση ή της απομόνωσής τους μέσα στις υγιείς πάτριες παραδόσεις... Κατά το τελευταίο διάστημα αυτής της περιόδου οι συνειδήσεις των λογίων αναστατώνονται από τη διάδοση του νιτσεϊσμού και του σοσιαλισμού» (σ.292). Οι «Στίχοι» του Ν. Καμπα και οι «Ιστοί αράχνης» του Γ. Δροσίνη, που δημοσιεύονται το 1880 θεωρούνται το ορόσημο της εμφάνισης της Νέας Αθηναϊκής Σχολής. Μαζί με την ηγετική φυσιογνωμία του Παλαμά επιδιώκουν την ανανέωση του ποιητικού λόγου με την καθιέρωση της δημοτικής και την απαλλαγή από το στόμφο και την απαισιοδοξία της Α΄ Αθηναϊκής Σχολής. Ο ηλικιωμένος πια Δροσίνης, στα απομνημονεύματά του, θεωρεί το ξεκίνημα εκείνο ως «αντίδραση του εύθυμου τραγουδιού της ζωής προς τη ρομαντική θρηνοδία» (σ.293).

Όπως επισημαίνει και ο Μουλλάς Π. (1993), τα θέματα των ρομαντικών (πατρίδα, φύση, έρωτας, ιστορία) μπορεί να επιβιώνουν, αλλά με εντελώς διαφορετικό τρόπο. «Η πατρίδα παρουσιάζεται ταυτόχρονα σαν ευρύτερη εθνική ιδέα και σαν στενότερος εμπειρικός χώρος του δημιουργού... Η φύση, αντικείμενο περιγραφής ή θαυμασμού, συμβολικό πλαίσιο μιας προαστικής ή εξωαστικής σκηνογραφίας, προσεγγίζεται με ακρίβεια και γνώση, πιστοποιώντας την παρουσία του παρατηρητή. Ο έρωτας δεν ταυτίζεται πια μονότονα με τον θάνατο και την αποτυχία· γίνεται ερωτοτροπία, παιχνίδι, διασκέδαση, εκπληρωμένη χαρά των αισθήσεων» (σ.88).

Ο Κ. Θ. Δημαράς¹³ θεωρεί ως σπουδαιότερο ποιητικό γεγονός την έκδοση της πρώτης ποιητικής συλλογής του Κωστή Παλαμά, το 1886, «Τα τραγούδια της πατρίδος μου», με το οποίο επιβλήθηκε και κυριάρχησε ως ηγετική φυσιογνωμία της γενιάς αυτής. Η συνδρομή εξάλλου της σατυρικής εφημερίδας «Ραμπαγιάς» αρχικά, και των λογοτεχνικών περιοδικών «Εστία», «Τέχνη» και «Νουμάς» είναι καθοριστική στη στήριξη και προβολή των πρωτεργατών. Η ανάπτυξη, επίσης, της επιστήμης της Λαογραφίας, χάρη στο έργο του Νικόλαου Πολίτη έδωσε μια ανανέωση στη θεματική της ποίησης, ενώ η γλωσσική διδασκαλία του Ψυχάρη συντέλεσε στην καθιέρωση της δημοτικής στην ποίηση. Οι ποιητές της γενιάς εγκαταλείπουν τον στόμφο, τον πομπώδη λόγο και τις ρητορικές εξάρσεις και υιοθετούν χαμηλούς τόνους, χωρίς συναισθηματικές υπερβολές μέσα από έναν φροντισμένο στίχο και μικρά στροφικά συστήματα.

Σύμφωνα με τον Πολίτη (1980:227) ενώ μετά το 1880 ο Παλαμάς επιβλητικά καθιερώνεται στο κέντρο του ελληνισμού και «επηρεάζει δυναστικά την ποίηση και την πνευματική ζωή, στα ίδια χρόνια, σε μian απομονωμένη περιοχή του ελληνισμού, στην Αλεξάνδρεια, δημιουργεί το έργο του ένας ποιητής, που έμελλε στα υστερότερα χρόνια να πάρει αυτός την κεντρική θέση στη νεοελληνική ποίηση και να επηρεάσει αποφασιστικά όλη τη νεότερη εξέλιξή της ως τις μέρες μας». Ο Μαλάνος (1957: 114) δικαιολογεί την απώθηση που αισθάνεται ο Παλαμάς για το καβαφικό έργο, που το θεωρεί αντιποιητικό, αφού «Τα έργα τους διαφέρουν ριζικά. Ο κοινώς εννοούμενος λυρισμός, η μεγάλη πνοή, η διακοσμημένη ρητορική δεν θα ήταν δυνατό να παραδεχτούν την πεζή έκφραση, την άρνηση της εικόνας, την αποκρουστική, συχνά, λιτότητα». Και επισημαίνει ότι ο Καβάφης θέλοντας με κάθε τρόπο ν' αποφύγει τις χαρακτηριστικές υπερβολές των ποιητών της γενιάς του,

¹³https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9D%CE%AD%CE%B1_%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE_%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%AE

δημιούργησε αναγκαστικά μια δική του υπερβολή, μια θελημένη ανομοιότητα, που έδωσε αφορμή περισσότερο για ατέλειωτες συζητήσεις, παρά απολαύσεις γύρω από το έργο του.

Και αν ο Καβάφης το 1932 έλεγε «Είναι ρομαντικοί! Ρομαντικοί! Ρομαντικοί!», για τους Αθηναίους συναδέλφους του, όμως και ο ίδιος ξεκίνησε μέσα στο κλίμα του ρομαντισμού. Με τη διαφορά ότι ο ισόβια αφοσιωμένος στην ποίηση Καβάφης, μαθαίνει με τον καιρό τις αδυναμίες του, κρίνει αυστηρά, πάνω απ' όλα, τον εαυτό του και αποκηρύττει τα πρώτα του ποιήματα που ήταν « ψελλίσματα, χειρονομίες ενός ανθρώπου χωρίς πρόσωπο μέσα στο σκοτάδι», επιμένοντας βασανιστικά «να ανακαλύψει στα βάθη της ύπαρξής του τον γνήσιο εαυτό του και να τον φέρει στο φως». Κι έτσι υπονομεύει το ποιητικά παραδεκτό της εποχής του, αδιαφορεί για τη φανατική προσήλωση στο δημοτικισμό και χαράζει έναν δικό του μοναχικό και μοναδικό δρόμο Δασκαλόπουλος (1988:104). Έναν δρόμο, ισχυρίζεται ο Βαγενάς (2000), που θα αποδειχθεί παράλληλος με κείνον που

σε λίγο θα ανοίξουν οι ποιητές του δυτικού μοντερνισμού, μόνο που θα είναι προσωπικού ποιητικού μοντερνισμού. Την ιδιοτυπία σ' αυτόν τον μοντερνισμό τη δίνει η καβαφική χρήση της ειρωνείας. Και είναι κυρίως η ιδιότυπη χρήση του ειρωνικού στοιχείου —που ως βασικό στοιχείο της ανθρώπινης κατάστασης είναι στοιχείο διαχρονικό— εκείνο που εξουδετερώνει τα γνωρίσματα της τεχνοτροπίας από το τεχνοτροπικό κράμα της καβαφικής ποίησης και ανατρέπει κάθε τάση της προς παλαίωση. Πιστεύω ότι η ειρωνεία είναι και ο λόγος που η ποίηση του Καβάφη παρουσιάζεται σήμερα ζωντανότερη απ' ό,τι προηγουμένως. Καθώς η εποχή μας είναι εποχή ιδιαίζοντως ειρωνική, αφού ο άκρατος σχετικισμός της κατέστησε τη διάκριση ανάμεσα στη φαινομενική και την πραγματική πραγματικότητα δύσκολη, η ποίηση του Καβάφη με την ειρωνική της γεύση, με την αποκαλυπτική της ανθρώπινης αυταπάτης ιδιότητά της, έχει γίνει πιο επίκαιρη από ποτέ. Γιατί της έχει δοθεί η ευκαιρία να αναδείξει στο έπακρο τη δύναμη του ρεαλισμού της.¹⁴

Και ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1910 είναι αισθητή η άνοδος του Σικελιανού και τις αρχές της δεκαετίας του 1920 η ανάδυση του Καβάφη -παρά την ιδιαίτερη εκδοτική του πρακτική – ο Παλαμάς, ο ποιητής της ταχείας ωρίμανσης, ο εθνικός ποιητής θα κυριαρχεί για τρεις δεκαετίες, παρά τις ελάχιστονες τελευταίες δημιουργίες του. Από την

¹⁴Βαγενάς, Ν. (2000) «Εισαγωγή». *Συνομιλώντας με τον Καβάφη. Ανθολογία ξένων καβαφογενών ποιημάτων*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 19-20 & 34-35. Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=118

άλλη ο Αλεξανδρινός, ο ποιητής του γήρατος, ο ποιητής της «βραδύτατης κατάκτησης μιας ιδιοτυπίας» θα καθιερωθεί, σύμφωνα με τον Βάρναλη ως το «μοναδικό και ανεπανάληπτο ποιητικό πρόσωπο». Τέλος, ο Βαγενάς θεωρεί αναπόφευκτο τον ανταγωνισμό αυτών των δύο ανδρών, θεωρώντας πως ο Καβάφης, σαν βαθύτερος γνώστης της ανθρώπινης φθοράς, ένιωθε λιγότερη ανησυχία για τη μεταθανάτια αναγνώριση του δικού του ειρωνικού λόγου έναντι του λυρικού Παλαμικού λόγου (Βαγενάς, 2008).

Κάθε φορά που προστρέχω στον Καβάφη έχω την εντύπωση πως δεν έπαιζε ζάρια μόνον με το παρελθόν, αλλά και με την ίδια την ποίηση. Κάθε ποίημά του είναι ένα παιχνίδι με την ποίηση· το παίζει και το κερδίζει *κλέβοντας*. Αναρίθμητοι σχολιαστές, ερμηνευτές και μελετητές του έργου του πασκίζουν όλα αυτά τα χρόνια, χωρίς επιτυχία, να αποδείξουν ότι κλέβει. Το μόνο που αποκομίζουν είναι η βεβαιότητα πως ο ποιητής έχει κερδίσει όλες τις παρτίδες. (Δασκαλόπουλος:1988 σ.105-106).

5.2 Η Ποιητική παραγωγή

Ο Δημηρούλης (2015), διακρίνει το λογοτεχνικό βίο του ποιητή στις εξής φάσεις:

1) **1882-1891**: περίοδος πρώιμης αναζήτησης με μετριότατα ποιήματα, στο πνεύμα του καθαρευουσιάνικου ρομαντισμού και των λυρικών εξάρσεων.

2) **1891-1904**: μεταβατική περίοδος και θεμελίωση ποιητικής του ιδιότητας. Εκδίδει το 1891 το πρώτο πραγματικά αξιολογικό ποίημά του «Κτίσται» και στη συνέχεια πολλά από τα γνωστά συμβολικά ποιήματα: «Κεριά» (1893), «Στην ίδια Πόλη» -α' γραφή του «Η Πόλις»- (1894), «Ένας γέρος» (1894), «Πολυέλαιος» (1895), «Τείχη» (1896), «Τα παράθυρα» (1897), «Περιμένοντας τους βαρβάρους» (1899), «Che fece il Gran Rifiuto» (1899) και το «Πρώτο Σκαλί» (1899).

3) **1904-1911**: αποδέσμευση από ρομαντισμό, παρνασσισμό, συμβολισμό, σταθεροποίηση της ποιητικής τεχνικής και με παράλληλη διεύρυνση της φήμης του,

4) **1911-1933**: ώριμη περίοδος ρεαλιστικής φωνής, απόσυρσης από τα κοσμικά, ολοκλήρωσης και τελειοποίησης του έργου του. Ορίζει τους τρεις θεματικούς κύκλους: φιλοσοφικό, ιστορικό, ηδονικό. Ελευθερωμένος πια ο ποιητής αποσαφηνίζει την ιδιομορφία της ερωτικής του ποίησης και βαθαίνει την πολιτική κριτική του, μέσα από ποιήματα όπως: «Δύο νέοι 23 έως 24 ετών», «Ωραία λουλούδια κι άσπρα ως ταίριαζαν πολύ», «Ρωτούσε για την ποιότητα», «Μέρες του 1908», «Μύρης», «Αλεξάνδρεια του 340 μ. Χ.», «Εν μεγάλη

Ελληνική Αποικία, 200 π. Χ.», «Εν πορεία προς την Σινώπην», «Ας φρόντιζαν», «Στα 200 π. Χ.», «Εις τα περίχωρα της Αντιόχειας». Ο Πιερής θεωρεί ότι μέσα στην ίδια περίοδο διακρίνονται κάποιες εσωτερικές τομές, με κυριότερη εκείνη του 1917/18, οπότε, «ελευθερωμένος ο ποιητής από όλων των ειδών τις κοινωνικές δεσμεύσεις και προκαταλήψεις, αποφασίζει να προχωρήσει τη ρεαλιστική του διατύπωση σε όρια πολύ τολμηρά και πολύ νεωτερικά, εντείνοντας και αποσαφηνίζοντας την ιδιομορφία των ερωτικών του ποιημάτων, αλλά και οξύνοντας και βαθαίνοντας την πολιτική κριτική του».

Θεωρώντας, σωστά, ο Πιερής (1992), ότι η πορεία προς την ωρίμανση και η εσωτερική εκφραστική περιπέτεια ενός μεγάλου ποιητή συνδέεται με όλο ανεξαιρέτως το έργο του, προτείνει ο μελετητής να προστρέξει στο σύνολο του έργου, άρα όχι μόνο σε αυτά του κανόνα, αλλά και στα Αποκηρυγμένα ή στα Ανέκδοτα/Κρυμμένα. Μάλιστα δίνει τρία καβαφικά ποιήματα που το καθένα αντιπροσωπεύει μια διαφορετική φάση της καβαφικής ποιητικής ιστορίας:

- 1^ο το «[DunyaGuzeli]», γραμμένο γύρω στα 1884 (ρομαντική, πρώιμη φάση)
- 2^ο το «Πριάμου νυκτοπορία», 1893 (παρνασσική-συμβολική φάση),
- 3^ο «Σπίτι με κήπο», 1917 (ώριμη ή ρεαλιστική φάση).

Αναγνωρισμένα – Αποκηρυγμένα – Ανέκδοτα – Ατελή

Τα ποιήματα που αποτελούν τον κορμό του καβαφικού έργου, με το οποίο ο ποιητής έγινε γνωστός σε όλη την υφήλιο, αποτελούν τον λεγόμενο καβαφικό «κανόνα». Είναι τα λεγόμενα «**Αναγνωρισμένα**», αυτά που ο ποιητής ενέκρινε και συμπεριέλαβε στις διαδοχικές συλλογές του. Ο ποιητής, όσο ζούσε, κυκλοφόρησε 153 ποιήματα (σε μονόφυλλα, φυλλάδια, τεύχη ή συλλογές). Πολλά από αυτά δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά της εποχής κυρίως στην Αλεξάνδρεια και την Αθήνα. Ένα ακόμη ποίημά του, το τελευταίο «Εις τα περίχωρα της Αντιόχειας», γραμμένο στα τέλη του 1932 ή αρχές 1933, αν και έτοιμο, δεν προλαβαίνει να το δημοσιεύσει. Το πρώτο χρονολογικά ποίημα του Καβάφη από τον «κανόνα» είναι τα «Τείχη», γραμμένο το 1896 και δημοσιευμένο σε φυλλάδιο το 1897. Μάλιστα συνοδεύεται από την πρώτη και μοναδική μετάφραση του αδερφού του, Τζων Καβάφη. (Δημηρούλης Δ. 2015).

Όπως αναφέρουν οι Αποστολίδης, Ρ., Ηρ. και Στ. (2008), ο ποιητής θα αργήσει να βρει τον τόνο της αληθινής του φωνής, αφού ο ίδιος είναι ο αυστηρότερος κριτής του έργου του. Μέσα σε ένα περιβάλλον ελάχιστα πνευματικό, μέσα σε διαρκή αβεβαιότητα και δίχως ενθαρρυντικό πλαίσιο, αυτός πεισματικά κι ακούραστα γράφει, διορθώνει, ελέγχει, κόβει,

ράβει... «Αναμοχλεύει ολοένα τα παλιά, λες και του λείπει η έμπνευση να γράψει κάτι καινούριο, ή λες κι έχει βαλθεί να τελειοποιήσει το εκφραστικό όργανο διυλίζοντας αυτοβασανιστικά το δεδομένο υλικό για να στύψει ως και την τελευταία σταγόνα ποιητικής ουσίας – μια εμμονή που θα τον ακολουθήσει σ' όλη του τη ζωή...» (σ. 9).

Μέσα σ' αυτή την ακοίμητη συνείδηση, ο ποιητής αποκηρύττει ποιήματά του. Ο Γ. Π. Σαββίδης (1983, όπ. αναφ. στο Δημητρούλης, 2015) σημειώνει στον πρόλογο του έργου του «**Αποκηρυγμένα**» (Ίκαρος, Αθήνα 1983), ότι «Από τον Μάρτιο του 1886 (όταν πρωτοεμφανίζεται στην δημοσιότητα σε ηλικία 23 ετών ως τον Ιούλιο του 1901 (οπότε άρχισε την συστηματική αναθεώρηση της Ποιητικής του), ο Καβάφης δημοσίευσε συνολικά 34 ποιήματα. Από αυτά μόνο 11 περιλαμβάνονται στο επίσημο σώμα του έργου του. Τα υπόλοιπα 23 ο ποιητής τα αποκήρυξε, σιωπηρά πρώτα και αργότερα ρητώς» (σ.399). Έτσι το σύνολο των δημοσιευμένων ποιημάτων από τον ίδιο τον Καβάφη ανέρχονται σε 177: 154 «αναγνωρισμένα» και 23 «αποκηρυγμένα».

Πέρα από τα «αναγνωρισμένα» και τα «αποκηρυγμένα» βρέθηκαν στο αρχείο του ποιητή και κάποια άλλα, τα οποία εκδίδει ο Γ. Π. Σαββίδης πρώτα το 1968 με τον τίτλο «**Ανέκδοτα**» και μετέπειτα το 1993 με κάποιες αλλαγές και προσθήκες με τίτλο «**Κρυμμένα**» (σύμφωνα με τον Δημηρούλη «**Αδημοσίευτα, Ολοκληρωμένα**»). Ο ίδιος (1982) δηλώνει στην εισαγωγή της συλλογής «Ανέκδοτα ποιήματα 1882-1923» (Ίκαρος, Αθήνα 1982) ότι ανέκδοτα ποιήματα «παρουσιάστηκαν σποραδικά 13 όλα-όλα, από το 1948 έως το 1966. Από αυτά, μόνο 5 προέρχονταν από το Αρχείο Καβάφη, ενώ τα άλλα 8 είχαν σωθεί σε χέρια φίλων ή συγγενών του ποιητή». Αυτά τα 13 ποιήματα μαζί με άλλα 62 εντελώς ανέκδοτα (όλα προερχόμενα από το Αρχείο) αποτελούν τα 75 «Ανέκδοτα», δηλαδή τα αδημοσίευτα από τον Καβάφη. Πρόκειται για ολοκληρωμένα ποιήματα και όχι σχεδιάσματα. Ο Σαββίδης στην αρχή της εισαγωγής του παραθέτει τους χαρακτηριστικούς στίχους του ποιητή:

«και θα με καταλαμβάνουν το
πληρέστερον, απ' τα όσα αρνήθηκα»

ενώ στο τέλος της εισαγωγής του, τους στίχους:

«Απ' όσα έκαμα κι απ' όσα είπα
να μη ζητήσουν να βρουν ποιος ήμουν...
... Η πιο απαρατήρητές μου πράξεις
και τα γραψίματά μου τα πιο σκεπασμένα -
από κει μονάχα θα με νοιώσουν».

Ο ίδιος ο ποιητής στο αρχείο του συνοδεύει 12 από αυτά με τη σημείωση «Όχι για δημοσίευση. Αλλά μπορεί να μείνει εδώ».

5.3 Εκδόσεις του καβαφικού έργου

5.3.1 Το ιδιότυπο εκδοτικό σύστημα - Εκδότης του εαυτού του

Είναι γνωστό πως ο Καβάφης δεν εξέδωσε ποτέ σε βιβλίο όσο ζούσε ένα μέρος ή ολόκληρο το έργο του. Τύπωνε όμως ο ίδιος τα ποιήματά του ή συνήθιζε να μοιράζει και χειρόγραφα αντίγραφα, πραγματικά δείγματα καλλιγραφικής κληρονομιάς! Προφανώς αυτή η απροθυμία του ποιητή να εκδώσει σε βιβλίο το έργο του, παρά τις επανειλημμένες προτάσεις που κατά καιρούς του γίνονται, ακόμη και από το εξωτερικό, σίγουρα δεν υποδηλώνει αδιαφορία, το αντίθετο μάλλον.

Όπως σημειώνει ο Σαββίδης Γ. Π. (1992), αυτή η ιδιαίτερη εκδοτική συμπεριφορά του ποιητή, ακολουθείται ακούραστα και απαρέγκλιτα για σαράντα χρόνια, από το 1891;-1932, (αν δεχτούμε αυτό που ο ίδιος θεωρεί ως έναρξη), μέσα σε μία καθημερινή μάλιστα δημοσιοϋπαλληλική εργασία ως το 1922. Ο ποιητής «φροντίζει μόνος του την εκτύπωση, τη βιβλιοδεσία και την κυκλοφορία των ποιημάτων του, με μια επιμονή και μια συστηματικότητα που δεν έχουν ταίρι στην ιστορία της λογοτεχνίας μας, παρά μονάχα την προσήλωση με την οποία πάλι ο ίδιος επεξεργαζόταν το κάθε δικό του ποίημα.» (σ.105).

Ο Δημηρούλης (2015) θεωρεί αυτή την εκδοτική τακτική¹⁵, μέρος της γενικότερης ιδιοτυπίας του ποιητή στη γλώσσα, στο ύφος, στην τεχνική, στην ποιητική και γενικότερα στην όλη προσωπικότητά του. Ο ποιητής, κυρίως, μετά το 1891 (28 ετών) εργάζεται επιμελημένα για την εδραίωση της φήμης του και την προώθηση της τέχνης του, ακολουθώντας ένα δικό του ιδιόρρυθμο σύστημα έκδοσης και κυκλοφορίας των ποιημάτων του: τα στέλνει σε γνωστούς, φίλους ή σε όσους εκδηλώνουν ενδιαφέρον να γνωρίσουν το έργο του, σε εφημερίδες και περιοδικά. Με μεθοδευμένες, παρασκευαστικές συνήθως τεχνικές, επισημαίνει ο Δημηρούλης, ο ποιητής εμφανίζεται στα δύο αλεξανδρινά περιοδικά, «Νέα Ζωή» και «Γράμματα», τα οποία ανοίγουν διάυλο επικοινωνίας με την Αθήνα και προκαλούν συζητήσεις, εντάσεις και διαμάχες τόσο στην πνευματική παροικιακή ζωή όσο και στην αθηναϊκή, όπου δεσπάζει ο Παλαμάς και η γενιά του. Αργότερα, όταν γίνεται

¹⁵ Με την εκδοτική συμπεριφορά του Καβάφης ασχολήθηκαν αρκετοί: ο Γ. Κ. Κατσίμαλης, *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα 1943, ο Μ. Περίδης *Ο βίος και το έργο του Κωνστ. Καβάφη*, Ίκαρος, Αθήνα 1948, ο Ι. Α. Σαργιάννης *Σχόλια στον Καβάφη*, Ίκαρος, Αθήνα 1964 και πιο εξονυχιστικά ο Γ. Π. Σαββίδης, *Οι καβαφικές εκδόσεις (1891-1932)*, Ίκαρος, Αθήνα 1992

διάσημος, υποστηρίζεται αδιαπραγμάτευτα πλέον από την «Αλεξανδρινή Τέχνη», το περιοδικό που εκδίδει το ζεύγος Σεγκοπούλου, φίλοι και κληρονόμοι του ποιητή, και εποπτεύει ο ίδιος ο ποιητής. Στην Ευρώπη από το 1919 υποστηρίζεται θερμά από τον άγγλο μυθιστοριογράφο Φόρστερ, ενώ στην Αθήνα από το περιοδικό «Νέα Τέχνη», που το 1924 θα εκδίδει το πρώτο αφιέρωμα στον Καβάφη.

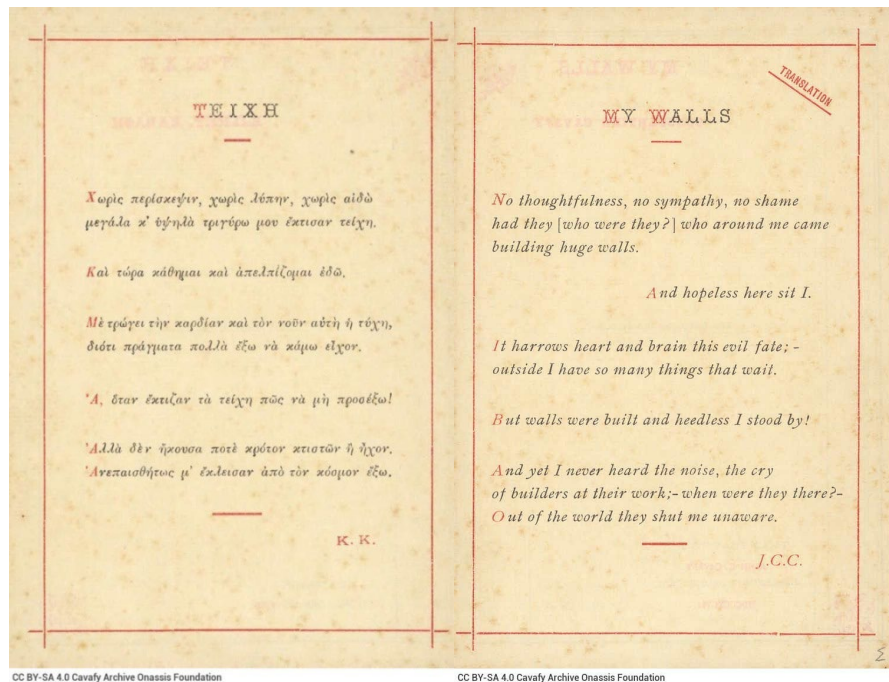
Ο Δημηρούλης, (2015) απορρίπτει την άποψη του Σαββίδη ότι, δηλαδή, υπεύθυνη για την εκδοτική συμπεριφορά του ποιητή είναι η έλλειψη εκδοτών από τη μια και η ελπίδα μεγαλύτερης απήχησης μέσω της δωρεάν διάθεσης του έργου του από την άλλη και ισχυρίζεται ότι οφείλεται α) σε εσκεμμένη στρατηγική για συντήρηση ενός κλίματος περιέργειας, απορίας και αναζήτησης των ποιημάτων του, άρα δημιουργίας συνθηκών πρόσληψης της ποίησής του, «σαν να συμμετέχει κανείς σε ένα είδος μυσταγωγίας, σαν να είναι μέλος της ομάδας των εκλεκτών» -καθαρά αριστοκρατική αντιμετώπιση της τέχνης- (σ.126), β) στην ιδιοσυγκρασία του να ελέγχει, να εποπτεύει και να διευθύνει τη διαρκή σύνθεση και ανασύνθεση του έργου του και τη διανομή του «Κατά παράβαση όλων των θεσμικών και κοινωνικών απαιτήσεων ο Αλεξανδρινός επέμεινε να διατηρεί τη δική του μικρή τυπογραφική βιοτεχνία της οποίας ήταν αποκλειστικό αφεντικό, υπάλληλος και διαφημιστής» (σ. 125) γ) στην δυσπιστία του για τη δυνατότητα μιας αξιόλογης μετάφρασης στο εξωτερικό δ) στη διάθεσή του να αφήσει ανοιχτό το ενδεχόμενο τροποποίησης ή αναδιάταξης του υλικού του.

Ο ιδιόρρυθμος εκδοτικά Καβάφης λοιπόν κυκλοφορεί:

- από το 1891-1904, τα «φυλλάδια» ή «μονόφυλλα» ή «φέιγ βολάν» ή «φέιγ ντετασέ» για τα μεμονωμένα ποιήματά του. Σε αυτά τα δεκατρία χρόνια, που δημοσιεύτηκαν συνολικά 39 ποιήματά του, ο Καβάφης τυπώνει σε 5 αυτοτελή φυλλάδια: το πρώτο ποίημα το 1891 είναι το «Κτίσται» και μετέπειτα ακολουθούν τέσσερα ακόμη φυλλάδια, «Τείχη/MyWalls»¹⁶, «Δέησις», «Αρχαίαι Ημέραι» και το οκτασέλιδο «Περιμένοντας τους Βαρβάρους»¹⁷.

¹⁶<https://cavafy.onassis.org/el/object/my-walls/>

¹⁷<https://classroom.onassis.org/mod/page/view.php?id=1396>

Εικόνα 10 Το μοναδικό καβαφικό φυλλάδιο που συνδυάζει την ελληνική και τη μεταφρασμένη εκδοχή ποιήματος από τον αδελφό του, Τζων, όσο τα δύο αδέλφια ήταν εν ζωή.

Βλέποντας κανείς τα «Τείχη» όπως και άλλα τεκμήρια ποιημάτων του ψηφιακού Αρχείου Καβάφη, (που διαθέτει, όπως θα δούμε και παρακάτω, το Ίδρυμα Ωνάση), εύκολα διαπιστώνει τις αλλαγές που ο ποιητής κάνει ακόμη και σε ποιήματα που έχει ήδη τυπώσει και κυκλοφορήσει.

- στη συνέχεια, τα «τεύχη», ένα είδος δηλαδή αυτοσχέδιων δεμένων βιβλίων, που ικανοποιούσε τη ζήτηση για περισσότερα ποιητικά δείγματα: το πρώτο (1904) περιέχει 14 ποιήματά του (από τα πιο γνωστά) σε 100 αντίτυπα και το δεύτερο, (1910) 21 ποιήματα σε 200 αντίτυπα¹⁸.

¹⁸<https://classroom.onassis.org/mod/page/view.php?id=1396>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ		Τὰ Παράθυρα " 18
		Τροές " 19
		Περιμένοντας τους Βαρβάρους. " 21
		Μονοτονία " 24
		Ἀπιστία " 25
		Ἡ Κηφεία τοῦ Σασημόνου " 28
		Τὰ Ἄλογα τοῦ Ἀγγέλου " 31
		Ἡ Συναθεία τοῦ Διονύσου " 33
		Ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος " 35
		Τὰ Βήματα " 37
		Ὅτις Ἐσείνος. " 39
		<i>Τείχη.</i> " 40
Φωνές Σάλις 3		
Ἐπιθυμίες " 5		
Κεριά " 6		
Ἐνας Γέρος " 8		
Δέσις " 10		
Ἡ Ψυχὴ τῶν Γερόντων " 11		
Τὸ Πρῶτο Σκαλί " 12		
Διακοπή " 14		
Θερμοπύλαι " 15		
Chè fece . . . il gran rifiuto " 17		

Εικόνα 11 Το δεύτερο τεύχος με τα 21 ποιήματα και το ποίημα «Τείχη», γραμμένο με το χέρι από τη Ρίκα Σεγκοπούλου και δεν περιλαμβάνεται έντυπο σε κανένα από τα αντίτυπα.

- Από το 1912 ως το θάνατό του και καθώς η ζήτηση και η απήχηση μεγάλωνε, κυκλοφορεί 10 «συλλογές» ποιημάτων, πέντε θεματικές και πέντε χρονολογικές. Πρόκειται για συρραφή μονόφυλλων σε 100-400 αντίτυπα που διανέμει και συγχρόνως κρατά καταλόγους αποδεκτών. Ο Καβάφης, όμως, κρατά και πολλούς χειρόγραφους καταλόγους διανομής των συλλογών, λίστες δηλαδή με τα στοιχεία κάθε συλλογής που έστελνε καθώς και λίστες παραληπτών. Με συστηματικότητα και επιμονή, από το 1905 έως και το 1933 καταγράφει με χρονολογική σειρά διανομής τα ονόματα των αποδεκτών, μαζί με τον αριθμό των τευχών και συλλογών που έλαβε καθένας από αυτούς¹⁹.

Σύμφωνα με τον Αποστολίδη κ. συν. τα ποιήματα, που θα κυκλοφορήσει, μετά τα 40 του, στο πρώτο «τεύχος», είναι χιλιοπερασμένα από τα χέρια του και καλοδουλεμένα (Ένας γέρος, Φωνές, Επιθυμίες, Κεριά, Δέσις, Το πρώτο σκαλί, Διακοπή, Θερμοπύλαι, Τα παράθυρα, Περιμένοντας τους βαρβάρους, Απιστία). Ο χρόνος του, πέρα από την δημοσιοϋπαλληλική ιδιότητα, αφιερώνεται ολόψυχα στην ποίηση και στη σύνθεση των χειροποίητων συλλογών. Στο σπίτι που ζει, ένα δωμάτιο γεμίζει μονόφυλλα και συλλογές ως «μοναδικοί διάυλοι πνευματικής επικοινωνίας ενός μυστικοπαθούς με τον έξω κόσμο».

¹⁹<https://classroom.onassis.org/mod/page/view.php?id=1402>

5.3.2 Προβληματισμοί πάνω στην ιδιοτυπία

Αξίζει, σύμφωνα με τον Δασκαλόπουλο Δ. (1988) να δει κανείς όχι μόνο την ποιητική δημιουργία αλλά και την εκδοτική πράξη, την προώθηση δηλαδή του δημιουργήματος. Όχι μόνο η γραφή, αλλά και η έκδοση ενός έργου, κατά τον Σαββίδη (1966, όπ. αναφ. στον ίδιο).²⁰ «στον βαθμό όπου εξαρτώνται από την βούληση του συγγραφέα, συνεχίζουν και ολοκληρώνουν στο κριτικό και στο κοινωνικό επίπεδο την δημιουργική διαδικασία» (σ.79).

Ο ποιητής Καβάφης, χρονολογικά τουλάχιστον, συμβαδίζει με τη γενιά του 1880. Με ποιον όμως τρόπο, ένας νέος ποιητής ξεκινά, με ποιον τρόπο αναγνωρίζεται στην Αθήνα της εποχής; Χρειάζεται την ενθάρρυνση, τον έπαινο, έναν επαινετικό πρόλογο στο νέο του βιβλίο από κάποιον μεγαλύτερο καταξιωμένο ομότεχνό του και στη συνέχεια να «ανταποδώσει» σε στήλη αλληλογραφίας γνωστού περιοδικού. Χρειάζεται να γράφει στη δημοτική και να είναι έστω «μέτριος υπέρμαχος της», να διαπνέεται από το όραμα της εθνικής αναγέννησης (ιδιαίτερα μετά «Το Ταξίδι μου», 1888 του Ψυχάρη και τον ατυχή πόλεμο του 1897), να έχει καλές σχέσεις με εφημερίδες και περιοδικά, στα οποία βιάζεται να δει μέρος της δουλειάς του και μάλλον να έχει πανεπιστημιακό τίτλο σπουδών και γλωσσομάθεια. Ο Καβάφης, όμως, ζει στην Αλεξάνδρεια της παρακμής, μακριά από τις γλωσσικές διαμάχες και τα δεινά της φυλής, δεν εκδίδει βιβλίο και δεν διαθέτει καμία πανεπιστημιακή μόρφωση. Στέλνει ποιήματά του κι αυτός σε τοπικά περιοδικά, όχι όμως και στην αθηναϊκή «Εστία». Διαφέρει και σε κάτι σημαντικό: δεν βιάζεται. (Δασκαλόπουλος Δ.). Ο Σαββίδης²¹ (1983, όπ. αναφ. στον ίδιο) διερευνώντας τη μεγαλοσύνη του Καβάφη την εντοπίζει σε τρεις κυρίως λόγους: 1) «ότι εγκαίρως αποφάσισε πως ήθελε να γίνει ποιητής και τίποτε άλλο. Ούτε πολιτικός, ούτε επιχειρηματίας, ούτε καν δάσκαλος. Επάγγελμα: Ποιητής, έγραψε στο τελευταίο διαβατήριό του, και αυτόν τον τίτλο ζήτησε να χαράξουν στην ταφόπετρά του». Αφοσιώθηκε ολόψυχα στην καθαρή ποίηση που την εξέφρασε χωρίς «μάταια ρυθμικά και λεκτικά στολίδια» 2) ότι τολμηρά εξέφρασε τα ειλικρινή του αισθήματα για τον Έρωτα και τον Θάνατο και 3) ότι αδιάκοπα εξέφρασε τον Μεσογειακό πολιτισμό «με την ιστορική του αίσθηση και την κοινωνική του συνείδηση, που προβάλλονται στο παρελθόν και αντανακλώνται στο μέλλον του Ελληνισμού» (σ. 85).

²⁰ Γ. Π. Σαββίδης «Οι Καβαφικές Εκδόσεις (1891-1932). Περιγραφή και Σχόλιο. Βιβλιογραφική Μελέτη. Έκδοση Ταχυδρόμου. Αθήνα 1966, σελ.21

²¹ Γ. Π. Σαββίδης «Τι εκόμισε στην Τέχνη ο Καβάφης; Διαβάζω, 78, 5 Οκτ. 1983, σελ. 35-36 (=Μικρά Καβαφικά. Β΄. Ερμής. Αθήνα 1987, σελ. 411-412)

Η εκδοτική πρακτική του Αλεξανδρινού έχει προβληματίσει πολλούς. Η Γκίκα Κ., (όπ. αναφ. στο <https://classroom.onassis.org/mod/page/view.php?id=1398>) θεωρεί ότι σχετίζεται με τη διάθεση του ποιητή για διαρκή επεξεργασία του υλικού και αναδιαμόρφωση .

Οι πρακτικοί λόγοι των ιδιωτικών εκδόσεων, στο πλαίσιο που δημιουργεί η τέχνη του ποιητή, ξεκινούν από τις “τομές” στο έργο του Καβάφη· σε επίπεδο αρχειακής διάγνωσης έχουν να κάνουν με εκκαθαρίσεις απορρίψεις, καταστροφές, και καταλήγουν στο πώς ο Καβάφης βρίσκει τρόπους να είναι ευέλικτος σε επίπεδο διορθώσεων και ανακατατάξεων που ένα απλό βιβλίο ίσως δε θα του έδινε. Μια αρχή θεμελιώδης στην εκδοτική πορεία του Καβάφη είναι η αποδοχή της σύμβασης πως το έντυπο μπορεί να αντικαταστήσει το χειρόγραφο, ότι το έντυπο δεν είναι η απομνημείωση ενός τελειωτικού κειμένου σε αντίτυπα, αλλά μπορεί να έχει τη θέση αντιγράφου, προχείρου, ενός φορέα του κειμένου που μπορεί να είναι ακόμη ρευστό. Η αναβολή και οι βελτιώσεις δείχνουν πώς ο Καβάφης, αρνούμενος εμπράκτως ότι έφτασε στην τελείωση, αποκτά τη μόνιμη ιδιότητα του ποιητή και όχι μια προσωρινή, ετεροκαθοριζόμενη ταυτότητα.

Τελικά το ιδιότυπο εκδοτικό του σύστημα τον ωφέλησε; Μπορεί να πει κάτι σε μας σήμερα;

Σίγουρα τάραξε τα νερά, βγήκε από την πεπατημένη. Δημιούργησε ένα μυστήριο γύρω από το όνομά του και το έργο του, τροφοδότησε με το συνεχή ανασχηματισμό του μελετητές συγκαιρινούς και μεταγενέστερους. Έκανε τον αναγνώστη να αναζητήσει τη γνώση, να επιθυμήσει να μπει στον κύκλο για να θαυμάσει, να ταυτιστεί, να κρίνει, να συγκρίνει, να αφορίσει, να χλευάσει, κι όλα αυτά υπερβολικά, χλιαρά, καρτερικά, αβάσιμα, φανατικά, άκοσμα... Τον αναγνώστη, αρχικά των ελιτίστικων πνευματικών κύκλων που στη συνέχεια θα λειτουργούσε σίγουρα πολλαπλασιαστικά και στο κοινό, που κανένα πνεύμα, όσο έξυπνο, όσο δαιμόνιο και αν ήταν δεν θα μπορούσε να μαντέψει την ευρύτητα και τη ακατάπαυστη ανταπόκριση του κοινού στο καβαφικό σύμπαν.

Η Τράπεζα του Μέλλοντος

Την δύσκολη ζωή μου ασφαλή να κάνω
εγώ στην Τράπεζα του Μέλλοντος επάνω
πολύ ολίγα συναλλάγματα θα βγάλω.

Κεφάλαια μεγάλ' αν έχει αμφιβάλλω.
Κι άρχισα να φοβούμαι μη στην πρώτη κρίσι
εξαφνικά τας πληρωμάς της σταματήσει.

(1897)

Όλοι εμείς σήμερα που διδάσκουμε την ποίησή του, που ασφυκτιούμε στα περιοριστικά σχήματα των εισαγωγικών και βιογραφικών σημειωμάτων, των έτοιμων ερωτήσεων και διαθεματικών εργασιών... όλοι οι ενορχηστρωτές αναλυτικών προγραμμάτων και βιβλίων, ας μιμηθούμε τον ποιητή, ας αυξήσουμε το ενδιαφέρον στο μαθητή να πάει να βρει τον δημιουργό και να του ζητήσει κάποιο δείγμα της δουλειάς του... κι ας είμαστε δίπλα του στο ταξίδι της αποδοχής, της απόρριψης, της σύγκρισης, του προβληματισμού... είτε έχουμε βοηθό το ένα και μοναδικό βιβλίο είτε το ψηφιακά πολλαπλό.

5.3.3 Εκδόσεις του καβαφικού έργου (μετά το θάνατό του)

Πότε όμως όλο αυτό το έργο θα φτάσει στο ευρύ κοινό;

Το 1935 για πρώτη φορά θα κυκλοφορήσουν συγκεντρωμένα τα «αναγνωρισμένα» καβαφικά ποιήματα. Ο Σεφέρης Γ. (1974) εξομολογείται: «Ως τις μέρες που βγήκε η πρώτη έκδοση σε βιβλίο των ποιημάτων του, δεν είχα παρά μια πολύ κομματιαστή θέα του έργου του, από σποραδικά μονόφυλλα, αναδημοσιεύσεις σε περιοδικά, ή προφορικές μνείες, που κυκλοφορούσαν τις περισσότερες φορές στα χείλη ζηλωτών ή χαμηλών μιμητών. Οι λαοφιλέστεροι στίχοι του δε με τραβούσαν, και μ' ενοχλούσαν οι λίβελλοι και οι πανηγυρισμοί που άκουγα γι' αυτόν» (σ.365).

Ο Δασκαλόπουλος Δ. (1988) παραθέτει αρκετές πληροφορίες για το βιβλίο. Η Ρίκα Σεγκοπούλου, λοιπόν, η πρώτη σύζυγος του Αλέκου Σεγκόπουλου, κληρονόμου του ποιητή, επιμελείται φιλολογικά την πρώτη έκδοση των καβαφικών ποιημάτων, ενώ καλλιτεχνικά την

επιμελείται ο Τάκης Καλμούχος. Η μέριμνα είναι της «Ενώσεως Ελλήνων Λογοτεχνών» και εκδόσεις η «Αλεξανδρινή Τέχνη», 10 Rue Lepsius Alexandrie-Egypte. Τελικά όμως το ζευγάρι αποφασίζει η έκδοση να γίνει στην Αθήνα. Φαίνεται από την αλληλογραφία που διατηρούσε ο Καλμούχος με το ζευγάρι, πως επηρέασε την απόφασή τους να προτιμήσουν την μεγαλύτερη και πιο συμφέρουσα αγορά της Αθήνας. Τελικά βγήκαν 2030 αντίτυπα, εκ των οποίων τα 30 σε ακριβό ιαπωνικό χαρτί, τα 200 σε χαρτί Μαγαδασκάρης και τα υπόλοιπα 1800 σε φθηνότερο χαρτί. Επειδή όμως η παραγγελία του χαρτιού είχε παραδοθεί στην Αλεξάνδρεια, η Σεγκοπούλου ζήτησε από την Ένωση Ελλήνων Λογοτεχνών στην Αθήνα να υποβάλει αίτημα στο Υπουργείο για ατελή εισαγωγή του χαρτιού στην Ελλάδα. Δωρίζει μάλιστα στο σωματείο 5.000 δραχμές και φροντίζει να εξασφαλίσει ότι πέρα από τη μέριμνα της έκδοσης δεν θα έχει καμία αξίωση ή δικαίωμα. Ο Καλμούχος φιλοτεχνεί το πορτρέτο του Καβάφη ως προμετωπίδα της έκδοσης και πραγματοποιεί πολλές πρακτικές εργασίες μέχρι την έκδοση, καθώς το ζευγάρι μένει για μεγάλο διάστημα και στην Αλεξάνδρεια. Την κεντρική διάθεση του βιβλίου αναλαμβάνει τελικά το βιβλιοπωλείο Κάουφαν στη Σταδίου 28. Η τιμή του βιβλίου ορίστηκε στις 100 δρχ. για την κοινή έκδοση, 500 για την εκτύπωση με ένα φόντο (demiluxe) και 5.000 δρχ. με διπλό φόντο (grandluxe). Από τα στοιχεία των πωλήσεων φαίνεται η θετική ανταπόκριση του αθηναϊκού κοινού. Η πολυτελής έκδοση κέρδισε το βραβείο εικονογραφημένων βιβλίων για την καλλιτεχνική του διακόσμηση, την εξαιρετική ποιότητα χαρτιού, τη βιβλιοδεσία και την πρωτότυπη για την εποχή εμφάνισή του. Η Ρίκα Σεγκοπούλου θα επισκεφτεί και θα προσφέρει στον βασιλιά Γεώργιο το πρώτο αριθμημένο πολυτελές αντίτυπο, ενώ το δεύτερο στον βασιλιά της Αιγύπτου Φουάτ. Σχολιάζοντας την κίνηση αυτή η εφημερίδα «Εστία» (11 Δεκεμβρίου 1935) μεταξύ άλλων θεωρεί ότι ο βασιλιάς εξέφρασε απλώς μια τυπική φιλοφρόσυνη προς την Ελληνίδα ποιήτρια της Αλεξάνδρειας για το δώρο που του έκανε και ότι «Ο Αλεξανδρινός ποιητής περί το όνομα και το έργο του οποίου εγένετο τόσος τεχνητός θόρυβος, χωρίς να τον δικαιολογεί καμία εξαιρετική ποιητική ιδιοφυΐα, δεν είχε ούτε εις τον βίον του, ούτε εις τον Ελληνικόν εθνισμόν του, ούτε εις την ατομικήν ηθικήν του, τίποτε δια το οποίον να δικαιούται να υπερηφανεύεται η Ελλάς» (σ.26). Η Σεγκοπούλου, σύμφωνα με τον Δασκαλόπουλο, θα επιδώσει με δικαστικό κλητήρα έγγραφη διαμαρτυρία στην «Εστία», ζητώντας τη δημοσίευσή της. Τονίζει την άκοσμη στάση της εφημερίδας απέναντι στην ιδιωτική ζωή του νεκρού ποιητή, την απουσία υγιούς κριτικής αναφορικά με το έργο του, τα πικρόχολα σχόλια για την εθνικότητα ενός ανθρώπου που εμπνεύστηκε από τα θρησκευτικά και εθνικά ιδανικά, που τίμησε το Ελληνικό όνομα στο εξωτερικό, που μελέτησε σε βάθος την εθνική ιστορία και αγωνίστηκε για τα ελληνικά γράμματα... Αντίθετα, η εφημερίδα

«Βραδυνή» θα δημοσιεύσει σε ολοσέλιδο αφιέρωμα, εξαιρετικά θετικές κρίσεις για την έκδοση και τον ποιητή μαζί με πέντε καθαφικά ποιήματα, το σκίτσο Καλμούχου, φωτογραφίες του σπιτιού, του δωματίου του νοσοκομείου όπου πέθανε κ.ά.

Ο Σεφέρης από την Πρετόρια (1941, όπ. αναφ. στο Δασκαλόπουλος, 1988) σχολιάζοντας αρνητικά την υπερβολική διακόσμηση του βιβλίου, δηλώνει ότι το αντιπαθεί και το παραλληλίζει με βιβλίο ποιημάτων του Paul Geraldty «φτιαγμένου για το boudoir παριζιάνας κοκότας. Μου φαίνεται πως για μας που γνωρίσαμε τα ποιήματα του Καβάφη τον καιρό που ζούσε ακόμη ο ποιητής, η ένυλη όψη τους θα είναι παντοτεινά τα σκόρπια φύλλα που μοίραζε τυπωμένα με ελ-ζεβίρ των 10 ή κάποτε των 12, με τα αρχαϊκά κεφαλαία των τίτλων, και όπου έβλεπες, κάποτε-κάποτε, τα ίχνη του προσεχτικού χεριού του Αλεξανδρινού γέρου... τα κενά, τις σιωπές του ποιητή τις καταβροχθίζουν τα στολίδια...». (σελ.30).

Την ιστορική αυτή έκδοση του 1935 θα ακολουθήσουν, στα χρόνια τα κατοπινά του πολέμου, οι εκδόσεις 1948, 1952, 1958, χωρίς όνομα επιμελητή, από τον «Ίκαρο», με πολλά λάθη, μέχρι που το 1963 θα αναλάβει ο Γ. Π. Σαββίδης, ο οποίος σε μία δίτομη πλέον έκδοση θα αποκαταστήσει φιλολογικά το έργο του ποιητή. Το 1991 ο Σαββίδης θα προχωρήσει σε αναθεώρηση της έκδοσης. Σε αυτή, σύμφωνα με τον Δημηρούλη, (2015) έγιναν «παρεμβάσεις (στην κατάταξη των ποιημάτων, στην κεφαλαιογράφηση ορισμένων λέξεων σε τίτλους και στην απλοποίηση ορθογραφίας και στίξης), περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο το ζήτημα για ποια εκδοχή τελικά των καθαφικών κειμένων θεωρούσε εγκυρότερη. Αναφέρει επίσης ότι αντιρρήσεις για τις επιλογές του Σαββίδη εξέφρασε και ο Άντονι Χερστ στη σειρά των κλασικών της Οξφόρδης (2007, μετάφραση Ε. Σαχπέρογλου), που είναι και η μόνη νέα έκδοση των αναγνωρισμένων ποιημάτων. Ο Χερστ φέρνει ως παράδειγμα της παρέμβασης του Σαββίδη, που επηρεάζει άμεσα την ερμηνευτική προσέγγιση του ποιήματος «Επέστρεφε», τη φράση «παίρνε με» αντί του τριπλά επαναλαμβανόμενου και ποτέ διορθωμένου ορθογραφικά καθαφικού «πέρνε με».

Στις 29 Απριλίου 2003 – ημέρα γενεθλίων και θανάτου του ποιητή, πριν 70 χρόνια) ο Μανόλης Σαββίδης εκδίδει το βιβλίο «Κ. Π. Καβάφης, Ποιήματα (1882-1932). Από τα Θεραπειά στα περίχωρα της Αλεξάνδρειας», από τις εκδόσεις Ερμής. Για πρώτη φορά στην έκδοση αυτή έχουμε τα 259 συνολικά ποιήματα, τοποθετημένα με βάση τη χρονολογία σύνθεσης και, όταν αυτή δεν είναι γνωστή, τη χρονολογία δημοσίευσης, σε μονοτονικό. «Αν και γεννάται το ερώτημα κατά πόσον αυτοί οι καινούργιοι αναγνώστες αντέχουν να ξεκινήσουν «από τα Θεραπειά» (το αγγλικό χιουμοριστικό στιχούργημα του 19χρονου Καβάφη), ενώ συνάμα πλανάται η ανησυχία μήπως αρκετοί από αυτούς

αποκηρύξουν τον Καβάφη πολύ προτού φθάσουν στην «Πόλιν» και στην «Ιθάκη». Βεβαίως στο εισαγωγικό σημείωμα ο Μανόλης Σαββίδης θυμίζει πως ο Καβάφης διδάσκεται πλέον παιδιόθεν». Την ίδια χρονιά ο Κύπριος ο Μιχάλης Πιερής, μαθητής του Γ.Π. Σαββίδη, στο τμήμα Φιλολογίας του ΑΠΘ, μετά την πολυετή προσφορά του στην καβαφική ποίηση, θα δώσει στην κυκλοφορία *Τα πεζά (1882;-1931)*, από τις εκδόσεις Ίκαρος.²²

Μετά τον θάνατο του ποιητή βρέθηκαν στο αρχείο του 30 σχεδιάσματα ποιημάτων, χρονολογημένα από τον ίδιο (από την τελευταία του δεκαπενταετία, 1918-1932) γραμμένα με μολύβι μέσα σε φακέλους, με πλούσιο υλικό προς επεξεργασία. Σε αυτά εντοπίζονται παραλλαγές, διορθώσεις, διαγραφές, που μας μεταφέρουν στο εργαστήριο του ποιητή και στον βασανιστικό τρόπο εργασίας του. Φαίνεται επίσης πως ο ποιητής σκόπευε να αναπτύξει συγκεκριμένες θεματικές, στις οποίες θα χρησιμοποιούσε τεχνικές οικείες πια σε αυτόν. (Δημηρούλης, 2015). Την έκδοσή τους επιμελήθηκε η Ρενάτα Λαβανίνι (Renata Lavagnini) το 1994, με τον τίτλο «**Τα Ατελή**» (ο Δημηρούλης τα ονομάζει «**Αδημοσίευτα, Ανολοκλήρωτα**»). Μετέπειτα παρουσιάστηκαν άλλες τρεις, βασισμένες στην προηγούμενη, μία αγγλική και δύο ελληνικές (Σόνιας Ιλίνσκαγια, 2003 και Βρασίδα Καραλή, 2005).

5.3.4 Το Αρχείο Καβάφη – η διαδρομή του

Το αρχείο ενός συγγραφέα αποτελεί ιδιωτική υπόθεση όσο ζει, μετά το θάνατό του όμως η τύχη του αφήνεται στα χέρια των διαχειριστών.

Είναι γνωστό ότι όσοι λογοτέχνες άφησαν πίσω τους ένα «αρχείο» πρόσφεραν πολύτιμη βοήθεια στους μελετητές του έργου τους. Το 1971 ο Γ. Σεφέρης, για παράδειγμα, όρισε στη διαθήκη του την επιθυμία να δοθούν όλα τα έγγραφά του στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών. Και ο Οδυσσέας Ελύτης, επίσης, δώρισε στην ίδια βιβλιοθήκη μεγάλο μέρος του προσωπικού του έργου. Στο Μουσείο Μπενάκη, πάλι, μπορεί να βρει κανείς πολλά αρχεία, όπως του Γ. Ρίτσου, της Π. Δέλτα, του Γρ. Ξενόπουλου κ.ά. ενώ στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) είναι συγκεντρωμένος μεγάλος αριθμός ιδιωτικών αρχείων λογοτεχνίας.

Από την επίσημη ιστοσελίδα του ΕΛΙΑ μπορεί κανείς να βρει πλήθος αρχείων που αφορούν τον Καβάφη: του ζεύγους Σεγκόπουλου, του Δημήτρη Δασκαλόπουλου, που περιέχει αποκόμματα και συναφές υλικό που συνέλεξε κατά την πολυετή προετοιμασία της

²²Θεοδοσοπούλου Μ. (2008). *Αλεξανδρινού Αναδιφήσεις. Ένα «πανοπτικόν» των πρόσφατων καβαφικών εκδόσεων*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της εφημερίδας Βήμα <https://www.tovima.gr/2008/11/24/books-ideas/aleksandrino-anadifiseis/> (10/03/2023)

«Βιβλιογραφίας Κ. Π. Καβάφη 1886-2000», (Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας). Επίσης το αρχείο Ιωάννη Σαρεγιάννη που περιέχει επιστολές του Κ. Καβάφη, πορτρέτα και φωτογραφίες του από την παιδική, νεανική και ώριμη ηλικία του, το αρχείο του Τίμου Μαλάνου, που περιέχει αλληλογραφία και κριτικά κείμενα για τον Καβάφη, το αρχείο του Μιχάλη Περίδη κ.ά.

Με βάση την επίσημη ιστοσελίδα του Ιδρύματος Ωνάση, το βασικό τμήμα του αρχείου του ποιητή, κληροδοτήθηκε το 1933 στον Α. Σεγκόπουλο, τον οποίο ο ίδιος ο Καβάφη από το 1923, όταν ήταν εξήντα χρονών, όρισε ως μοναδικό κληρονόμο του, καθώς δεν είχε αφήσει φιλολογική διαθήκη που να υποδεικνύει τον τρόπο διαχείρισής του. Ο Σεγκόπουλος αρχικά το διαχειρίστηκε μαζί με την πρώτη του σύζυγο Ρίκα Σεγκοπούλου-Αγαλλιανού, ενώ μετά τον θάνατό του το κληροδότησε στη δεύτερη σύζυγό του Κυβέλη. Το 1948 ο καβαφιστής Μιχάλης Περίδης, που είναι ο πρώτος που του επετράπη να χρησιμοποιήσει το αρχείο, θα πιστοποιήσει την ύπαρξή του με το βιβλίο «Ο βίος και το έργο του Κωνστ. Καβάφη» (1948) και «Κ. Π. Καβάφη, Ανέκδοτα πεζά κείμενα» (1963). Το 1963 ο νεοελληνιστής Γ. Π. Σαββίδης έχει αρχίσει τη φωτογράφιση του αρχείου (4741 λήψεις) και το 1969 τελικά περνά σ' αυτόν η κυριότητα. Τότε αποκαθίσταται σε μεγάλο βαθμό, εμπλουτίζεται με χειρόγραφα και άλλο υλικό και σταδιακά εκδίδεται. Ο Δημηρούλης (2015) αναγνωρίζει ως θετική προσφορά το γεγονός ότι ο Σαββίδης δεν το κράτησε για αποκλειστική χρήση, αλλά το δημοσιοποίησε ενώ ως αρνητική πτυχή ότι ο πανεπιστημιακός φιλόλογος «επέτρεψε να εκδηλωθούν φαινόμενα που κατέστησαν το αρχείο πεδίο αυλικού ανταγωνισμού και αυθαίρετου αποκλεισμού» (σ.139). Μετά το 1995 το αρχείο διαχειρίζεται ο γιος του Σαββίδη, Μανόλης, ο οποίος συνεχίζει να το εμπλουτίζει με έντυπες και ηλεκτρονικές εκδόσεις και το εντάσσει στο Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού. Για τον Δημηρούλη, το γεγονός ότι ο νέος διαχειριστής διευρύνει την πρόσβαση σε αυτό με την ηλεκτρονική σελίδα που φρόντισε να υπάρξει (<http://www.kavafis.gr/index.asp>) θεωρείται σημαντικό.

Το 2012 το αρχείο Καβάφη μαζί με το αρχείο Αλέκου και Ρίκας Σεγκοπούλου περνά στο Ίδρυμα Ωνάση και περιλαμβάνει περισσότερα από 2000 αρχειακά τεκμήρια (χειρόγραφα, φωτογραφίες, προσωπικά αντικείμενα). Το Ίδρυμα, στο όραμα της ελεύθερης προσβασιμότητας σε αυτό από το κοινό και τους μελετητές, αλλά και της διάδοσης του διεθνούς χαρακτήρα της καβαφικής δημιουργίας, ξεκινά τότε την ψηφιοποίηση, ταξινόμηση και τεκμηρίωσή του, που καταφέρνει να ολοκληρώσει το 2017 και να δημοσιοποιήσει το 2019 στον ιστότοπο cavafy.onassis.org, στην ελληνική και αγγλική γλώσσα. Ψηφιοποιεί

επίσης και τα 158 μικροφίλμ από τη φωτογράφιση του 1963 του Σαββίδη.²³ Το Νοέμβριο του 2023, 160 χρόνια μετά τη γέννηση του ποιητή, το Ίδρυμα δίνει νέα «στέγη» στο Αρχείο του ποιητή στην καρδιά της Αθήνας (οδός Φρυνίχου 16, στην Πλάκα) σε ένα διατηρητέο κτίριο του 1910, μνημείο αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Ο επισκέπτης μπορεί να δει το προσωπικό αρχείο του ποιητή, με χειρόγραφα, αλληλογραφία, φωτογραφίες, καθώς και βιβλία, προσωπικά αντικείμενα και έπιπλα του ποιητή, όπως και έργα τέχνης, προσωπογραφίες από σύγχρονους του καλλιτέχνες (π.χ. Καλμούχου) αλλά και μεταγενέστερους, μέσα στις τρεις αίθουσές του.²⁴

5.4 Η κριτική για τον Καβάφη

Είναι σημαντικό να επιχειρηθεί μία εξελικτική πορεία της κριτικής απέναντι στον ποιητή για να φωτιστεί το κλίμα που επικρατούσε γύρω από τον ίδιο και το έργο του και σαφώς επηρέασε, πέρα από άλλους ιστορικούς και πολιτικούς λόγους, την παρουσία του ποιητή στα σχολικά εγχειρίδια.

Ο Πιερής Μ. (2008) επιλέγει να διακρίνει την παλαιότερη κριτική (γενιές του '10, '20 και '30) από τη νεότερη (μεταπολεμικές γενιές). Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι ο λόγος για τη διάκριση αυτή είναι η διαφορετική τους προσέγγιση. Αναγνωρίζει στις παλαιότερες γενιές τις καλύτερες στιγμές του κριτικού λόγου, έναν δηλαδή «θερμότερο», συναισθηματικότερο λόγο, με θετικό ή αρνητικό χαρακτήρα, (ίσως κι εξαιτίας της προσωπικής γνωριμίας κάποιων με τον ίδιο τον ποιητή) και με μία πρόθεση φιλολογικής προσέγγισης της καβαφικής ποίησης. Ωστόσο, η νεότερη κριτική διαφοροποιείται. Προσεγγίζει το έργο πιο επιστημονικά και πιο αντικειμενικά, ουδέτερα, εφόσον και βιολογικά απομακρύνεται από τον δημιουργό. Θεωρεί ορόσημο της μεταπολεμικής κριτικής την παρέμβαση του Γ. Π. Σαββίδη, που με τις εργασίες του εγκαινιάζει την επιστημονικότερη αντιμετώπιση της καβαφικής ποίησης εκδοτικά, βιβλιογραφικά και κριτικά.

Με τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, σύμφωνα με τον Δασκαλόπουλο (1983, όπ. αναφ. στο Πιερής Μ. 2008) ξεκινά η αναμέτρηση της ελληνικής κριτικής με το έργο του Καβάφη, «μια αναμέτρηση συχνά γοητευτική, συχνότερα διασκεδαστική και οπωσδήποτε αρκετά διδακτική» (σ.14). Πρόκειται για το ιστορικό άρθρο, με τίτλο «Ένας ποιητής»,

²³<https://www.onassis.org/el/initiatives/cavafy-archive>

²⁴<https://www.protagon.gr/epikairota/o-kavafis-stin-athina-kai-ston-21o-aiwna-44342833099>

δημοσιευμένο στα Παναθήναια, όπου ο Ξενόπουλος δηλώνει τον θαυμασμό του, τον οποίο, ειδικά για τα «Τείχη» ομολογεί πως δεν θα τον καταλάβουν

όσοι ήκουσαν κάποτε κρότον κτιστών ή ήχον, κ' επρόσεξαν όταν εκτίζοντο τριγύρω των ύπουλα τείχη, και δεν αφήκαν, οι συνετοί, να τους κλείσουν έξω από τον κόσμον ανεπαισθήτως... Αλλ' εγώ δεν πρόσεξα, το εξομολογούμαι. Αφισα να πυργωθεί τριγύρω μου ο φοβερός φραγμός, και τώρα είμαι εντελώς ανίσχυρος εναντίον του! Και όλον αυτό το κακόν έγινε τόσον ανεπαισθήτως, ώστε θα το αγνοούσα ακόμη, δεν θα είχα παρά μίαν αόριστην υποψίαν της οικτράς μου τύχης, αν δεν μου το εφανέρωνεν έξαφνα ο ποιητής, εις όλην του την έκτασιν, εις όλην του την φρίκην... Και τώρα κάθημαι και απελπίζομαι εδώ... Ε, αυτός ο ποιητής εμπορεί να μην είναι δι' εμέ κάτι τι;» (σ.31)

Σύμφωνα με τους Δασκαλόπουλο (2003), Δημηρούλη (2015) και διαδικτυακές πηγές²⁵ έχουμε:

1903: το άρθρο του Ξενόπουλου στα Παναθήναια που προκάλεσε την «αντίδραση του δημοτικιστή Ταγκόπουλου στον *Νουμά* —μια πρόγευση των φιλολογικών καυγάδων γύρω από την καβαφική ποίηση που θα κορυφωθούν περίπου δυο δεκαετίες αργότερα».²⁶

1909:την πρώτη δημόσια διάλεξη για τον ποιητή στην Αλεξάνδρεια από τον Παύλο Πετρίδη.

1912: τον λίβελο «Το ποιητικόν έργο του Κ. Π. Καβάφη» του ψευδώνυμου Ροβέρτου Κάμπου.

1916: τη μελέτη του Μιχάλη Περίδη, τυπωμένη στα «Γράμματα»

1917: τη μελέτη του Γιώργου Βρισμιτζάκη «Το έργο του Κ. Π. Καβάφη» και το άρθρο του Βασίλη Αθανασόπουλου «Ο Καβάφης και η ρουτίνα».

1918: τη διάλεξη του Αλέκου Σεγκόπουλου (με την κρυφή σύμπραξη του ποιητή) στον σύλλογο «Πτολεμαίος»

1919: α) τη διάλεξη του ιταλού Ατανάζιο Κατράρο και

β) το δοκίμιο του άγγλου μυθιστοριογράφου, Ε. Μ. Forster, με τίτλο «Η Ποίηση του Κ. Π. Καβάφη», στο περιοδικό «Athenaeum», το πρώτο κείμενο διεθνούς προβολής του ποιητή.

1921:την πρώτη σοβαρή διάλεξη για τον Καβάφη στην Αθήνα από τον Τέλλο Άγρα.

²⁵ Στούκας, Μ. (2023) Κωνσταντίνος Καβάφης: Οι θαυμαστές, οι αντίπαλοί του και οι απίστευτοι χαρακτηρισμοί σε βάρος του (άρθρο εφημερίδας). Ανακτήθηκε από <https://www.protothema.gr/stories/article/1365722/konstadinos-kavafis-oi-thaumastes-kai-oi-adipaloi-tou/> (30/05/23)

²⁶https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=9#toc003

1924: την έκδοση στην Αθήνα του πρώτου αφιερώματος στον Καβάφη, του περιοδικού «Νέα Τέχνη» του Βαϊάνου, ενώ στην Αλεξάνδρεια ο Σωκράτης Λαγουδάκης διατυπώνει απίστευτα υπονοούμενα και επιτίθεται στον ποιητή.

Τα άρθρα, οι συνεντεύξεις, οι μελέτες, οι εκδηλώσεις με θέμα τον Καβάφη θα γνωρίσουν εντυπωσιακή αύξηση στα χρόνια που ακολουθούν. Οι διαμάχες και συγκρούσεις ανάμεσα σε υποστηρικτές και αρνητές τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρεια μοιάζουν ατελείωτες. Ο ποιητής έχει ελάχιστες γνωριμίες με Αθηναίους λογοτέχνες και εμφανίζεται πολύ λίγο στα αθηναϊκά έντυπα. Δεν συμμετέχει στις διάφορες λογοτεχνικές ζυμώσεις, δεν υπερασπίζεται με φανατισμό τη δημοτική, δεν ανήκει στον κανόνα της επιβλητικής ποιητικής του Παλαμά και της γενιάς του 1880. Τέλος, οι ηθικολογικές αντιδράσεις και η σεμνοτυφία της ελληνικής κοινωνίας δεν επιτρέπει την όποια δημοσιοποίηση του απαγορευμένου.

Όσο η φήμη μεγαλώνει και οι διαδόσεις διογκώνουν τον μύθο, αναφέρει ο Δημηρούλης, πολλοί πηγαίνουν στην Αλεξάνδρεια και επιδιώκουν να τον συναντήσουν στο σπίτι του, ένα διαμέρισμα λαϊκής πολυκατοικίας, στην οδό Λέψιους, σε μια κακόφημη γειτονιά. Σε ένα σπίτι γεμάτο παλιά αντικείμενα του χαμένου πλούτου της οικογένειας Καβάφη, σε ατμόσφαιρα σκηνοθετημένης τελετουργίας, με ποτά και σερμπέτια, Αιγυπτιώτη υπηρέτη, λάμπες πετρελαίου και κεριά. Επιδίωξη συνάντησης, όχι τόσο εύκολη, αφού η πραγματοποίηση εξαρτάται από τη ζυγισμένη και δαιμόνια εκτίμηση του ποιητή για δυνατότητα προώθησης του έργου του από τους συνομιλούντες. Χαρακτηριστικά γράφει ο Μαλάνος (1957:41) «Το παίξιμό του με τους ανθρώπους είναι πολύπλοκο, πολυμήχανο και γεμάτο από τα μαιανδρικά τεχνάσματα του νου». Στο τέλος βέβαια ποικίλει και η αποτίμηση του καθενός για τον ποιητή, ανάλογη του χαρακτήρα, της πρόσληψης όλης αυτής της ιδιορρυθμίας και της σχέσης που αναπτύσσει ή όχι με τον ποιητή. «Με όλες τις υπερβολές, τους θεατρινισμούς και τα σκέρτσα του, με όλη την έμμονη επιδίωξη να κολακεύουν οι άλλοι το εγώ του, ενώ ο ίδιος έλεγχε ακόμη και τις λεπτομέρειες συναντήσεων και συνομιλιών, ήταν σε όλους καταφανέστατο ότι πίσω και πέρα από όλα αυτά υπήρχε μια χειροποίητη προσωπικότητα που δεν τη συναντά κανείς εύκολα στη ζωή του» (Δημηρούλης, 2015:31).

Στην Αλεξάνδρεια τα περιοδικά της πόλης («Νέα Ζωή» και «Γράμματα») αρχικά μαλώνουν για την αξία της ποίησής του και οι ενδοπαροικιακές έριδες της Αλεξάνδρειας και του Καΐρου μεταφέρονται στην Αθήνα. Εκεί συνδεδεμένοι με τη ζωή και το έργο του ποιητή είναι ο Βρισμιτζάκης, ο Μιχάλης και Γιάγκος Περίδης, ο Τίμος Μαλάνος, ο Ι. Α. Σαρεγιάννης, ο Γιώργος Παπουτσάκης κ.ά. Αργότερα όταν θα εδραιωθεί η φήμη του, το

περιοδικό «Αλεξανδρινή Τέχνη» (1926-1932) από το ζεύγος Σεγκοπούλου, που αναπτύσσει στενή και εν τέλει κληρονομική σχέση με τον ποιητή, θα παράσχει μια στήριξη αδιαπραγμάτευτη στον ποιητή. Ο ξεπεσμένος αριστοκράτης με τους ρηχούς στίχους, θα γίνει, με το πέρασμα στον 20^ο αιώνα, μια σημαντική προσωπικότητα που «θα σώσει την ελληνική Αλεξάνδρεια στη συλλογική μνήμη του δυτικού πολιτισμού».

... Ένας άλλος Καβάφης είναι αυτός των Αθηνών, ο εξωτικός Αιγυπτιώτης, ο παράξενος Έλληνας της διασποράς, που έπεσε σαν μετεωρίτης στον κόσμο της γενιάς του Παλαμά... ένα μήλον της έριδος...» (Δημηρούλης, σ.55). Οι πολέμοι της ποίησής του στην Αθήνα, Σπύρος Μελάς, Ταγκόπουλοι (πατέρας και γιος), Ι. Ζερβός, Ηλίας Βουτιερίδης, Αριστος Καμπάνης, Πέτρος Βλαστός, Γιάννης Ψυχάρης (περιοδικό Κριτική και Τέχνη), Φώτος Πολίτης (εφημερίδα Πολιτεία) και Κωστής Παλαμάς γράφουν αρνητικά και συχνά καυστικά σχόλια για τον Αλεξανδρινό. «Καραγκιόζη της δημοτικής» θα τον αποκαλέσει ο Ψυχάρης, «Ποιητής ο Καβάφης; Δεν ξέρω. Για ρεπορτάζ από τους αιώνες μοιάζουνε τα γραφτά του. Σκίτσα ιδεών, που πάνε να γίνουν καλά τραγούδια, αλλά παραμένουν ημιτελή σχεδιάσματα», θα πει ο Παλαμάς, «Απόστημα της λογοτεχνίας μας, γι' αυτό και πρέπει να αποκοπεί... θα έρθει καιρός που ο Καβάφης θα ξεχαστεί, όπως ξεχάστηκαν ο Αχ. Παράσχος και άλλοι ποιητές, που είχαν μεγάλη δημοσιότητα... ορισμένα ποιήματά του εκφράζουν την πίκρα που αισθανόταν για τον ξεπεσμό του και το μίσος ενάντια στους νεόπλουτους», γράφει ο Γ. Κορδάτος στην «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας». Τα περιοδικά «Νουμάς» και «Βωμός» κατά καιρός αναλαμβάνουν την αποκαθήλωση του ποιητή.

Το 1918 η διαμάχη Παλαμικών-Καβαφικών γνωρίζει την πρώτη της έξαρση και κορυφώνεται το 1924. Όταν όμως ο Παλαμάς δίνει μια πιο νηφάλια εκτίμηση του καβαφικού έργου, στο τέλος της ίδιας χρονιάς, τα πνεύματα ηρεμούν. Ο Καβάφης, εξάλλου, το 1926 θα τιμηθεί από το ελληνικό κράτος του δικτάτορα Πάγκαλου με το Αργυρό παράσημο του Τάγματος του Φοίνικος. (Σαββίδης Μ. 2023)

Σημαντικοί υποστηρικτές του ποιητή στην Αθήνα είναι οι: Τέλλος Άγρας, Γρηγόριος Ξενόπουλος, Ναπολέων Λαπαθιώτης, Κώστας Ουράνης, Ελένη Ουράνη (Άλκης Θρύλος), Γαλάτεια Καζαντζάκη, Μιλτιάδης Μαλακάσης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Από τη γενιά του '30, κυρίως οι Κατσίμπαλης, Θεοτοκάς, Καραντώνης και Σεφέρης θα κρατήσουν μια «επιφυλακτική και επαμφοτερίζουσα» στάση. Ο Κατσίμπαλης υποστηρικτής του Παλαμά, αρχικά αντιπαθεί και μάχεται τον ποιητή αλλά τελικά θα είναι ο πρώτος που θα δώσει το 1943 (έτος θανάτου του Παλαμά) μια συστηματική «Βιβλιογραφία Καβάφης».

Οι μελέτες και τα βιβλία για τον ποιητή πληθαίνουν μετά τον θάνατό του. Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του Τίμου Μαλάνου και του Στρατή Τσίρκα, που ζουν και εργάζονται στην Αλεξάνδρεια. Ο Μαλάνος γνωρίζει τον Καβάφη γύρω στα 1915 και οι σχέσεις τους ως το 1933 θα περάσουν έντονες διακυμάνσεις. Το Μάιο του 1933, ενώ είναι ακόμη νωπό το χώμα στον τάφο του ποιητή κυκλοφορεί το βιβλίο «Ο ποιητής Κ.Π. Καβάφης. Ο άνθρωπος και το έργο του», που θα αποτελέσει για τα επόμενα 25 χρόνια τον κανόνα της καβαφικής κριτικής και θα αναδείξει το συγγραφέα του ως τον μοναδικό αυθεντικό καβαφολόγο. Ο Στρατής Τσίρκα, που έχει συναντηθεί με τον ποιητή τρεις ή τέσσερις όλες κι όλες φορές, τυπώνει στην Αθήνα το 1958 το βιβλίο του, «Ο Καβάφης και η εποχή του». (Δασκαλόπουλος, 1988:143-147)

Σίγουρα ο Καβάφης είναι ένας ποιητής που αγάπησαν αλλά και μίσησαν πολλοί. Εξάλλου απασχόλησε το ευρύ κοινό για πάρα πολλά χρόνια και συνεχίζει αμείωτα. Είναι μάλλον ο πιο πολυσυζητημένος λογοτέχνης μας, που κατάφερε να προσελκύσει μελετητές κάθε γλώσσας, φιλοσοφίας, ιδεολογίας και ταυτότητας.

5.5 Η ερωτική ιδιαιτερότητα και η ποίησή της

Αναμφισβήτητα, μοναδική είναι η ιδιαιτερότητα του καβαφικού λόγου, της θεματικής και τεχνοτροπίας στο πλαίσιο της εποχής του. Είναι, όμως, σίγουρα πρωτοποριακή η θέση του ως προς μια αντισυμβατική, τολμηρή ή και αιρετική, για τα χρόνια του και τα κοινωνικά του δεδομένα, προσέγγιση των σχέσεων μεταξύ των φύλων ή των προσανατολισμών και σχέσεων του δικού του φύλου (του ανδρικού) και των ομοφύλων του.

Ο Καβάφης σύμφωνα με τον Τζουβέλη (2017) γίνεται γνωστός με ιστορικά, ψευδοϊστορικά και διδακτικά ή φιλοσοφικά ποιήματα. Αυτά ακριβώς είχε υπόψη της η πρώτη χρονολογική επαινετική κριτική του Ξενόπουλου το 1903. Ανάμεσα στα δώδεκα ποιήματα που του είχε στείλει ο ποιητής είναι τα «Κεριά», τα «Τείχη», «Τα παράθυρα», «Το πρώτο σκαλί». Βέβαια αυτό δεν σημαίνει πως δεν θα άρεζαν στον Ξενόπουλο και τα μετέπειτα της ίδιας κατηγορίας, όπως «Περιμένοντας τους βαρβάρους» (1904), «Φωνές» (1904), «Τρώες» (1905), «Τα βήματα» (1909), «Η πόλις» (1910), «Η σατραπεία» (1910), «Ιθάκη» (1911) κ.ά. Ποιήματα που υποδέχτηκε θετικά το κουρασμένο, από την ρομαντική υπερβολή, κοινό. Ποιήματα κατάλληλα να ενταχθούν στον «σχολικό λογοτεχνικό κανόνα», ακριβώς επειδή δεν εμπεριέχουν καμία επιλήψιμη σεξουαλική ή αισθησιακή αναφορά. Αν θεωρηθεί ότι το ποίημα «Επιθυμίες» το 1904 δεν είναι τόσο τολμηρό, το πρώτο ερωτικό ποίημα θα μπορούσε να είναι «Τα επικίνδυνα», δημοσιευμένο το 1911. Στη συνέχεια το

«Επέστρεφε» 1912, το «Επήγα» 1913. Από δω και πέρα η «άνομη ηδονή» θα εμφανίζεται συχνότερα σε ποιήματά του άλλοτε απερίφραστα κι άλλοτε συγκαλυμμένα, σε μία αναλογία αισθησιακών – ιστορικών/διδασκτικών ποιημάτων του εντυπωσιακή:

Έτος	Δημοσιευμένα ποιήματα	Αισθησιακά ποιήματα
1914	4	2
1915	11	6
1916	3	2
1917	13	10
1918	12	6
1919-1933	70	30

Η ερωτική ποίηση του γνωστού για την αρχαιογνωσία και αρχαιολατρία Καβάφη, επηρεάστηκε από αρχαία κείμενα, όπως η «Παλατινή Ανθολογία» και το «Συμπόσιο» του Πλάτωνα, που εξυμνεί τον έρωτα σε όλες τις μορφές του. «Δυναμωμένος με θεωρία και μελέτη εγώ τα πάθη μου δεν θα φοβούμαι σα δειλός...» μας λέει, μέσω του Μυρτιά του Σύριου σπουδαστή στην Αλεξάνδρεια, μια θεωρία και μελέτη πάνω σε αρχαία κείμενα αλλά και μεταγενέστερα, όπως εκείνα του Baudelaire, του Oscar Wilde και άλλων. Επιπλέον μεταφερόμενος με τη φαντασία του στην ελληνιστική Αλεξάνδρεια, το κέντρο μιας πανσπερμίας ιστορικών και αισθησιακών στοιχείων, κυριευόμενων από έναν απελευθερωτικό από ηθικούς φραγμούς πανηδονισμό και μιας αγάπης για την τέχνη, έγινε ο συνεχιστής αυτής της εποχής. Έτσι λοιπόν η εξύμνηση του όμορφου νεανικού σώματος και ο ηδονιστικός τόνος είναι ορατός σε πολλά ποιήματά του. Η ομορφιά ως πηγή ποιητικής έμπνευσης, αλλά και ως αισθητική αυταξία. Επίσης, η εξιδανίκευση του αιρετικού έρωτα μεταξύ ομοφύλων δηλώνεται μέσα από τα απερίφραστα ηδονιστικά ποιήματα, που είτε ανακαλούν έντονες αναμνήσεις είτε έχουν πρόσφατα συντελεστεί ως πράξη «έκνομης σαρκικής απόλαυσης. Η δημοσίευση τέτοιων ποιημάτων εμφανίζεται συχνότερη καθώς μεγαλώνει ο ποιητής, κάνοντας την ομοφυλοφιλία του μια διαρκή επανάσταση. Είναι φανερό επίσης ότι όλα αυτά τα στοιχεία του ερωτισμού του διεισδύουν άλλοτε φανερά κι άλλοτε συγκαλυμμένα και στα υπόλοιπα ιστορικά ή διδακτικά του ποιήματα. (Τζουβέλης, 2017: σ.115-138).

<p>Επέστρεφε 1912 Επέστρεφε συχνά και παίρνε με, αγαπημένη αίσθησις επέστρεφε και παίρνε με – όταν ξυπνά του σώματος η μνήμη, κ' επιθυμία παλιά ξαναπερνά στο αίμα' όταν τα χείλη και το δέρμα ενθουμούνται, κ' αισθάνονται τα χέρια σαν ν' αγγίζουν πάλι.</p> <p>Επέστρεφε συχνά και παίρνε με την νύχτα, όταν τα χείλη και το δέρμα ενθουμούνται....</p> <p>Επήγα 1913 Δεν εδεδεσμεύθηκα. Τελείως αφέθηκα κ' επήγα. Στες απολαύσεις, που μισό πραγματικές, μισό γυρνάμενες μες στο μυαλό μου ήσαν, επήγα μες στην φωτισμένη νύχτα. Κ' ήπια από δυνατά κρασιά, καθώς που πίνουν οι ανδρείοι της ηδονής.</p>	<p>Ηδονή 1917 Χαρά και μύρο της ζωής μου η μνήμη των ωρών που ήυρα και που κράτηξα την ηδονή ως την ήθελα. Χαρά και μύρο της ζωής μου εμένα, που αποστράφηκα την κάθε απόλαυσιν ερώτων της ρουτίνας.</p> <p>Έτσι πολύ ατένισα 1917 Την εμορφιά έτσι πολύ ατένισα, που πλήρης είναι αυτής η όρασις μου.</p> <p>Γραμμές του σώματος. Κόκκινα χείλη. Μέλη ηδονικά. Μαλλιά σαν από αγάλματα ελληνικά παρμένα· πάντα έμορφα, κι αχτένιστα σαν είναι, και πέφτουν, λίγο, επάνω στ' άσπρα μέτωπα. Πρόσωπα της αγάπης, όπως τάθελεν η ποιήσις μου... μες στες νύχτες της νεότητός μου, μέσα στες νύχτες μου, κρυφά, συναντημένα...</p>
---	--

Η ραχοκοκαλιά της ερμηνείας του Μαλάνου είναι τούτη, γράφει ο Δασκαλόπουλος:

Δεν μπορούμε να εννοήσουμε την ουσία της καβαφικής ποίησης, αν δεν αναλύσουμε στο ψυχολογικό μικροσκόπιο τον άνθρωπο Καβάφη. Ο ανορθόδοξος ερωτικός βίος του ποιητή δε μπορεί παρά να αποδίδει μια ποίηση αμιγώς και αποκλειστικώς ερωτική. Είναι δηλαδή ένας μονόδρομος, στον οποίον εφευρίσκονται εκπληκτικές συχνά σκηνοθεσίες (όπως οι χρονικές αντιμεταθέσεις, οι ιστορικές μεταμφιέσεις, τα ψευδοπρόσωπα, οι ποικίλες ποιητικές αλχημείες). Ο απώτερος στόχος είναι ένας: να βρει έκφραση το ερωτικό πάθος. (Δασκαλόπουλος, 1988:146-147)

Ο Τσίρκας πάλι, θεωρεί ότι ο ίδιος ο ποιητής μετά το 1911 με γλώσσα ολοένα και πιο άμεση, δεν κρύβει το ερωτικό του πάθος. Αυτή η γενετήσια ανορθοδοξία του ήταν μια άλλη σπουδαία πανοπλία, που τον προστάτευε όχι από κάποιους εξωτερικούς εχθρούς, αλλά από κείνους που βρίσκονταν μέσα του. Η ερμηνεία όμως του Τσίρκα στρέφεται στο ποιητικό έργο ενός ανθρώπου, ο οποίος είχε καταδικαστεί από χρόνια ως ποιητής της παρακμής. «Το θετικότερο ίσως στοιχείο των απόψεων του Τσίρκα (παράλληλα με την ανάδειξη και απόδειξη της ερμηνευτικής πολυπλοκότητας των ποιημάτων του Αλεξανδρινού) είναι ότι τα διάφορα γεγονότα (ιστορικά, πραγματικά, ψυχικά, όπως ορίζει ο ίδιος τα περιβόητα τρία

κλειδιά του) μπορούν να δένονται και να συγκοινωνούν μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, ο Τσίρκας προτείνει ότι ο έρωτας και η πολιτική δεν αλληλοαναιρούνται. Η ιδέα δεν είναι απλώς καινοφανής για την αριστερά του 1958, είναι περίπου αιρετική.[...] Ο Μαλάνος με τον κατά βάση ερωτικό Καβάφη στενεύει και περιορίζει ασφυκτικά τον ποιητή. Ο Τσίρκας με τον κατά βάση κοινωνικό και πολιτικό Καβάφη διευρύνει, παράτολμα κάποτε, τις διαστάσεις του ποιητή». (Δασκαλόπουλος Δ. 1988: 148-150).

Ο Δημαράς²⁷ διαφοροποιείται από την τότε κρατούσα άποψη Μαλάνου ότι η –εγκαζόμενη– ομοφυλοφιλία του ποιητή ότι αποτελεί βασικό εργαλείο ερμηνείας του έργου του και προκρίνει, αντίθετα, **την «μονήρη απόλαυση»** ως βασική σεξουαλική έξη του ποιητή, και ως κατάλληλο άξονα της θεωρητικής ερμηνείας του. Μια απόλαυση, που αφορισμένη από το δυτικό 18^ο αιώνα και την ορθόδοξη παράδοση, ανασηματοδοτείται θετικά πλέον τον 20^ο αιώνα ως στοιχείο της δημιουργικότητας και της τέχνης. Άλλοι²⁸ είδαν ότι «Η Ιστορία του Καβάφη δεν είναι οι πόλεμοι των ελληνιστικών χρόνων αλλά η Ιστορία μιας επιθυμίας. Η Φιλοσοφία του Καβάφη δεν είναι μόνο ο εκλεπτυσμένος απόηχος των Σοφιστών, αλλά κυρίως μια φιλοσοφία ερωτική».

Ο Τζουβέλης (2017) αναφέρει ότι για τον Τίμο Μαλάνο, ο Καβάφης «απλώς ταξιδεύει τη διαστροφή του στην Ιστορία ή προσπαθεί να εντάξει στη διαλεκτική της Ιστορίας τους εφήβους του», (σ.15) ενώ για τον Σεφέρη, ο ποιητής είναι ενιαίος, τα θέματά του συμπλέκονται και αλληλοσυμπληρώνονται, οπότε η διάκριση των ποιημάτων σε ιστορικά, διδακτικά, ηδονιστικά δεν ωφελεί. Παραδέχεται και ο ίδιος πάντως ότι στα περισσότερα ιστορικά ποιήματα «διακρίνεται στο βάθος μια πικρή αλήθεια, ένα δίδαγμα και σε μερικά μια αισθησιακή αντίληψη των κινήτρων της ζωής. Από αυτή την άποψη ο Καβάφης παραμένει ουσιαστικά ενιαίος». (σ.16). Είναι χαρακτηριστική «η περίφημη φράση του Σεφέρη, στο “Καβάφης – Έλιοτ: Παράλληλοι”, ότι ο Καβάφης από ένα σημείο και μετά δουλεύει όχι σειρές ποιημάτων, αλλά ένα και μόνο ποίημα εν προόδω, ένα work in progress [...] που τερματίζει ο θάνατος» (Παπανικολάου, 2010:21)

Τα ερωτικά ποιήματα του Καβάφη έχουν μια διαχρονική διάσταση, παρόμοια με εκείνη των ιστορικών, η οποία κυρίως στηρίζεται στη μνήμη, σε αναπολήσεις περασμένων στιγμών, σε νοητικές αναβιώσεις. Η Μαργαρίτα Γιουρσενάρ (όπ. αναφ. στο Δασκαλόπουλος, 1988: 103) θεωρεί ότι είναι περισσότερα ποιήματα για τον έρωτα και όχι για το ερωτικό

²⁷ <https://booksjournal.gr/paremvaseis/3543-o-kavafis-tou-k-th-dimara-mia-peridiavasi>

²⁸ Αρανίτσης, Ε. (1984). *Ερωτικά ποιήματα, Κ. Καβάφη*. Αθήνα: Ερατώ, (σελ. 14)

αντικείμενο, ποιήματα ανάλαφρου αρχαίου ηδονισμού, χωρίς ρητορική έξαρση ή αυτοεξευτελισμό, χωρίς μετα-φροϋδικές παρακρούσεις, που καταλήγουν σε μια ξεκάθαρη κατάφαση σε κάθε αισθησιακή ελευθερία.

Ο Τζόβας (2008) επισημαίνει ότι, αν οι παλιότεροι μελετητές της δεκαετίας του 1920 και 1930 εστίαζαν το ενδιαφέρον τους στο νοσηρό ή ανώμαλο ερωτισμό του ποιητή, σήμερα κυριαρχεί ο λεγόμενος ερωτισμός της ταυτότητας, σύμφωνα με την αγγλόφωνη πρόσληψη, η οποία δεν βλέπει κανέναν διεστραμμένο, πρόστυχο ή ερωτικό Καβάφη αλλά τον ομοφυλόφιλο, που ακριβώς αν δεν ήταν τέτοιος δεν θα ήταν ο Καβάφης. Αυτή λοιπόν η προσέγγιση βρίσκει στην καθαφική ποίηση ένα είδος αυτογνωσίας του αναγνώστη, έναν χώρο ταύτισης και διαπραγμάτευσης της ταυτότητας.

Παλαιότερα ήταν ο ηδονικός, ο πολιτικός, ο διδακτικός, ο ειρωνικός Καβάφης, ενώ σήμερα πρωτοστατεί, κυρίως εκτός Ελλάδος, ο ομοφυλόφιλος (queer), ο διασπορικός και ο συγκρητικός Καβάφης. Πόσο χρήσιμοι είναι αυτοί οι προσδιορισμοί-ετικέτες δεν είναι του παρόντος να συζητήσουμε, αλλά ενώ από την Ελλάδα προβάλλεται με ειδωλοπλαστικό ζήλο και εθνική έπαρση ο οικουμενικός και διαχρονικός Καβάφης ως σταθερή αξία ή ως ο ποιητής που μιλάει εξακολουθητικά στους αναγνώστες και επηρεάζει ομοτέχνους του, από το εξωτερικό μας συστήνεται ένας Καβάφης πιο προσγειωμένος και επίκαιρος, που συνομιλεί με τις πολιτισμικές και ταυτοτικές ανησυχίες της εποχής μας, καθώς η ποίησή του παρουσιάζεται ως ρευστή, ανοιχτή και διαθέσιμη για να αναγνωρίσουν σε αυτήν οι αναγνώστες τους εαυτούς τους. (7^η παράγραφος)

Ο Παπανικολάου (2010), στον πρόλογο του βιβλίου του «Σαν κ' εμένα καμωμένοι», ξεκινά με απόσπασμα από μια διάλεξη του Γ. Π. Σαββίδη στο Κέιμπριτζ το 1984, στην οποία δηλώνει ότι δεν θα μιλήσει για τα ερωτικά ποιήματα του Καβάφη που πρόσφατα έγιναν, όπως δήλωσε, «η αφορμή να αποδοθεί στον Καβάφη η εντελώς ανάρμοστη και καταχρηστική ετικέτα του γκέι». Αναφέρεται στο τεύχος του “Journal of the Hellenic Diaspora” που έγραφε “Cavafy is gay”. Αλλά και ο Δ. Ν. Μαρωνίτης σε επιφυλλίδα του για το έτος Καβάφη το 1983, το ίδιο σοκαρισμένος με το γεγονός αναφέρει ότι η ομοφυλόφιλη επιλογή είναι το κυρίαρχο πρόσωπο του Καβάφη, μια επιλογή,

όχι όπως την ξέραμε ως τώρα όλοι, αλλά στη μοντέρνα εκδοχή του GAY [sic]. Να λοιπόν που ο Αλεξανδρινός, γνωστός για τον ενδυματολογικό συντηρητισμό του, τη σχολαστικά προσεκτική δημόσια ζωή του και την πρώιμη δήλωσή του πως είναι «ποιητής του γήρατος», πρέπει τώρα να μεταποιηθεί ο ίδιος σε μπαρόβιο νεαρό, που

περιφέρει το κάλλος του ημίγυμνου σώματός του πασπαλισμένου με λεκτικές και χειρονομιακές ελευθεριότητες, οι οποίες υπόσχονται μια ανύπαρκτη καλλιτεχνική ιδιοφυΐα. Αν αυτό ήταν ο ηδονικός Καβάφης, τότε είναι βέβαιο ότι τα πενήντα χρόνια από τον θάνατό του θα τον είχαν θάψει και ως ποιητή οριστικά.

Αυτή την ομοφοβία, ισχυρίζεται ο Παπαϊωάννου, έρχεται ακριβώς να καταρρίψει ο ποιητής, ένας ποιητής που ενδιαφέρθηκε τόσο πετυχημένα για τη σεξουαλικότητα, με το έργο του, που μοιάζει με το χρονικό της πορείας της ομοφυλοφιλίας σε συνειδητή επιλογή και αφήγηση ταυτότητας. Προφανώς υπήρξε υποτίμηση του ερωτικού Καβάφη όσο αναδύοταν ως εθνικός ποιητής, αλλά και παρανόησή του. Τα διάφορα σημειώματα που τον δείχνουν να αγωνιά, να προσπαθεί να μην ενδώσει, να παλεύει να βρει μια γλώσσα «που να λέει και να κρύβει», να μάχεται εμπόδια «που στέκονταν και μεταμόρφωναν τες πράξεις και τον τρόπο της ζωής μου», φανερώνουν ότι η σεξουαλικότητα είναι «ένα σύστημα που συνδέει λόγους, φαντασίες, φοβίες, εξουσίες και την αντίσταση σ' αυτές, σώματα και τις πράξεις τους, τη μνήμη... την εποχή που προσπαθεί να κατηγοριοποιήσει τους ανθρώπους, μεταξύ άλλων και διά της σεξουαλικότητας... η σεξουαλικότητα δεν είναι κάτι που άλλοτε καταστέλλεται από τον έλεγχο κι άλλοτε απελευθερώνεται, αλλά μια διαλεκτική άρρηκτα συνδεδεμένη με την καταπίεση, την εξουσία και τη γνώση». Η φοβία για το σώμα και η αγωνία του στα πρώιμα σημειώματα γίνεται αργότερα «παρρησία σχετικά με την ομοφυλόφιλη επιθυμία και την περιφρόνησή του για όσους το “έχουν για ντροπή και να την ονομάσουν” ». Ο ώριμος Καβάφης γεννιέται τη στιγμή που συνειδητοποιεί τη σύνδεση επιθυμίας, φοβίας και «των άθλιων νόμων της κοινωνίας, τη στιγμή που «συνειδητοποιεί τι σημαίνει να σε έχουν τοποθετήσει κάπου, να μην μπορείς να μιλήσεις και πάλι να προσπαθείς», έχοντας μια επιθυμία πιασμένη σε ένα δίχτυ από το οποίο προσπαθείς να ξεφύγεις και πάλι αναπόφευκτα να μπαίνεις μέσα σ' αυτό. Με την τεχνική του ο Καβάφης «να λέει και να κρύβει» παράγει τη σεξουαλικότητα, την ταυτότητα και τον ερωτισμό. Η ερωτική του ποίηση τελικά γίνεται ένας αρθρωμένος πολιτικός λόγος, με σκοπό να ξεσηκώσει, να προβληματίσει αλλά και να ενώσει. (Παπανικολάου, 2010:9-23).

Κρυμμένα (1908 - Ανέκδοτα)

Απ' όσα έκαμα κι απ' όσα είπα
να μη ζητήσουνε να βρουν ποιος ήμουν.
Εμπόδιο στέκονταν και μεταμόρφωνε
τες πράξεις και τον τρόπο της ζωής μου.
Εμπόδιο στέκονταν και σταματούσε με
πολλές φορές που πήγαινα να πω.
Η πιο απαρατήρητες μου πράξεις
και τα γραψίματά μου τα πιο σκεπασμένα -
από εκεί μονάχα θα με νοιώσουν.
Αλλά ίσως δεν αξίζει να καταβληθεί
τόση φροντίς και τόσος κόπος να με μάθουν.
Κατόπι -στην τελειότερα κοινωνία-
κανένας άλλος καμωμένος σαν εμένα
βέβαια θα φανεί κ' ελεύθερα θα κάμει.

Δυνάμωσις (1903; – Ανέκδοτα)

Όποιος το πνεύμα του ποθεί να δυναμώση
να βγη απ' το σέβας κι' από την υποταγή.
Από τους νόμους μερικούς θα τους φυλάξει,
αλλά το περισσότερο θα παραβαίνει
και νόμους κ' έθιμα κι' απ' την παραδεγμένη
και την ανεπαρκούσα ευθύτητα θα βγη.
Από ταις ηδοναίς πολλά θα διδαχθή.
Την καταστρεπτική δεν θα φοβάται πράξι·
το σπίτι το μισό πρέπει να γκρεμισθή.
Έτσι θ' αναπτυχθή ενάρετα στην γνώσι.

Χαρακτηριστικό το σημείωμα του ποιητή το 1905: «Οι άθλιοι νόμοι της κοινωνίας —μήτε της υγιεινής, μήτε της κρίσεως απόρροια— με μίκραιναν το έργον μου. Εδέσμευσαν την έκφρασί μου· μ' εμπόδισαν να δώσω φως και συγκίνησιν εις όσους είναι σαν κ' εμένα καμωμένοι. Η περιστάσεις η δύσκολες της ζωής μ' έκαμαν πολύ να μοχθήσω για να γίνω κάτοχος της Αγγλικής γλώσσης. Τι κρίμα. Αν κατέβαλλα —αν με το επέτρεπαν η περιστάσεις, αν η Γαλλική με ήταν όμοια χρήσιμη— τους ίδιους κόπους στην Γαλλική, ίσως σ' αυτήν —ως εκ της ευκολίας που θα μ' έδιδαν η αντωνυμίες που λεν, και κρύβουν— να μπορούσα να εκφράζουμουν ελευθερώτερα. Τέλος, τι να κάμω; Πάω άδικα, αισθητικώς. Και θα μείνω αντικείμενον εικασίας· και θα με καταλαμβάνουν το πληρέστερον, απ' τα όσα αρνήθηκα». 15.12.1905 (Πηγή: [Επίσημος δικτυακός τόπος Αρχείου Καβάφη](#)).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ «ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ» ΣΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΚΑΒΑΦΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ ΣΗΜΕΡΑ

1.1 Γιατί να διευρύνουμε και να εμπλουτίσουμε τη διδασκαλία του Καβάφη στο σχολείο σήμερα;

- Γιατί σκοπός της δεν είναι η ηθοπλαστική κατήχηση μέσα από έναν ταριχευμένο φιλοσοφικό λόγο αλλά η αναζήτηση του εαυτού και του άλλου
- Γιατί ενεργοποιεί συναισθήματα και ιδέες
- Γιατί ευαισθητοποιεί στις κοινωνικές, πολιτικές, ανθρωπιστικές αξίες
- Για τους ποικίλους εγκλωβισμούς μας, γι' αυτό το "ανεπαισθήτως" με το οποίο κλεινόμαστε μέσα σε Τείχη και ψάχνουμε και δεν ψάχνουμε Παράθυρα
- Για να μένουμε όρθιοι στις ήττες μας
- Για την αξία της μοναδικότητάς μας
- Γιατί η ταυτότητα του φύλου και η ομοφυλοφιλία θεωρούνται και σήμερα λανθασμένα
- Γιατί η φθορά του χρόνου και η βασανιστική μνήμη όσων έχουν περάσει είναι φυσικό να πονά
- Για να μην ξεχνάμε ότι ποτέ κανείς δεν είναι Απαραίτητος, Μόνος και Μεγάλος...
- Για τη θεατρικότητα των ποιημάτων του και τη λεπτή ειρωνεία
- Γιατί για την γνώση της ήττας κάθε Μάρκου Αντώνιου δεν αρκεί η ανάγνωση της Ιστορίας
- Γιατί στο σημερινό πολυπολιτισμικό σύμπαν, περισσότερο από ποτέ, είμαστε άνθρωποι των «σταχαστικών προσαρμογών» και διψαλέοι εξερευνητές μιας ιθακικής ευρύτητας.
- Γιατί μας δείχνει το πολυδύναμο ταξίδι της βαθύτερης εμπειρίας και γνώσης του εαυτού μας, που άφοβα παίζει με Λαιστρυγόνες, Κύκλωπες, βαρβάρους
- Γιατί απομυθοποιεί την έννοια του ξένου και της ετερότητας και αποδομεί τον αυτάρκη, τον αμόλυντο πολιτισμό
- Γιατί υπονομεύει εκείνον τον λόγο που προωθεί τους μύθους της εξουσίας, της κοινωνικής κατάταξης και της υποταγής
- Γιατί ...

1.2 Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών – Η δημιουργική γραφή

Με βάση α) το νέο Πρόγραμμα Σπουδών²⁹ του μαθήματος της Λογοτεχνίας των Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξεων Γενικού Λυκείου, που αποτελεί επικαιροποίηση του Προγράμματος Σπουδών (Β΄ 5769/2021) και εφαρμόστηκε πιλοτικά σε όλα τα Πρότυπα και Πειραματικά Γενικά Λύκεια της χώρας κατά τα σχολικά έτη 2021-2022 και 2022-2023 και β) τις οδηγίες διδασκαλίας³⁰ για τη Νεοελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία Α΄ και Β΄ τάξη Λυκείου 2023-24:

1) «Η πράξη της λογοτεχνικής ανάγνωσης στη σχολική τάξη δεν αποτελεί μια ιδιωτική πρακτική, αλλά συντελείται ως πράξη συνανάγνωσης, που, στην επιθυμητή της μορφή, διαμορφώνει όρους κοινότητας αναγνωστών/-στριών. Οι προθέσεις, τα χαρακτηριστικά και οι αναγνωστικές δεξιότητες του αποδέκτη των έργων δέχονται γόνιμες επιδράσεις. Ο/Η αναγνώστης/-στρια ανιχνεύει στο κείμενο τη βιωμένη εμπειρία άλλων εποχών και αναζητεί σημεία αναφοράς για τη δική του/της ζωή. Στην ουσία προβαίνει σε μια συνάντηση με το «οικείο», αλλά και το «άλλο» ή τον «Άλλο». Με αυτόν τον τρόπο, η ανάγνωση υπηρετεί το αίτημα για αυτογνωσία και κοινωνική ανάπτυξη και ανοίγει δρόμους για να γεννηθούν ερωτήματα που δεν είχαν τεθεί. Η διδακτική πραγμάτωση της λογοτεχνικής ανάγνωσης είναι μια πράξη συνάντησης και επικοινωνίας που συντελείται με διαμεσολαβητικό παράγοντα τον/την εκπαιδευτικό, ο οποίος/η οποία ενισχύει, χωρίς να χειραγωγεί, την προσληπτική ικανότητα των μαθητών/-τριών και υποστηρίζει τη βίωση της αισθητικής εμπειρίας. Μέσα από ένα παιγνίδι αποκρύψεων, υπαινιγμών και φανερώσεων ανάμεσα στο κείμενο και στον αναγνώστη-μαθητή/στην αναγνώστρια-μαθήτρια η λογοτεχνία χαρίζει απόλαυση «μετά κόπου».

2) Η διδακτική προσέγγιση του μαθήματος είναι «ανοικτή» ως προς τα περιεχόμενα, ώστε οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές και οι μαθήτριες να επιλέγουν το κειμενικό υλικό. Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να σχεδιάσει το πρόγραμμα που θα ακολουθήσει, με βάση τις ιδιαίτερες συνθήκες του σχολικού περιβάλλοντος, σε επίπεδο τάξης, σχολικής μονάδας, τοπικής κοινωνίας. Επιπλέον, «Οι εκπαιδευτικοί, στο πλαίσιο του διδακτικού τους σχεδιασμού, προκειμένου να αξιοποιήσουν προτεινόμενες διαδικτυακές πηγές από το διδακτικό υλικό, χρειάζεται να προβαίνουν σε επανέλεγχο της εγκυρότητάς τους, διότι ενδέχεται λόγω του δυναμικού τους χαρακτήρα ορισμένες από αυτές να είναι ανενεργές ή να

²⁹file:///C:/Users/30697/Downloads/%CE%9B%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1_%CE%9B_%CE%A0%CE%A3%20(3).pdf

³⁰<https://filologika.gr/odigies-didaskalias-mathimaton-ge-l-2023-2024/>

οδηγούν σε διαφορετικό περιεχόμενο». Επίσης, υπηρετείται «η μετεξέλιξη της σχολικής τάξης σε αναγνωστική κοινότητα και η καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας μέσω της ανάγνωσης και της μελέτης εκτενών, κατά προτίμηση αυτοτελών έργων» και «σε ένα κλίμα αναγνωστικής και διερευνητικής συνάντησης των μαθητών/-τριών με τα κείμενα, τα μέλη της κοινότητας των αναγνωστών/-στριών, εκπαιδευτικός και μαθητές/-τριες, διεκδικούν και τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα να παρουσιάζουν και να στοχάζονται συνεργατικά και πάνω στις δικές τους επιλογές κειμένων στο μάθημα».

3) Ως γενικοί σκοποί του μαθήματος της Λογοτεχνίας ορίζονται οι εξής:

α) οι μαθητές-τριες να βιώσουν τη λογοτεχνία ως πηγή εμπειριών, ως διαλεκτική συγκρότηση αισθητικών και διανοητικών συγκινήσεων, και να αναγνωρίσουν τη δραστική αξία τους για τη ζωή τους,

β) να συγκροτήσουν την υποκειμενικότητά τους, εμπλουτίζοντας την κατανόησή τους για πτυχές του κόσμου που προϋπήρξε και εκείνου που τους περιβάλλει, ενισχύοντας την κριτική τους στάση απέναντι στον τρόπο με τον οποίο η λογοτεχνία υποβάλλει νοήματα και αξίες.

4) «Η άσκηση, στην εργαστηριακή λογική της δημιουργικής γραφής, συμβάλλει στην απελευθέρωση της δημιουργικότητας των μαθητών/-τριών και στην ενδυνάμωση της κριτικής ικανότητάς τους. Οι μαθητές/-τριες λειτουργούν σε δύο αλληλοσυμπληρούμενα πεδία: γράφουν δημιουργικά και σκέφτονται κριτικά την πράξη της γραφής και τα αποτελέσματά της, αναπτύσσοντας ένα είδος μεταγνώσης. Η δημιουργική γραφή προσφέρει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες να προσεγγίζουν βιωματικά τον λόγο και να πειραματίζονται σε ποικίλα λογοτεχνικά είδη χωρίς τον φόβο του λάθους. Δίνει έμφαση στη δημιουργική δραστηριότητα, στην αυτογνωσία μέσω της γλώσσας και στην αξιοποίηση μέσω της φαντασίας προσωπικών εμπειριών και συναισθημάτων. Με αυτόν τον τρόπο, η δημιουργική γραφή μνεί τους μαθητές και τις μαθήτριες, που δρουν συγγραφικά, στη δημιουργία και στην πραγμάτευση των νοημάτων που αποκωδικοποιούν ως πρώτοι/-ες αναγνώστες/-στριες του έργου τους. Η πολυσημία των λογοτεχνικών κειμένων, οι αναπαραστάσεις που προσφέρουν, η παρουσίαση ανθρώπινων καταστάσεων και συναισθημάτων από διάφορες οπτικές γωνίες, η πλοκή, το ύφος και η εκφραστική και θεραπευτική ιδιότητα της δημιουργικής γραφής συντελούν σταδιακά στη διαμόρφωση ενεργητικών αναγνωστών/-στριών και κριτικά σκεπτόμενων δημοκρατικών πολιτών. Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι στο ΠΣ της Λογοτεχνίας του Λυκείου ο δημιουργικός λόγος, προφορικός, γραπτός και πολυτροπικός, αποτελεί την άλλη όψη και τον θεμέλιο λίθο της

κριτικής και δημιουργικής ανάγνωσης». Ο Κωτόπουλος³¹, επόπτης των νέων προγραμμάτων για το Λύκειο αναφέρει ότι:

στο Νέο πρόγραμμα Σπουδών (Ν.Π.Σ.). (2021) για τη Λογοτεχνία η Δημιουργική Γραφή νοείται ως άσκηση στη γραφή, ως λόγος αυτόνομος και πρωτογενής, που απαιτεί ιδιαίτερο διδακτικό χειρισμό. Ο/η εκπαιδευτικός μεριμνά για ένα υποστηρικτικό περιβάλλον που καταπολεμά την τυποποίηση της σκέψης, τη «συμμόρφωση», τον φόβο του λάθους και την απόλυτη κυριαρχία της λογικής. Παράλληλα, αξιοποιεί παιδαγωγικά τις βασικές έννοιες και τις γενικές αρχές της διδασκαλίας των πολύσημων λογοτεχνικών κειμένων και απελευθερώνει τη δημιουργικότητα κάθε μαθητή/-τριας απολαμβάνοντας την παραγωγή του γραπτού λόγου. Το δημιουργικό γράψιμο προϋποθέτει ότι ο γράφων υιοθετεί μια ενεργό κριτική προσέγγιση έναντι της πραγματικότητας και των κειμένων, έτσι ώστε να είναι σε θέση:

-να συγγράψει,

-να επανεξετάσει,

-να αναθεωρήσει και να διασκευάσει μέρος της δουλειάς του/της

Η Δημιουργική Γραφή ανοίγει νέες δυνατότητες στη διερευνητική, ερμηνευτική και αισθητική διάσταση του μαθήματος αλλά και στη διαμόρφωση θετικής στάσης απέναντι στην τέχνη του λόγου και του πολιτισμού ευρύτερα. Παράλληλα, η Δημιουργική Γραφή λειτουργεί ως απελευθερωτική και θεραπευτική δραστηριότητα, που οδηγεί στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, καλλιεργώντας την αυτογνωσία και την κοινωνιογνωσία.

1.3 Η λογοτεχνική ανάγνωση στις σχολικές τάξεις

Όπως αναφέρεται στους Παπαντωνάκη Δ. & Κωτόπουλο Τρ. (2011), η λογοτεχνική ανάγνωση μπορεί να ξεκινά από την οικογένεια, αλλά εγκαθιδρύεται στη σχολική πράξη και οι αναγνωστικές συνήθειες, κατά τον Hawthorn (1993), διαμορφώνονται σε πολύ μεγάλο

³¹ Κωτόπουλος, Τρ.. (2023). Η συμβολή της Δημιουργικής Γραφής στη διδασκαλία εκτενών και αυτοτελών λογοτεχνικών κειμένων στη σχολική πράξη. Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών - Επιστημονικών Θεμάτων, Ειδικό Τεύχος 26, 7-18. Ανακτήθηκε από <https://www.erkyna.gr>

βαθμό στο εκπαιδευτικό σύστημα. Στις σχολικές αίθουσες μετατρέπεται το γνωστικό αντικείμενο της λογοτεχνίας σε διδακτικό αντικείμενο με τις προκρινόμενες από την εκάστοτε πολιτική εξουσία παιδαγωγικές και κοινωνικές προτεραιότητες. Στη διαδικασία αυτή η διάθεση κάθε εκπαιδευτικού να μείνει προσανατολισμένος στους σκοπούς και στόχους του μαθήματος της λογοτεχνίας είναι καθοριστική. Ζητήματα, όπως τι επενδύει και τι αναμένει ένας εκπαιδευτικός θεσμός από τη διδασκαλία λογοτεχνικών κειμένων, επαναπροσδιορίζονται συνεχώς στην πράξη της καθημερινής διδασκαλίας, που θέτει ως αναγνωστικό σκοπό «να αποκτήσει ο νεαρός αναγνώστης δεξιότητες που σταδιακά θα τον οδηγήσουν στην αυτόνομη και κριτική ανάγνωση. Ένας άκριτος εγκλωβισμός στη σκοποθεσία των Αναλυτικών Προγραμμάτων, που έτσι κι αλλιώς υπόκεινται σε διαρκείς τροποποιήσεις, δεν προάγει θετικά τη διαδικασία της λογοτεχνικής ανάγνωσης, καθώς παραγνωρίζει πως η λογοτεχνία δεν αποτελεί μονάχα πολιτισμικό κεφάλαιο, αλλά συνιστά μία εντροπική, καταγγελτική και ανατρεπτική δύναμη (Culler 2010: 53-54). Για τον Αμερικανό παιδαγωγό William Gray, κάποια διαβάσματα δεν είναι προορισμένα να μας παρέχουν γνώσεις αλλά «μας αναγκάζουν να αλλάξουμε θεμελιώδεις απόψεις για τον κόσμο και τον τρόπο ζωής». Τα λογοτεχνικά έργα, λοιπόν, δεν στοχεύουν στην πληροφόρηση, την απλή επικοινωνία ή γνώση αλλά «είναι κείμενα με κυρίαρχο το αισθητικό στοιχείο, απευθύνονται κυρίως στη φαντασία και στο συναίσθημα του αναγνώστη, τον οποίο μεταφέρουν σ' ένα κόσμο μυθοπλασίας και γι' αυτό του προκαλούν περισσότερο ενδιαφέρον απ' ό,τι τα βιβλία γνώσεων».

Για να οδηγηθούμε σε μια πολυδιάστατη, διαλεκτική και εντέλει δημιουργική για το μαθητή συνομιλία με το λογοτεχνικό κείμενο πρέπει κατά τη λογοτεχνική ανάγνωση να λάβουμε υπόψη μας και τις τρεις παραμέτρους: το συγγραφέα, το κείμενο, και τον αναγνώστη. Ο εκπαιδευτικός γνωρίζει τις αντίστοιχες λογοτεχνικές θεωρίες, όχι για να τις εφαρμόσει οπωσδήποτε, αλλά για να μεσολαβεί με σκοπό οι μαθητές του να προσεγγίζουν το λογοτεχνικό έργο με μικρότερη αυθαιρεσία και στις μεγαλύτερες τάξεις να εξοικειωθούν με εκείνα τα στοιχεία θεωρίας που θα τους καταστήσουν πιο ενεργούς και κριτικούς αναγνώστες. Μπορεί ο «θάνατος του συγγραφέα» να έχει ήδη αναγγελθεί από τον Μπαρτ, αλλά δεν παύει να σηματοδοτεί μια πραγματικότητα που «θα διευκολύνει το μαθητή-αναγνώστη να αντιληφθεί την πορεία του έργου του μέσα στο χρόνο και το πέρασμά του από το πολιτισμικό πλαίσιο παραγωγής του στο δικό του. Ο διάλογος παρελθόντος-παρόντος θα του δώσει την ευκαιρία να ενδιαφερθεί για υψηλής αισθητικής αξίας λογοτεχνικά κείμενα, συγχωνεύοντας τον ορίζοντα των δικών του προσδοκιών με τον ορίζοντα του λογοτεχνικού

κειμένου». Από την άλλη η προσέγγιση του κειμένου με βάση μόνο τους δικούς του δείκτες, κώδικες το καθιστά ένα σύνολο σημείων ή δομών που δεν έχει καμία ιστορικότητα ή ιδεολογία και αναιρεί τη δυνατότητα να συσχετιστεί με «τις πραγματικότητες τις οποίες πραγματεύεται ή με το ιστορικοκοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που το παρήγαγε ή με τους πραγματικούς αναγνώστες που το μελετούσαν» (Eagleton T. Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας, εισαγωγή – θεώρηση Δ. Τζιόβας, μτφρ. Μ. Μαυρωνάς, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ.169). Και φυσικά ένα κείμενο δεν νοείται χωρίς τον αναγνώστη, ο οποίος και «δομεί» το νόημα του κειμένου και το ολοκληρώνει.

Η προσέγγιση ενός λογοτεχνικού έργου, δίνοντας έμφαση μόνο σε μία παράμετρο, κατά τους Παπαντωνάκη Δ. & Κωτόπουλο Τρ. (2011), μπορεί να οδηγήσει σε μονομερή, ατελή ή λανθασμένη ανάγνωση. Ειδικότερα στο πλαίσιο της σχολικής τάξης το κείμενο δεν μπορεί να ιδωθεί χωρίς τον αναγνώστη-μαθητή. Θα πρέπει όμως όλα να λαμβάνονται υπόψη, αν δεν θέλουμε να μεταπέσουμε στα άκρα: τη μοναδική ερμηνεία του συγγραφέα ή τον άκρατο υποκειμενισμό του αναγνώστη. Και πολύ περισσότερο να μεταπέσουμε στη μοναδική νοηματοδότηση του εκπαιδευτικού που αναζητά με τη διδασκαλία του οι μαθητές να καταλήξουν στη γνωστή εκ των προτέρων δική του εκδοχή. Το λογοτεχνικό κείμενο πρέπει να θεωρείται ένα σύμπαν ανοικτό κι όχι κλειστό, που η εξερεύνηση και εντέλει η προσέγγισή του στηρίζεται στη συγχώνευση ποικίλων εμπειριών, θεάσεων, προβληματισμών και ανταποκρίσεων.

1.4 Η διδασκαλία αυτοτελούς λογοτεχνικού έργου

Μία από τις καινοτομίες που εισάγει το νέο Π.Σ. για τη Λογοτεχνία στο Λύκειο αφορά στη διδασκαλία ολόκληρου λογοτεχνικού έργου, πεζού ή ποιητικής συλλογής στην Α΄ και Β΄ τάξη και πραγματεύονται θέματα/προβλήματα/ζητήματα που εντάσσονται στις εξής θεματικές περιοχές για α) την Α΄ Λυκείου: i) Με τη λογική ή με το συναίσθημα; ii) Τι πραγματικά αξίζει; (διλήμματα, προκλήσεις, αποφάσεις), iii) Ποιος από τους δυο μας είναι ο άλλος; και iv) Λογοτεχνικά κείμενα για τη Λογοτεχνία, β) τη Β΄ Λυκείου: i) Αγάπη και Έρωτας, ii) Ήρωες/Ηρωίδες και Αντιήρωες/Αντιηρωίδες, iii) Όνειρα και Όρια.

Η προσέγγιση ιδιαίτερα της ποιητικής συλλογής με την αξιοποίηση και λογοτεχνικών κριτικών δίνει τη δυνατότητα στη σχολική τάξη ως κοινότητα αναγνωστών να αναλάβει ατομικές και ομαδικές εργασίες με τις οποίες εκφράζονται απόψεις και θέσεις που προωθούν τη στοχαστική ανάγνωση και συμβάλλουν στην πραγμάτωση του κριτικού γραμματισμού. Το πρόγραμμα σπουδών ορίζει ότι το έργο που θα διδαχθεί θα πρέπει:

✓ Να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα των μαθητών

✓ Να πραγματεύεται θέματα και «μεγάλα ερωτήματα» που έχουν νόημα για τους μαθητές του σήμερα και οδηγούν σε συζήτηση και εμβάθυνση της σκέψης

✓ Να προσφέρεται για την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής, διακαλλιτεχνικής προσέγγισης, δραματοποίησης και άλλων θεατρικών, βιοματικών δραστηριοτήτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διδακτική αξιοποίηση της ποιητικής συλλογής ως ολόκληρου λογοτεχνικού κειμένου. Μέσω αυτής οι μαθητές αποκτούν μία πληρέστερη εικόνα για το ποιητικό έργο, τη θεματική, τη γλώσσα και τις επιρροές του ποιητή στη διαμόρφωση του έργου του. Επίσης, η ποιητική συλλογή προσφέρεται για ανάγνωση στο σχολείο, καθώς, λόγω της έκτασής της μπορεί να διαβαστεί ακόμα και εξ ολοκλήρου στην τάξη, που έτσι μετατρέπεται σταδιακά σε λέσχη ανάγνωσης. Ακόμη, το ευσύνοπτο της ποιητικής συλλογής μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο για τους μαθητές, για να αποκτήσουν μία θετική στάση απέναντι στην ανάγνωση, αφού συχνά ο όγκος των σελίδων ενός λογοτεχνικού βιβλίου λειτουργεί αποτρεπτικά για την ανάγνωσή του. Τέλος, το γεγονός ότι τα ποιήματα μπορούν να διαβαστούν και αυτοτελώς ευνοεί τον διδάσκοντα στην οργάνωση της διδασκαλίας, στην διαχείριση του διδακτικού χρόνου και στην αξιοποίηση ποικίλων δραστηριοτήτων σχετικών με αυτά. (Νάκη, 2023)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΒΑΦΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ– ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο Κ. Π. Καβάφης είναι ένας ποιητής, που πέρα από την αδιαμφισβήτητη αξία του ποιητικού του λόγου, προσφέρεται ιδιαίτερα στο Λύκειο για διδασκαλία:

- α) μεμονωμένου ποιήματος
- β) ολόκληρης ποιητικής συλλογής
- γ) ερωτικής ποίησης

2.1 Το πλαίσιο συνεξέτασης γλώσσας – λογοτεχνίας. Διδασκαλία μεμονωμένου ποιήματος – Η πρόταση ενός «καταλόγου»

Αξίζει να σημειωθεί ότι στη διημερίδα «Η Λογοτεχνία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Κριτική και Προγράμματα Σπουδών», που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (21-22 Μαΐου 2021) και εκπονήθηκε στο πλαίσιο των νέων Προγραμμάτων Σπουδών, ο Μπαλάσκας Κ. στην εισήγησή του «Ανοικτά ζητήματα για τη Λογοτεχνία ως μάθημα» θεωρεί τη συνεξέταση Γλώσσας και Λογοτεχνίας ως μια σημαντική και ορθή αλλαγή, στην οποία το κάθε μέλος διατηρεί την αυτοτέλεια και αυτονομία του. Θεωρεί όμως ότι η Λογοτεχνία με την μοριοδότηση 15% έναντι 85% της Γλώσσας, στις πανελλήνιες εξετάσεις, αδικείται κατάφωρα και αυτό πρέπει να αποκατασταθεί. Κρούει τον κώδωνα του κινδύνου σχετικά με την προσοχή που απαιτείται στη βαθμολόγηση της λογοτεχνίας, υπονοώντας την αφορμή που πολλές φωνές, κατάργησης του μαθήματος στις εξετάσεις, επιθυμούν. Επειδή ο υποκειμενικός παράγοντας υπάρχει και στον εξεταζόμενο (που ζητείται πλέον η προσωπική του άποψη) και στον εξεταστή, κρίνεται επιτακτικό από τη μια τα θέματα να μην είναι εξεζητημένα αλλά ουσιαστικά, καλά ζυγισμένα και με σαφήνεια διατυπωμένα και από την άλλη η Επιτροπή να παρέχει στους αξιολογητές σαφή κριτήρια βαθμολόγησης και ενδεικτικές απαντήσεις. Και καταλήγει «η λογοτεχνία θέλει ελευθερία αλλά η βαθμολόγησή της απαιτεί δικαιοσύνη».

Σήμερα η συνεξέταση γλώσσας - λογοτεχνίας παρέχει μια ελευθερία στον εκπαιδευτικό. Δίνει το περιθώριο στον διδάσκοντα να επιλέξει λογοτεχνικό κείμενο ανάλογο της θεματικής του γλωσσικού μαθήματος και των τριών μάλιστα τάξεων. Θέματα με τα οποία ασχολείται σήμερα ο μαθητής Λυκείου, όπως: γλώσσα-λόγος, νέοι - ηλικιωμένοι, χάσμα

γενεών, γηρατειά, αγάπη – έρωτας, ρατσισμός, ανθρώπινα δικαιώματα, βία, το δίκαιο της πυγμής τέχνη, ανθρωπισμός, καταναλωτισμός, αλλοτριώση, μαζοποίηση, εθνικισμός, εθνική ταυτότητα, αυθαιρεσία της εξουσίας, κοινωνικός κομοφορισμός, μοναξιά κ.ά. θα μπορούσαν να διερευνηθούν και με την αξιοποίηση της καβαφικής γραφής. Εδώ, όμως, αξίζει να αναφερθούμε στην πραγματικότητα που διαμορφώθηκε με την Τράπεζα Θεμάτων. Παρά τις αρχικές αντιρρήσεις πολλών εκπαιδευτικών για την καθιέρωσή της, πλέον στα φιλολογικά μαθήματα, κυρίως της γλωσσικής διδασκαλίας, τείνει να καθιερωθεί στη διδασκαλία, εφόσον παρέχει στον εκπαιδευτικό την ευκολία έτοιμων κειμένων για επεξεργασία στην τάξη και θεωρητικά προετοιμάζει το μαθητή για τις εξετάσεις. Πέρα από την αγκύλωση στον εξετασιοκεντρισμό, μια προχειρότητα στην επιλογή κάποιων κειμένων και ερωτημάτων, θα διαπίστωνε επιπλέον κανείς πως η ενσωμάτωση του Καβάφη είναι ομολογουμένως μικρή. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται και στην άποψη ότι δεν είναι εύκολη η ερμηνευτική προσέγγιση των καβαφικών ποιημάτων από το μαθητή, χωρίς τη μεσολάβηση του διδάσκοντος. Έτσι, όμως, υπάρχει σημαντική πιθανότητα οι μαθητές να αποφοιτήσουν από το Λύκειο χωρίς να έρθουν σε ιδιαίτερη επαφή με την ποίησή του.

Κάθε ποίημα του Καβάφη δεν παρουσιάζεται ως κλειστή δομή με ένα καθολικό νόημα αλλά προσφέρεται ως ανοικτό, σε πληθυντική μορφή για πολλαπλές ερμηνείες και προσεγγίσεις. Για το λόγο αυτό βρίσκουν στην ποίησή του γόνιμο έδαφος διάφορες λογοτεχνικές θεωρίες (ψυχαναλυτική, μαρξιστική, μεταποικιακή, μεταδομισμός, αποδόμηση κ.ά.).

Στη βαθμίδα του Γυμνασίου πέρα από τα ανθολογούμενα κείμενα των τριών τάξεων (Δέησις, Στην εκκλησία, Θερμοπύλες, Φωνές, Όσο μπορείς και Στα 200 π. Χ.), θα μπορούσαν να ενταχθούν και άλλα, πράγμα που ήδη κάνουν κάποιοι εκπαιδευτικοί, συνήθως ως παράλληλα. Από το 2006, που κυκλοφόρησαν τα τελευταία σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου, έχουν συντελεστεί ποικίλες αλλαγές. Οι βελτιωμένες συνθήκες υγείας και διατροφής στις αναπτυγμένες χώρες συμβάλλουν στην πρόωμη έναρξη της ήβης, με τον οργανισμό να ανταποκρίνεται 2-3 χρόνια νωρίτερα. Αυτό, όμως, σε συνδυασμό με την πληθώρα των ερεθισμάτων που δέχεται ο σημερινός έφηβος, επιτρέπει την καλύτερη επεξεργασία των πληροφοριών και την πρόοδο του εφηβικού συλλογισμού, σε μια μεταβατική περίοδο με πολλές βιολογικές, συμπεριφορικές και ψυχοσυναισθηματικές αλλαγές. Γιατί, για παράδειγμα, τα ποιήματα «Ιθάκη», «Τα άλογα του Αχιλλέως» ή οι «Τρώες» να μην ανθολογούνται στο Γυμνάσιο, που παρουσιάζουν και διακειμενικά στοιχεία με τα ομηρικά έπη;

Θα μπορούσε, λοιπόν, να προταθεί ένας «κατάλογος» καβαφικών ποιημάτων με την αντίστοιχη θεματική του, έτσι ώστε να αποτελεί χρήσιμο οδηγό για τον εκπαιδευτικό. Πολλοί μελετητές για παράδειγμα έχουν βρει μια ευρύτερη θεματική συνάφεια κάποιων ποιημάτων, όπως π.χ. τον κύκλο των Τειχών ή της πολιορκίας, του χρόνου, των διλημμάτων, των αξιών κλπ. Και φυσικά ένας τέτοιος «κατάλογος» θα μπορούσε να αφορά όχι μόνο την καβαφική ποίηση αλλά, ευχής έργον, και άλλους ποιητές, παλαιότερους και σύγχρονους, Έλληνες και ξένους. Θα μπορούσε βέβαια να ισχυριστεί κάποιος ότι έτσι χειραγωγούμε τον εκπαιδευτικό ή του αφαιρούμε τη δημιουργική αναζήτηση. Μάλλον, διευκολύνουμε τον κουρασμένο και εξουθενωμένο εκπαιδευτικό ή τον ανειδίκευτο φιλόλογο δίνοντάς του μελετημένες προτάσεις υλικού, που ανοίγουν περαιτέρω το δρόμο της αναζήτησης, ιδιαίτερα αν συνοδεύονται και από έγκυρες και χρήσιμες παραπομπές. Η παρακάτω πρόταση, στα πλαίσια μιας μελέτης διπλωματικής εργασίας, δεν φιλοδοξεί καμία εγκυρότητα ή πληρότητα, απλώς προσπαθεί να φωτίσει την ιδέα κάποιου «καταλόγου», που ειδικότεροι ερευνητές θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν.

ΓΗΡΑΤΕΙΑ - ΝΕΟΤΗΤΑ - ΧΡΟΝΟΣ & ΠΟΙΗΣΗ	
Ένας γέρος ³²	Τα γηρατεία
Κεριά	Το δραματικό αίσθημα της ροής του χρόνου
Οι ψυχές των γερόντων. ³³	
Πολύ σπανίως ³⁴	Το γήρας/ο διάλογος του γέρου ποιητή με τις νέες γενιές
Μελαγχολία του Ιάσονος Κλεάνδρου· ποιητού εν Κομμαγηνή· 595 μ.Χ.» ³⁵	Η πληγή του γήρατος / Ο ευεργετικός ρόλος της ποίησης ως αντίδοτο
Τα ενδύματα (ΠΕΖΟ)	Το πέρασμα του χρόνου-η αναπόληση της

³²«Τι απαιτηλό πράγμα που είναι η Τέχνη, όταν θέλεις να εφαρμόσεις ειλικρίνεια. Κάθεσαι και γράφεις -εξ εικασίας πολλάκις- δια αισθήσεις, και έπειτα αμφιβάλλεις, με τον καιρό, αν δεν επλανήθης. Έγραψα τα “Κεριά”, τες “Ψυχές των Γερόντων”, και τον “Γέρο”, περί γήρατος. Προχωρώντας προς το γήρας, ή προς την μέση ηλικία, ήρα που το τελευταίο μου ποίημα δεν περιέχει σωστή εκτίμησι. Οι “Ψυχές των Γερόντων” ακόμη θαρρώ πως είναι σωστές. Αλλά όταν γίνω 70 χρονών, ίσως τες βρω κ’ εκείνες ψεύτικες. Τα “Κεριά” ελπίζω να είναι ασφαλή» (Μικρά Καβαφικά).

³³ Γραμμένο το 1898, σε ηλικία 35 ετών

³⁴«Ο τεχνίτης, κι όταν πια γεράσει, μπορεί να βρίσκει ακόμη ενδιαφέρον και θέρμη στη ζωή, χάρις στο ίδιο του το έργο. Είναι μέσον αυτού που θα παρηγορηθεί για το μεγάλο κακό, το ανεπανόρθωτο, που του επιφυλάσσουν τα χρόνια του γήρατος. Εκεί που οι περισσότεροι άνθρωποι δεν έχουν τίποτ’ άλλο ν’ αντικρύσουν παρά τα ίδια τους του ερείπια μόνον, αυτός έχει το έργο που τον παρηγορεί, το έργο που δημιούργησε ο ίδιος, το έργο που συγκινεί, συζητείται, αρέσει.» Σχόλιο Κ. Καβάφη

³⁵ Δημοσιεύεται το 1921, όταν ο ποιητής είναι 58 ετών

	νεότητας
Νέοι της Σιδώνας (400 μ.Χ.) ³⁶	Η αλλαγή των ιδανικών σε διαφορετικές εποχές-χάσμα γενεών
Οι Εχθροί	Η νέα γενιά δημιουργών και η αίσθηση-ψευδαίσθηση ανανέωσης – η διαρκής πάλη γενεών
Αι Σκέψεις Ενός Γέροντος Καλλιτέχνη (ΠΕΖΟ)	
ΕΓΚΛΩΒΙΣΜΟΣ - ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΔΙΑΦΥΓΗΣ³⁷-ΤΡΑΓΙΚΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ	
Τείχη	Ο ανεπαίσθητος εγκλωβισμός και αδυναμία διαφυγής
Τα παράθυρα ³⁸	Εγκλωβισμός, μοναξιά, αλλοτριώση
Η πόλις ³⁹	Μάταιη προσπάθεια απεγκλωβισμού, διαφυγής-αγωνία διεξόδου-το ανεκπλήρωτο
Τρώες ⁴⁰	Αίσθημα αποκλεισμού και αδιεξόδου –

³⁶ α. «Δύο στάσεις εκ διαμέτρου αντίθετες, δυο κόσμοι σχεδόν ακατανόητοι ο ένας απ' το πρίσμα του άλλου, ισοσθενώς, αντιπαρατίθενται... Και σε τούτο συνίσταται κιόλας η μοναδική ποιότητα του ποιήματος» (Αποστολίδης Ρένος, Ήρκος και Στάντης, 2012: 252-253). β. Παράλληλο κείμενο το ποίημα του Μανόλη Αναγνωστάκης «Νέοι της Σιδώνας, 1970»

³⁷ «άμεση συνέχεια των “Τειχών” είναι τα “Παράθυρα” – στην ουσία ένα ποίημα σε δύο φάσεις-, ενώ η “Πόλις” συνιστά την τραγική κατακλείδα, με τη διαπίστωση του ίδιου πιεστικού συναισθήματος σε πλατύτερο χώρο. Στον αυτό κύκλο ανήκει και η “Πρόσθεσις”, με την έξω από τα δόντια ομολογία της βασιανιστικής χαράς του αυτοεξαιρουμένου – αυτοαποκλειόμενου, καθώς κ' οι κλεισμένοι στα δικά τους τείχη, και προκαταδικασμένοι να μη βρουν παράθυρο ποτέ, γενναίοι εκείνοι “Τρώες”!» (Αποστολίδης, 2012:14)

³⁸ «Αι δυσκολίες της ζωής. Τα καημένα συμβεβηκότα κ' αι συνήθεια σχηματίζουν ένα σκότος ηθικών (τες σκοτεινές κάμαρες), το οποίον προσπαθούμε να φωτίσουμε αναζητούντες αίτια και αρχάς (τα παράθυρα). Κι αποτυγχάνομεν, διότι τα αίτια μένουں κρυμμένα ένεκα της παρελεύσεως πολλού χρόνου και της μεσολαβήσεως πολλών περιστάσεων, αι δε αρχαί, εφαρμοζόμεναι εις τα παρόντα πράγματα, εις τα παρελθόντα, κ' εις τας υποσχέσεις τα οποίας τα παρόντα δημιουργούν δια το μέλλον, φαίνονται πότε αντιφατικά και πότε ακατάλληλοι. Κάποτε δε δύναται τις να υποθέση ότι είναι καλύτερο ότι η έρευνα, κυρίως η περί τα αίτια, μένει ανεπιτυχής, διότι επιτυγχάνουσα ήθελεν ίσως δείξει πλείστα σφάλματα και πλείστην, αναγκαστικήν, αλλ' ανυπόφορον εν τω μεγάλω φωτί, ασχημίαν και απρέπειαν». Κ. Καβάφης

³⁹ Να γίνει σύγκριση με τη αρχική μορφή «Πάλι στην ίδια πόλι» (1894)

⁴⁰ α. Εμπνευσμένος από την πολιορκία της Τροίας από τους Αχαιούς και την άλωση της πόλης, ο Κ. Π. Καβάφης περνά στον ποιητικό του λόγο τα συναισθήματα του αποκλεισμού και του αδιεξόδου, τα οποία, σε πρώτο επίπεδο, διακατέχουν τους Τρώες και, σε δεύτερο επίπεδο, γενικά τους ανθρώπους που εμφανίζονται αδύναμοι να αντιμετωπίσουν τις μεγάλες δυσκολίες της ζωής. Στο ποίημα αυτό, βασικό θέμα είναι τα τείχη που περιβάλλουν την Τροία. Πολλοί είναι οι καθαφικοί ήρωες που ζουν και τριγυρίζουν μέσα σε κάποια τείχη: ενός σπιτιού («Τα Παράθυρα»), μιας πόλης («Τρώες», «Η Πόλις») ή και ενός τάφου. Ο κόσμος πολλών ηρώων χωρίζεται και αυτός στα δύο: σε Μέσα και σε Έξω, σε εσωτερικό και εξωτερικό, σε μικρόκοσμο και μακρόκοσμο. Ο εσωτερικός και ο εξωτερικός κόσμος βρίσκονται σε ασυναρτησία, γεγονός που προκαλεί δραματικές αντιθέσεις. Αυτοί που ζουν μέσα στα τείχη εύκολα τα χάνουν στον έξω κόσμο, που είναι γεμάτος κινδύνους (Αχιλλέας, τάφος), καθώς ξέχασαν από καιρό, λόγω των φόβων τους, να κινούνται στον εξωτερικό κόσμο (Σαρεγιάννης, 1994: 52-53 & 65-66). β. Σύμφωνα με τον Στρατή Τσίρκα, η ερμηνεία του ποιήματος μπορεί να γίνει με βάση "Τα τρία κλειδιά". Το πρώτο κλειδί είναι η λόγια πηγή, το δεύτερο κλειδί είναι το σύγχρονο, πραγματικό γεγονός και το τρίτο κλειδί είναι τα βιώματα του ποιητή, το ψυχικό γεγονός. Στο συγκεκριμένο ποίημα, το πρώτο κλειδί είναι η *Ιλιάδα*, το δεύτερο κλειδί είναι ο ξεπεσμός του παροικιακού ελληνισμού και το τρίτο κλειδί είναι ο μεγάλος ψυχικός πόνος του ποιητή (Τσίρκα, 1958: 315-320).

	ανομολόγητη φοβία από αδιόρατους κινδύνους
Μονοτονία ⁴¹	Εγκλωβισμός σε μια μονότονη και βαρετή ζωή
Τελειωμένα	Εγκλωβισμός στο φόβο επερχόμενου κινδύνου και αναπότρεπτη ανατροπή
ΕΠΙΛΟΓΕΣ – ΔΙΑΗΜΜΑΤΑ – ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ	
Che fece... il gran rifiuto ⁴²	Επιλογή που απαιτεί ψυχικό σθένος και δυναμισμό- σύγκρουση με τον εαυτό και με το σύνολο
Πρόσθεσις	Το τίμημα της αυτόνομης πορείας
Η σατραπεία ⁴³	Η επιλογή της εύκολης λύσης και της εγκατάλειψης των δυσεπίτευκτων ιδανικών
Τα Επικίνδυνα	Η επιλογή της ηδονής
Ομνύει	Το ερωτικό δίλημμα
Δαρείος	«Βαθέως το σκέφτεται το πράγμα ο ποιητής»
Νόησις	Οι ασταθείς ερωτικές μεταμέλειες και αποφάσεις
Ο Σεπτέμβρης του 1903	Η ατολμία μπροστά στην εκπλήρωση μιας ερωτικής επιθυμίας
ΑΞΙΕΣ – ΣΤΑΣΕΙΣ	
Θερμοπύλες	Κώδικας τιμής – η έννοια του χρέους
Οι Τέσσερες τοίχοι της Κάμαράς μου	Η ματαιότητα των υλικών αγαθών μέσα στην παροδικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης
Απολείπειν ο θεός Αντώνιον	Η αξιοπρέπεια μπροστά στην ήττα
«Δημητρίου Σωτήρος (162-150 π.Χ.)»	Η ανδρεία στην αποτυχία
Ο βασιλεύς Δημήτριος	Η στάση απέναντι στην απώλεια και την ήττα
Όσο μπορείς	Η αποφυγή ευτελισμού της ζωής μέσα στην κοινωνική κενότητα και ανουσιότητα
Ηγεμών εκ δυτικής Λιβύης	Φαίνεσθαι και είναι
<u>Αιμιλιανός Μονάη, Αλεξανδρεύς, 628–655 μ.Χ.</u>	Η ψεύτικη εικόνα του άφοβου και χωρίς ανασφάλειες και αδυναμίες ανθρώπου-

⁴¹«Το ποίημα δεν πραγματεύεται περίοδον βίου ολόκληρου, αλλά [...] περίοδον εν τω βίω», επίσης, «Το ποίημα είναι μερικόν. Δεν πρόκειται περί της τύχης, της μοίρας της ανθρωπότητος, αλλά περί της τύχης και μοίρας μερικών ανθρώπων». Σημείωμα του ποιητή.

⁴² Να δοθεί ο στίχος από την Κόλαση του Δάντη: “che fece per vilta il gran rifiuto” και να σχολιαστεί γιατί ο Καβάφης αφαιρεί το per vilta (από δειλία).

⁴³«Χθες συλλογίστηκα αορίστως -μου πέρασε από τον νου- το ενδεχόμενο της λογοτεχνικής αποτυχίας, και ένιωσα ξαφνικά σαν να είχε λείψει κάθε γοητεία από την ζωή μου. Και μόνη η σκέψη αυτή, με έκανε να νιώσω μιαν οξύτατη οδύνη. Παρευθύς φαντάστηκα να έχω την απόλαυση του έρωτα -όπως τον εννοώ και τον θέλω-, αλλά ακόμη και αυτό μου φάνηκε, πολύ καθαρά μάλιστα, πως δεν θα ήταν αρκετό να με παρηγορήσει για την μεγάλη απογοήτευση. Τούτο αποδειχνει την αλήθεια του “Η Σατραπεία”» (Καβάφης)

	αλλοίωση ταυτότητας-αλλοτρίωση / φαίνεσθαι
Όποιος απέτυχε	Το αίσθημα της αποτυχίας -Κριτήριο αποδοχής κι εκτίμησης: η οικονομική επιτυχία
Αιωνιότης	Η σχετικότητα της ύπαρξης-η αθανασία της ψυχής
Ιθάκη	«Το δια βίου ταξίδι της δημιουργικής ζωής»
Δυο νέοι, 23 έως 24 ετών»	Η κοινωνική ηθική
ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ	
Μάρτιαι Ειδοί	Υπεροψία και μέθη εξουσίας
Ο Δαρειός ⁴⁴	Υπεροψία και αλαζονεία εξουσίας – Τέχνη και ζωή
Οροφέρνης	Το πρότυπο του κακού πολιτικού ηγέτη
Αγέλαος	Οι εμφύλιες διαμάχες και η διχόνοια
Αλεξανδρινοί βασιλείς	Η ματαιότητα της φιλοδοξίας-η αδιαφορία των πολιτών μπροστά στην αυθαιρεσία της εξουσίας
Περιμένοντας τους βαρβάρους	Η μάταιη αναμονή ενός σωτήριου γεγονότος ανατρεπτικού της παρακμής
Ας φρόντιζαν	Ο πολιτικός αμοραλισμός – η αλλοτρίωση της ατομικής συνείδησης και η κοινωνική διαφθορά
Έν Μεγάλη Έλληνική Αποικία, 200 π.Χ	Οι πολιτικοί αναμορφωτές
Ο Θεόδοτος	Ο τρόπος απόκτησης της εξουσίας – η συνενοχή στα φρικτά και η αδιαφορία στην τελούμενη αδικία
Όταν ο φύλαξ είδε το φως ⁴⁵	Ποτέ και κανείς δεν είναι Απαραίτητος, Μόνος και Μεγάλος – Η συλλογική προσπάθεια εγγύηση προόδου και όχι ο ηγέτης
Κτίσται ⁴⁶	Η ουτοπία της επίτευξης ενός άριστου τρόπου διαβίωσης
Η Τράπεζα του Μέλλοντος	Η «ασφάλεια» του μέλλοντος
Δυνάμωσις ⁴⁷	Ενδυνάμωση πνεύματος-κοινωνικός κομπορμισμός- αντίσταση και ανυπακοή στη

⁴⁴ "Εγώ είμαι", έλεγε στα τελευταία της ζωής του ο Καβάφης, "ποιητής ιστορικός: ποτέ μου δεν θα μπορούσα να γράψω μυθιστόρημα ή θέατρον. Αλλά αισθάνομαι μέσα μου 125 φωνές να με λένουν ότι θα μπορούσα να γράψω ιστορίαν". Τι λογής ιστορία; Θα μας το δείξει η ανάγνωση του "Δαρειού". [Δ. Ν. Μαρωνίτης, «Υπεροψία και μέθη. (Ο ποιητής και η Ιστορία)», Δεκαοχτώ κείμενα, Αθήνα: Κέδρος 1970].

⁴⁵ Βλ. τα λόγια του Φύλακα από τον «Αγαμέμνων» του Αισχύλου.

⁴⁶ γράφτηκε το 1891 και εντάσσεται στα αποκηρυγμένα του Κωνσταντίνου Καβάφη. «Είναι το πρώτο ποίημα που ο Καβάφης δημοσιεύει -και μάλιστα πρώτα σε μονόφυλλο και αμέσως μετά σε αθηναϊκό περιοδικό- ύστερα από πεντάχρονη αποχή από την δημοσιότητα.» Γ. Π. Σαββίδης

⁴⁷ Η «Δυνάμωσις» είναι το ποιητικό μανιφέστο νεωτερικής ηθικής και γνωσιακής αναζήτησης, συνδέοντάς τη ο ποιητής με την εμπειρία του σώματος και της ακραίας και καταστρεπτικής ηδονής». Παπανικολάου, 2010:47

	χειραγωγημένη αντίληψη
Αδύνατα	Το ανέφικτο του ιδανικού βίου
Η διορία του Νέρωνος	Η ύβρις – το εφήμερο της εξουσίας
27 Ιουνίου 1906, 2 μ. μ.	Ο σπαραγμός μιας μάνας μπροστά στην αυθαιρεσία της εξουσίας
Λόγος και σιγή ⁴⁸	Λόγος – Σιωπή
ΠΟΙΗΣΗ – ΤΕΧΝΗ	
Το πρώτο σκαλί	«Παραινήσεις προς ομότεχνους»
Εκόμισα εις την Τέχνη	Ποίηση, τέχνη
Ούτος Εκείνος ⁴⁹	Η Ποίηση ως μέσο ανάδειξης και δόξας
Τα πλοία (ΠΕΖΟ). ⁵⁰	Η αφοσίωση στην ποιητική έμπνευση-Το αδύνατο του ιδεατού ποιήματος
Καισαρίων	Η ποίηση επανορθώνει τις αδικίες της Ιστορίας
Όταν διεγείρονται	Η ποίηση διαφυλάττει τα ερωτικά οράματα
Μελαγχολία του Ιάσονος Κλεάνδρου· ποιητού εν Κομμαγηνή· 595 μ.Χ.»	Η ποίηση ως αναλγητικό στην πληγή του γήρατος
Κρυμμένα	Εξομολόγηση – η ελευθερία του ποιητή
Δαρειός	Κυοφορία και τελική επεξεργασία της

⁴⁸«Συχνά παρατηρώ τι λίγη σπουδαιότητα που δίδουν οι άνθρωποι στα λόγια. Ας εξηγηθώ. Ένας απλός άνθρωπος (με «απλούς» δεν εννοώ «βλαξ»: αλλά όχι διακεκριμένος) έχει μιαν ιδέα, κατακρίνει ένα θεσμόν [...]· ξεύρει ότι η μεγάλη πλειοψηφία σκέπτεται αντιθέτως προς αυτή· ως εκ τούτου σιωπά, θαρρώντας πως δεν οφείλει να ομιλήσῃ [...] Είναι ένα μεγάλο λάθος. Εγώ πράττω αλλέως. Κατακρίνω λ.χ. την θανατική ποινή. Μόλις τύχει ευκαιρία, το κηρύττω, όχι διότι νομίζω ότι, επειδή θα το πω εγώ, θα την καταργήσουν αύριον τα κράτη, αλλά διότι είμαι πεπεισμένος ότι, λέγωντάς το συντείνω εις τον θρίαμβον της γνώμης μου. Αδιάφορον εάν δεν συμφωνή κανένας μαζί μου. Ο λόγος μου δεν πάγει χαμένος. Θα τον επαναλάβῃ ίσως κανείς, και μπορεί να πάγῃ σε αυτιά που να τον ακούσουν και να ενθαρρυνθούν. Μπορεί, από τους μη συμφωνούντας τώρα να τον θυμηθῇ κανένας —εις ευνοϊκὴν περίστασιν εις το μέλλον, και, με την συγκυρίαν άλλων περιπτώσεων, να πεισθῇ, ἢ να κλονισθῇ ἢ εναντία του πεποιθήσῃς.— Ἐτσι και εις διάφορα άλλα κοινωνικά ζητήματα, και εις μερικά που κυρίως απαιτείται Πράξις. Γνωρίζω που είμαι δειλός και δεν μπορώ να πράξω. Γι' αυτό λέγω μόνον. Αλλά δεν νομίζω που τα λόγια μου είναι περιττά. Θα πράξῃ άλλος. Αλλάτα πολλά μου τα λόγια —εμού του δειλού— θα τον ευκολύνουν την ενέργειαν. Καθαρίζουν το έδαφος.» Σημείωμα του ποιητή 16/10/1902.

⁴⁹ 1.«Επίτηδες μετεχειρίσθην την λέξιν «στιχοποιίαν» δια να δείξω ότι δεν πρόκειται περί κανενός μεγάλου ποιητού (έναν μεγάλο ποιητή ποτέ δεν μπορείς να τον πης Στιχοποιόν. Γι' αυτό έγραψα και «άγνωστος»). [...] Θέλω να περιγράψω ένα φιλόδοξο στιχοουργόν, χωρίς όμως εξ έλλου pointedly [= απερίφραστα] να αναφέρω περί αυτού τίποτε εξευτελιστικόν» (Καβάφης). 2.Ούτος Εκείνος: Φράση από το Ενύπνιον του Λουκιανού «Αν δε τύχει και ταξιδεύσεις, ούτε εις τας ξένας χώρας θα είσαι άγνωστος και αφανής. Τοιαύτα γνωρίσματα θα σου επιθέσω, ώστε καθείς που θα σε βλέπει, θα κινεί τον πλησίον και θα σε δεικνύει με τον δάκτυλον λέγων: ΕΙΝΑΙ ΕΚΕΙΝΟΣ (μετάφραση: Κονδυλάκη).

⁵⁰«Πόσες φορές μες στη δουλειά μου μ' έρχεται μια ωραία ιδέα, μια σπάνια εικόνα, σαν ετοιμοκαμωμένοι αιφνίδιοι σίγχοι, και αναγκάζομαι να τα παραμελώ, διότι η υπηρεσία δεν αναβάλλεται. Έπειτα σαν γυρίσω σπίτι μου, σαν συνέλθω κομμάτι, γυρεύω να τ' ανακαλέσω αλλά πάνε πια. Και δικαίως. Μοιάζει σαν η Τέχνη να με λέγει "Δεν είμαι μια δούλα εγώ· για να με διώχνεις σαν έρχομαι, και νάρχομαι σαν θες. Είμαι η μεγαλύτερη Κερά του κόσμου. Και αν με αρνήθηκες -προδότη και ταπεινέ- για το ελεεινά σου καλό σπίτι, για τα ελεεινά σου καλά ρούχα, για την ελεεινή καλή κοινωνική σου θέση, αρκέσου μ' αυτά λοιπόν, (αλλά πού μπορείς ν' αρκεσθείς) και με τες λίγες στιγμές που όταν έρχομαι συμπίπτει να είσαι έτοιμος να με δεχθείς, βγαλμένος στην πόρτα να με περιμένεις, όπως έπρεπε να είσαι κάθε μέρα."» Σημείωμα Κ. Καβάφη.

	ποιητικής ιδέας ανάλογα με τις συνθήκες.
Έτσι πολύ ατένισα	Εξύμνηση της ομορφιάς
ΜΝΗΜΕΣ – ΕΡΩΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΟΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΙΓΜΕΣ-ΗΛΟΝΗ	
Φωνές	Αναπόληση αγαπημένων φωνών
Απ' τες εννέα	Αναπόληση-το πέρασμα του χρόνου
Για νάρθουν	Αναπόληση και οραματισμός
Γκρίζα	Αναπόληση παρελθόντος έρωτα
Ο Γενάρης του 1904	Αναπόληση ερωτικών στιγμών
Μακρυά / Επέστρεφε / Μια νύχτα / Θυμίσου σώμα / Γκρίζα / Απ' τες εννιά	Ερωτικές μνήμες
Ο ήλιος του απογεύματος	Αναπόληση ερωτικών στιγμών-ο πόνος του χωρισμού και της απουσίας
Πριν τους αλλάξει ο χρόνος	Το τέλος μιας ερωτικής σχέσης
Επιθυμίες	Οι ανεκπλήρωτες επιθυμίες
Ρωτούσε για την ποιότητα	Η απόκρυψη του ερωτισμού
Ηδονή	
Το σύνταγμα της Ηδονής (ΠΕΖΟ)	
ΘΡΗΣΚΕΙΑ - ΕΡΩΤΑΣ	
Η αρρώστια του Κλείτου	Η σχέση θρησκείας αγάπης – ο ομοφυλόφιλος έρωτας
Μύρης Αλεξάνδρεια του 340 μ. Χ.	Συνύπαρξη χριστιανισμού-παγανισμού με φόντο έναν ομοφυλόφιλο έρωτα
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ	
Επάνοδος από την Ελλάδα	Η υβριδική ταυτότητα – Η ψευδαίσθηση του «καθαρού» πολιτισμού και η εγωπάθεια του Ευρωκεντρικού Έθνους ξεγυμνώνονται
Οροφέρνης	«Μεσ στην καρδιά του, πάντοτε Ασιανός, αλλά στους τρόπους του και στην λαλιά του Έλληνα»
Ποσειδωνιάται	Η υβριδική ταυτότητα γίνεται προβληματικό και ασταθές οικοδόμημα
Το τέλος του Αντωνίου	Κρίση ταυτότητας
Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης	Το «ελληνικό» ως κατασκευασμένη καταγωγή στον «πόλεμο φαίνεσθαι-είναι»

Προφανώς και οι προαναφερόμενες θεματικές ενότητες είναι ενδεικτικές και θα μπορούσαν να τροποποιηθούν έτσι ώστε να συνάδουν περισσότερο με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών, το οποίο ορίζει για α) την Α΄ Λυκείου: i) Με τη λογική ή με το συναίσθημα; ii) Τι πραγματικά αξίζει; (διλήμματα, προκλήσεις, αποφάσεις), iii) Ποιος από τους δυο μας είναι ο

άλλος; και iv) Λογοτεχνικά κείμενα για τη Λογοτεχνία, β) τη Β' Λυκείου: i) Αγάπη και Έρωτας, ii) Ήρωες/Ηρωίδες και Αντήρωες/Αντηρωίδες, iii) Όνειρα και Όρια και για τη Γ' Λυκείου: i) Προσωπικοί και συλλογικοί αγώνες - Επιτυχία και Αποτυχία, ii) Η αναζήτηση του εαυτού, iii) Ο θαυμαστός καινούριος κόσμος: ουτοπία και δυστοπία.

2.2 Διδασκαλία συλλογής καβαφικών ποιημάτων

Η διδασκαλία ποιητικής συλλογής, αν μπορεί κανείς να ονομάσει έτσι το καβαφικό έργο με το ιδιότυπο εκδοτικό του σύστημα, προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ανθολογίου που θα δημιουργήσει ο εκπαιδευτικός για το Λύκειο, ανάλογο με την τάξη και τους στόχους που θέτει. Θα μπορούσε για παράδειγμα να δοθεί έμφαση σε χαρακτηριστικά συμβολικά ποιήματα της καβαφικής ποιητικής παραγωγής μετά την αποκήρυξη του ρομαντισμού και τη σταδιακή υιοθέτηση εν τέλει του ρεαλισμού. Έτσι οι μαθητές, παράλληλα με όλο το καβαφικό σύμπαν, θα έχουν τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουν καλύτερα και τα λογοτεχνικά ρεύματα, που άσκοπα δίνονται σε εισαγωγικά σημειώματα, ακαταλαβίστικα και ανούσια τις πιο πολλές φορές για τους μαθητές. Εξάλλου, «τα γραμματολογικά στοιχεία, όταν κρίνονται απαραίτητα, διερευνώνται σταδιακά κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας των λογοτεχνικών κειμένων, σε συνάρτηση με αυτά και δεν αποτελούν αντικείμενο αποστήθισης», σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών. Επιπλέον με την ποιητική συλλογή αναδεικνύεται και η εξελικτική πορεία του ίδιου του ποιητή, από ποιες δηλαδή φάσεις αυτή περνά μέχρι την ωριμότητά της, συνειδητοποιώντας ο μαθητής-τρια ότι κάθε δημιουργός ανάλογα με τις προσλαμβάνουσες και τα βιώματά του βαθμιαία διαμορφώνεται και εξελίσσεται.

2.2.1 Πρόταση διδασκαλίας

Η συγκεκριμένη πρόταση στηρίζεται σε διδακτικά μοντέλα, αντλημένα από τις θεωρίες της λογοτεχνίας και συγκεκριμένα το μοντέλο της αναγνωστικής ανταπόκρισης, έτσι όπως αυτή αναλύθηκε από βασικούς εκπροσώπους (Louisse Rosenblatt, «συναλλακτική θεωρία, 1994 – Stanley Fish, 1980»⁵¹ και το μοντέλο της τετραπλής ανάγνωσης (σημασία, συναίσθημα, τόνος, πρόθεση) μέσα στο πλαίσιο μιας ενεργητικής/διαλογικής διδασκαλίας που υπηρετεί τη συνεργατική μάθηση. Εφαρμόζονται πρακτικές, όπως της αξιοποίησης φωτογραφικού υλικού, της ιδεοθύελλας, της ανεστραμμένης τάξης, , του ερμηνευτικού διαλόγου και της πολύπλευρης ερμηνευτικής προσέγγισης των κειμένων. Υποστηρίζεται και

⁵¹ Χρονάκη Α. *Βασικές θεωρητικές αρχές της αναγνωστικής ανταπόκρισης.*

εμπλουτίζεται από δραστηριότητες, όπως η συνανάγνωση ποιημάτων με βάση συγκεκριμένο θεματικό άξονα, η δημιουργική γραφή, οι θεατρικές τεχνικές και η δραματοποίηση, η συγγραφή κριτικής κ.ά. που επιτρέπουν σε μαθητές/-τριες να διεισδύουν βιωματικά στο σύμπαν του κειμένου και να συμπληρώσουν τις σιωπές του. Αξιοποιούνται τα σύγχρονα ηλεκτρονικά μέσα, οι εφαρμογές κοινωνικής δικτύωσης, οι μορφές ηλεκτρονικού Τύπου (π.χ. ιστολόγια) καθώς και ο επεξεργαστής κειμένου και τα συνεργατικά έγγραφα, που υποστηρίζουν την παραγωγή λόγου και τη δημιουργική γραφή ως μια μη γραμμική διαδικασία, χάρη στον αλληλοεγκιβωτισμό των σταδίων παραγωγής λόγου (σχεδιασμός, γραφή, διόρθωση).

Πιο συγκεκριμένα, το συγκεκριμένο διδακτικό μοντέλο, θεωρεί πως το κείμενο δεν έχει ταυτότητα από μόνο του, αφού το νόημα δεν βρίσκεται κρυμμένο στο ποίημα περιμένοντας τον μαθητή-αναγνώστη να το ανακαλύψει, αλλά είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των δύο. Το βασικό ενδιαφέρον «δεν θα πρέπει να είναι ποιο είναι το νόημα του κειμένου, αλλά ποια η επίδρασή του στον αναγνώστη». Όπως επισημαίνει η Καλογήρου πρέπει να απεγκλωβιστεί η διδασκαλία από την αναζήτηση της μίας και μοναδικής ορθής ερμηνείας για να μπορέσει ο μαθητής-αναγνώστης «να εμπλακεί ενεργά στην ανάγνωση, να αυτενεργήσει και να αλληλεπιδράσει με το ποίημα, ακολουθώντας τις δικές του σκέψεις, διαθέσεις και ικανότητες». Μέσα από μια τέτοιου είδους βιωματική συναναστροφή με το κείμενο οι μαθητές εξερευνούν τον πολυδιάστατο αξιακό χώρο της λογοτεχνίας, αλληλεπιδρούν μέσα σε ένα συνεργατικό περιβάλλον και αποκτούν δεξιότητες κριτικής σκέψης. «Η ανάγνωση όπως και η ερμηνευτική προσπέλαση του κειμένου προβάλλεται ως ανοιχτή, μη παγιωμένη διαδικασία που ανανεώνεται διαρκώς μέσα από την εναλλαγή των υποκειμένων και των συνθηκών επικοινωνίας».

Η πραγματική σχέση με την ανάγνωση ξεκινάει από την οικείωση του νοήματος στον ιδιωτικό χώρο πολύ πριν την απαραίτητη επικοινωνία με τους συναναγνώστες στο πλαίσιο της κοινότητας. Έτσι, κατά την πρώτη επαφή, τον πρώτο διάλογο του μαθητή-αναγνώστη με το ποίημα, σε χρόνο εκτός σχολικής τάξης και με τη βοήθεια καθοδηγούμενων από τον εκπαιδευτικό δεικτών παρατήρησης και ερωτημάτων προβληματισμού, ο μαθητής σύμφωνα με τη δομημένη εμπειρία του, ανακαλεί μνήμες, εικόνες, συνειρμούς ή ιδέες και έρχεται σε μια πρώτη αντίδραση, ανταπόκριση εκφράζοντας επιδοκίμασία, αποδοκίμασία, ευχαρίστηση, δυσαρέσκεια, έκπληξη, αποδοχή ή άρνηση, βιώνοντας συμπάθεια ή αντιπάθεια για τον ήρωα, αποδεχόμενος ή απορρίπτοντας ηθικές και κοινωνικές στάσεις που αναδύονται. Ο

εκπαιδευτικός ανακαλύπτει μια ευρεία γκάμα αντιδράσεων που σχετίζεται σαφώς και με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα, την προσωπικότητα και τις ατομικές εμπειρίες του μαθητή-αναγνώστη.

Συχνά, ο μαθητής-αναγνώστης δεν καταφέρνει πλήρως να βιώσει τη λογοτεχνική εμπειρία είτε γιατί περιορίζεται σε μια «μη αισθητική» ανάγνωση και μένει στους πληροφοριακούς σκοπούς του κειμένου χωρίς να εμπλέκει την προσωπικότητα, το βίωμα και το συναίσθημά του, είτε γιατί δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε όλα τα κειμενικά σημεία, θεωρώντας τα ανοίκεια, παράξενα ή ασύνδετα με τις δικές του πρότερες εμπειρίες ή διαμορφωμένες αντιλήψεις. Τότε σε δεύτερη φάση, στην ανάγνωση του ποιήματος στην κοινότητα της τάξης, έχει πλέον τη δυνατότητα να ανταλλάξει ιδέες και να επανεξετάσει την αρχική του ανταπόκριση. «Το γεγονός και μόνο ότι άλλοι αναγνώστες δίνουν έμφαση σε πράγματα που μπορεί να προσπέρασε ή καταθέτουν μια διαφορετική εντύπωση, υποδηλώνει ότι ίσως να αδίκησε το κείμενο. Θα επιστρέψει επομένως προκειμένου να δει τι προκάλεσε την ανταπόκρισή του και τι μπορεί να δικαιολογήσει τις διαφορετικές ανταποκρίσεις των άλλων» (Rosenblott 1983:110, όπ. αναφ. στη Χρονάκη). Όλη αυτή όμως η διαδρομή ενδέχεται και να αποκαλύψει παγιωμένες απόψεις, αγκυλώσεις, προκαταλήψεις που ποτέ ίσως δεν θα έρχονταν στο φως ή και πράγματα που τον απασχολούν και δεν τολμά να μιλήσει άμεσα γι' αυτά.

Βέβαια, απαραίτητη προϋπόθεση για να λειτουργήσει όλο αυτό είναι ο εκπαιδευτικός να αποποιηθεί το παραδοσιακό μοντέλο διδακτικής της λογοτεχνίας, αντιμετωπίζοντας το λογοτεχνικό έργο ως μέσο εξερεύνησης, απόλαυσης και έκφρασης των αναγνωστών-μαθητών, αλλά και να μεριμνήσει για α) ένα ελεύθερο και ασφαλές κλίμα, ανοιχτό στο σεβασμό της άλλης άποψης και στην ενεργητική ακρόαση, β) κείμενα, για τα οποία ο μαθητής έχει την πνευματική, συναισθηματική κι εμπειρική εξάρτηση και ήρωες-χαρακτήρες που μπορούν να λειτουργήσουν ως σημεία αναφοράς στη διαδικασία αυτογνωσίας και ετερογνωσίας.

ΤΟ ΚΑΒΑΦΙΚΟ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση εφαρμόζεται το τρέχον σχολικό έτος 2023-24 σε ένα τμήμα της Α΄ Λυκείου (26 παιδιά) και ένα της Β΄ Λυκείου (24 παιδιά). Ο εκπαιδευτικός έχει ετοιμάσει δύο ανθολόγια με 19 ποιήματα το καθένα, από το σύνολο του καβαφικού έργου (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ).

- Τα πρώτα πέντε που είναι κοινά και για τις δύο τάξεις, θα παρουσιαστούν στην ολομέλεια από την εκπαιδευτικό και τα υπόλοιπα 15 από κάθε κατάλογο θα δοθούν

με κλήρωση στους μαθητές, με διπλούς κλήρους, έτσι ώστε σχεδόν κάθε ποίημα να αντιστοιχεί σε δύο παιδιά. Ο λόγος που τα πέντε πρώτα ποιήματα είναι κοινά σχετίζεται με τον κοινό στόχο : να συνειδητοποιήσουν και να προβληματιστούν οι μαθητές πάνω στη διάκριση του έργου σε ποιήματα αποκηρυγμένα, αναγνωρισμένα, κρυμμένα και τους λόγους που την υπαγόρευσαν, έτσι ώστε να αναδειχθεί αφενός η εξέλιξη του ποιητή και το πέρασμά του από το ρομαντισμό, στο συμβολισμό, και τελικά στον ρεαλισμό και αφετέρου το περιεχόμενο της ποιητικής του παραγωγής (φιλοσοφικά, ιστορικά, ερωτικά και πεζά), έτσι όπως διαμορφώνεται σε ποιήματα γραμμένα από το 1886 μέχρι και το 1930.

- Ποιήματα που προσεγγίζουν τους θεματικούς κύκλους των δύο τάξεων, Α΄ Λυκείου: i) Με τη λογική ή με το συναίσθημα; ii) Τι πραγματικά αξίζει; (διλήμματα, προκλήσεις, αποφάσεις), iii) Ποιος από τους δυο μας είναι ο άλλος; και iv) Λογοτεχνικά κείμενα για τη Λογοτεχνία, και Β΄ Λυκείου: i) Αγάπη και Έρωτας, ii) Ήρωες/Ηρωίδες και Αντιήρωες/Αντιηρωίδες.
- Ποιήματα που διακρίνονται για τα χαρακτηριστικά ή τα διλήμματα ηρώων-αντιηρώων, όπως αυτά διαμορφώνονται στα ποικίλα κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια και προβληματίζουν τους μαθητές σχετικά με τη δική τους στάση ζωής καθώς και των άλλων γύρω τους.
- Ποιήματα που αναδεικνύουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της καβαφικής γραφής: τη χρήση της ιστορίας, του προσωπείου, της λεπτής ειρωνείας, της παραίνεσης και προτροπής, της θεατρικότητας και της έντονης δραματικότητας, τις συγκρούσεις, την πεζολογία, την υπαινικτικότητα και την υποβολή, τον διάχυτο ερωτισμό, το φιλοσοφικό στοχασμό, την ιδιόμορφη γλώσσα και την επιμελημένη στίξη.

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση φιλοδοξεί οι μαθητές-μαθήτριες να πετύχουν τους παρακάτω στόχους:

- ✓ Να ασκηθούν στην υποβολή ερωτημάτων που προκύπτουν από το κείμενο και να διατυπώνουν το θέμα ή τα θέματα που, κατά τη γνώμη τους, πραγματεύεται.
- ✓ Να αναπτύξουν την προσωπική τους άποψη για τον κόσμο των λογοτεχνικών κειμένων και να την τεκμηριώσουν με στοιχεία που απορρέουν από αυτά.
- ✓ Να βιώσουν τη λογοτεχνική ανάγνωση ως απόλαυση, καθημερινή συνήθεια και επικοινωνία με τους συμμαθητές τους.

- ✓ Να διαλέγονται με το κείμενο και τους συν-αναγνώστες και να λειτουργούν ως ανοικτοί και δημιουργικοί συνομιλητές στο πλαίσιο της σχολικής τάξης που εξελίσσεται σταδιακά σε κοινότητα αναγνωστών.
- ✓ Να μετέχουν στην ανάγνωση ποιητικής συλλογής αναλαμβάνοντας ατομικές ή ομαδικές εργασίες, από τις οποίες θα ενισχύονται οι αναγνωστικές εμπειρίες και οι εκφραστικές δεξιότητές τους.
- ✓ Να εντάσσονται οργανικά σε ομάδες, συνεργαζόμενοι για την ερμηνεία των κειμένων, επικοινωνώντας προφορικά μεταξύ τους και διατυπώνοντας γραπτώς τα αποτελέσματα της συνεργασίας.
- ✓ Να καλλιεργήσουν την ενεργητική ακρόαση.
- ✓ Να δημιουργούν τα δικά τους κείμενα, αξιοποιώντας την αναγνωστική εμπειρία τους.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ-ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ: περιλαμβάνονται τρία στάδια

1^ο στάδιο προετοιμασίας (1^η διδακτική ώρα-στην τάξη) : Οι μαθητές-τριες ενημερώνονται ότι θα προβληθεί μια διαφάνεια, στην οποία εικονίζεται ένα πρόσωπο στη νεανική, μέση και Τρίτη ηλικία. Τους δίνονται οι οδηγίες: α) να μην φανερώσουν ποιο πρόσωπο είναι, στην περίπτωση που το γνωρίζουν και β) αφού το παρατηρήσουν, να γράψουν ένα σύντομο κείμενο στο οποίο να δηλώνουν τι εντύπωση τους προκαλεί, ποιες σκέψεις κάνουν για το ενδεχόμενο επάγγελμα και τον χαρακτήρα του, ή οτιδήποτε άλλο θέλουν να εκφράσουν βλέποντάς το. Προβάλλεται η διαφάνεια.

Εικόνα 12 Καβάφης σε διαφορετικές χρονικές ηλικίες

Όταν τελειώσουν και ο εκπαιδευτικός πάρει τα κείμενα, ρωτά στη συνέχεια πόσοι γνώριζαν τον εικονιζόμενο και πού τον είχαν δει, με σκοπό να διερευνήσει όχι τόσο πόσοι γνωρίζουν το όνομα του προσώπου - πράγμα που δεν είναι αναγκαίος δείκτης γνωριμίας με το έργο, ούτε και το ζητούμενο - αλλά πώς η εξωτερική εμφάνιση ενδέχεται να διαμορφώνει συχνά προσδοκίες ή στερεοτυπικές αντιλήψεις, πώς η αρχική εντύπωση μπορεί να είναι σωστή, μπορεί όμως να είναι και εντελώς εσφαλμένη. Και ότι καλό είναι να διαμορφώνουμε γνώμη εφόσον γνωρίσουμε καλύτερα - και στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι τον χαρακτήρα - τον νοητικό και συναισθηματικό κόσμο ενός ατόμου, έτσι όπως αποτυπώνεται στο έργο του, στο έργο που κάθε άνθρωπος εντέλει αφήνει πίσω του. Στη συνέχεια ο εκπαιδευτικός προβάλλει μία παρουσίαση στην τάξη με κάποια βασικά στοιχεία της ζωής του Καβάφη και πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Στο τέλος της ώρας ζητείται να δημιουργήσουν μία ομαδική στο messenger για καλύτερη επικοινωνία και μετά από συζήτηση καταλήγουν στον τίτλο “cavafians 2024” στην Α΄ τάξη, ενώ στη Β΄ τάξη “B2 poetry”.

Τα ευρήματα της συγκεκριμένης διδακτικής εφαρμογής, συνολικά, ήταν:

από τους 26 μαθητές-τριες της Α΄ γνώριζαν τον Καβάφη οι 4 και από τους 24 της Β΄ τάξης οι 5! Στο σύνολο των 9 παιδιών (5 κορίτσια και 4 αγόρια), 4 απάντησαν ότι τον γνώριζαν, χωρίς σιγουριά, μάλλον από κάποιο σχολικό βιβλίο, 3 από το διαδίκτυο (προσωπική αναζήτηση έπειτα από σχόλια στο πρόσωπό του ή αναφορά σε στίχους του), 1 από pride της Θεσσαλονίκης – με τη διευκρίνιση ότι βρέθηκε εκεί τυχαία - και 1 από μία αφίσα εκδήλωσης στη Βιβλιοθήκη της πόλης. Περισσότεροι από τους μισούς, δήλωσαν, λοιπόν, εξωσχολική πηγή! Όταν δηλώθηκε ότι πρόκειται για τον ποιητή Καβάφη που έζησε το διάστημα 1863-

1933, διαπιστώθηκε μία έκπληξη, ένα ξάφνιασμα των μαθητών. Μέσα από τη συζήτηση που ακολούθησε διαπιστώθηκε πως η εμφάνιση, το ντύσιμο κυρίως, δεν παρέπεμπε, σύμφωνα με την εκτίμησή τους, σε ποιητή και κυρίως, όπως κάνα δυο ανέφεραν, σε ομοφυλόφιλο! Πάντως, μπορούμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές οι σημερινοί έφηβοι, τα παιδιά της τεχνολογίας, διαβάζουν εντέλει πολύ καλά την εικόνα.

Στα γραπτά κείμενα των παιδιών, εντοπίστηκαν τα εξής στοιχεία, δοσμένα εδώ επιγραμματικά και με βάση τη συχνότητα εμφάνισής τους:

Στοιχεία εξωτερικά:

1. ντύσιμο (προσεγμένο, στημένο, πλούσιο, κυριλέ),
2. μάτια – βλέμμα (έντονα, μεγάλα, εκφραστικά - διερευνητικό, στοχαστικό, θλιμμένο),
3. γυαλιά (προσεγμένα, μοντέρνα, ταιριαστά),
4. χείλη (μικρά, σφιγμένα).

Στοιχεία χαρακτήρα:

1. μοναχικός/απομονωμένος/εσωστρεφής/κλειστός,
2. με πολλές γνώσεις και εμπειρίες/σοφός/έξυπνος,
3. σοβαρός/αυστηρός/σκληρός,
4. μυστήριος,
5. υπερόπτης/σνομπ,
6. μελαγχολικός/λυπημένος,
7. τελειομανής/παράξενος.

Πιθανό επάγγελμα:

1. Δικηγόρος,
2. Καθηγητής-δάσκαλος,
3. Πανεπιστημιακός,
4. Πολιτικός,
5. Γιατρός,
6. Επιστήμονας,
7. Συγγραφέας,
8. Επιχειρηματίας.

Όσοι είδαν το πρόσωπο στην εξελικτική του πορεία εντόπισαν περίπου τα εξής:

Στη νεανική ηλικία: αισιόδοξος, με πίστη στον εαυτό του και προσδοκίες, έτοιμος για αγώνα, λίγο ξινός και σνομπ, κοινωνικός.

Στη μέση ηλικία: ευχαριστημένος με τη θέση του, πιο σίγουρος, σφιγμένος, απόμακρος, σαν να μπορεί να απαντήσει σε όλα (ξερόλας), σα να θέλει να λύσει κάτι, ένα μυστήριο ίσως.

Στην Τρίτη ηλικία: κουρασμένος, ταλαιπωρημένος, αγωνιά για κάτι, πιο μοναχικός και απελπισμένος, λιγότερο σφιγμένος, απογοητευμένος από τη λύση του μυστηρίου.

2^ο στάδιο προετοιμασίας (2^η διδακτική ώρα-στο εργαστήριο πληροφορικής): Δίνουμε στους μαθητές κλήρους, στους οποίους έχουμε γράψει τους τίτλους των ανθολογούμενων ποιημάτων από δύο φορές τον καθένα. Κάθε παιδί «τραβά» το δικό του ποίημα, μέσα σε μια ατμόσφαιρα αγωνίας, έκπληξης και παιχνιδιού. Στη συνέχεια ζητάμε να σκεφτούν και να γράψουν σε ένα σύντομο κείμενο word τι φαντάζονται ότι μπορεί να «λέει» το ποίημά τους και να το στείλουν στο mail του εκπαιδευτικού. Στο στάδιο αυτό γίνεται προσπάθεια να ενεργοποιηθεί η φαντασία και η δημιουργική σκέψη των παιδιών, να «ανεβεί» το ενδιαφέρον τους για το ποίημα και να εκτελεστεί μία απλή ψηφιακή δεξιότητα (για τις απαντήσεις των παιδιών βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ2). Μόλις τελειώσουν, μοιράζεται το έντυπο ανθολόγιο, ψάχνουν να βρουν το ποίημά τους και διατίθεται λίγος χρόνος για μία πρώτη ανάγνωση. Οι απορίες πέφτουν βροχή, («τι θα το κάνουμε το ποίημα;») αλλά τους ζητείται να κάνουν λίγη υπομονή και ότι θα δοθούν διευκρινίσεις την επόμενη διδακτική ώρα. Εξάλλου, μερικές φορές ένα κλίμα αγωνίας ή προσδοκίας βοηθάει. Τώρα ο εκπαιδευτικός στέλνει στην ομαδική την ιστοσελίδα από το Αρχείο Καβάφη, του Ιδρύματος Ωνάση, (<https://www.onassis.org/el/initiatives/cavafy-archive>) και ζητά από τους μαθητές να πλοηγηθούν σε αυτήν, ο καθένας στον ατομικό του υπολογιστή. Την ίδια βέβαια στιγμή με τη βοήθεια του βιντεοπροβολέα, ο εκπαιδευτικός «ξεναγεί» τους μαθητές στον συγκεκριμένο ιστότοπο. Τους ζητά, λοιπόν, ψάχνοντας στις συλλογές των ποιημάτων (αναγνωρισμένα, αποκηρυγμένα, κρυμμένα, ατελή), να βρουν σε ποια ανήκει το δικό τους ποίημα, αναγράφοντάς την στο ανθολόγιο. Προς εξοικονόμηση χρόνου ο εκπαιδευτικός επισημαίνει ότι τα ποιήματα κάθε συλλογής δίνονται αλφαβητικά. Δεν δίνεται καμία άλλη πληροφορία για τις κατηγορίες αυτές. Ο υπόλοιπος χρόνος αφιερώνεται σε πλοήγηση στην ψηφιακή συλλογή του Αρχείου με τα χειρόγραφα του ποιητή και στο νέο κτίριο του Αρχείου Καβάφη στην οδό Φρυνίχου στην Πλάκα, το λεγόμενο «σπίτι» Καβάφη.

3^ο στάδιο προετοιμασίας (3^η διδακτική ώρα-στην τάξη): Τώρα πρέπει να γνωστοποιηθεί στα παιδιά τι πρόκειται να κάνουμε και πώς θα δουλέψουμε. Προτείνεται να ενταχθεί η όλη προσπάθεια μέσα σε ένα πλαίσιο, που θα συμφωνηθεί με τα παιδιά.

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Καλό θα ήταν πριν ξεκινήσουμε να επιλέξουμε ένα επικοινωνιακό πλαίσιο, που να γνωρίζουν εξαρχής τα παιδιά π.χ. το τμήμα μας πρόκειται στο τέλος της σχολικής χρονιάς ή του τετραμήνου (ανάλογα με το πότε θα γίνει η διδασκαλία) να παρουσιάσει σε όλο το σχολείο, στην αίθουσα εκδηλώσεων, ένα αφιέρωμα στον ποιητή Κ. Καβάφη με τίτλο « Ο Καβάφης μέσα από τη δική μας ματιά» ή καλύτερα με έναν τίτλο που θα ορίσουν οι ίδιοι οι μαθητές στο τέλος, αφού ολοκληρώσουν την προσέγγισή τους στο καβαφικό έργο. Επίσης μπορούμε να δηλώσουμε ότι κάποιες εργασίες θα αναρτηθούν στο blog του σχολείου ή θα ενσωματωθούν στο έντυπο περιοδικό μας «Όνειρα Ψυχών». Σε κάθε περίπτωση, έχει αποδειχθεί ότι η οριοθέτηση ενός πλαισίου κινητοποιεί περισσότερο τα παιδιά.

Οι μαθητές-τριες, λοιπόν, ξέρουν μέχρι στιγμής ότι έχουν ένα δικό τους καβαφικό ποίημα και ένα ανθολόγιο, που κάποιος μπορεί να ξεφύλλισαν και κάποιος πάλι όχι. Πρέπει στη φάση αυτή να τους δοθούν πολύ σαφείς οδηγίες γιατί η οποιαδήποτε ασάφεια ή έλλειψη οργάνωσης από την πλευρά του εκπαιδευτικού θα έχει αρνητικά αποτελέσματα. Επιπλέον πρέπει να γνωστοποιηθεί από τον εκπαιδευτικό:

α) η σειρά με την οποία θα παρουσιάζονται τα ποιήματα για να μην αιφνιδιάζονται τα παιδιά, αλλά κυρίως για να έχουν τον απαραίτητο χρόνο προετοιμασίας. (δες παρακάτω)

β) ότι θα παρουσιάζονται δύο ποιήματα σε κάθε διδακτικό δίωρο. Εφόσον κάθε ποίημα «ανήκει» σε δύο μαθητές καλούνται αυτοί να κρατήσουν σημειώσεις κατά την ατομική τους ανάγνωση και στη συνέχεια να συνεργαστούν, με όποιον τρόπο επιθυμούν, πριν την κοινή παρουσίαση, διαπιστώνοντας κοινά σημεία και διαφοροποιήσεις, που θα καταθέσουν στην ολομέλεια.

γ) ότι η αξιολόγησή τους είναι διαμορφωτική και δεν αφορά μόνο την παρουσίαση του ποιήματός τους ή τις εργασίες, αλλά και τη συμμετοχή τους στην ερμηνευτική προσέγγιση και των άλλων ποιημάτων στην τάξη.

Σχετικά με τη σειρά παρουσίασης των ποιημάτων, ο εκπαιδευτικός δημιουργεί και γνωστοποιεί στους μαθητές τον παρακάτω πίνακα:

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΑΞΗ Α΄	ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
«Τείχη» & «Παράθυρα»	1 ^η
«Η πόλις» & «Τρώες»	2 ^η
«Μονοτονία» & «Τελειωμένα»	3 ^η
«Κεριά» & « Ενδύματα»	4 ^η
«Νέοι της Σιδώνος (400 π.Χ.) & «Οι Εχθροί»	5 ^η
«Che fece... il gran rifiuto» & «Ησατραπεία»	6 ^η
«Πρόσθεσις» & «Κρυμμένα»	7 ^η
ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΑΞΗ Β΄	ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
«Απολείπειν ο θεός Αντώνιον» & «Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης»	1 ^η
«Αλεξανδρινοί βασιλείς» & «Περιμένοντας τους βαρβάρους»	2 ^η
«Δαρείος» & «Ας φρόντιζαν»	3 ^η
«Μακρυά» - «Μέρες του 1903»&	4 ^η
«Επιθυμίες» - «Επέστρεφε»	5 ^η
«Θυμήσου, σώμα...» & «Ομνύει»	6 ^η
«Η αρρώστια του Κλείτου» & «Λάνη Τάφος»	7 ^η

Μαζί λοιπόν με τις προφορικές εξηγήσεις και το διάλογο για επίλυση αποριών, καλό είναι να δοθεί κι ένα έντυπο οδηγιών προσέγγισης των ποιημάτων και εργασιών αξιολόγησης, σαν περίπου το παρακάτω:

Αγαπημένες και αγαπημένοι,

Έχετε πλέον το δικό σας καβαφικό ποίημα!

Περιμένει με ανυπομονησία να το ξεκλειδώσετε, να του δώσετε φωνή, τη δική σας φωνή! Διαβάστε το σιωπηρά, διαβάστε το φωναχτά. Βρείτε ακροατές και συνομιλητές. Κουβεντιάστε μαζί του. Μπορεί να αγγίξει μια χορδή σας, μπορεί να πείτε ΝΑΙ, έτσι είναι, όπως τα λέει ο ποιητής, αφού... Μπορεί να αναφωνήσετε ΟΧΙ, δεν συμφωνώ, γιατί... Μπορεί πάλι να πείτε ΙΣΩΣ, ΕΝΔΕΧΕΤΑΙ... Όπως και να' χει, περάστε λίγο χρόνο μαζί του, νιώστε το και πάνω απ' όλα απολαύστε το με όλες σας τις αισθήσεις, «εν Φαντασία και Λόγω», που λέει κι ο Καβάφης.

Μια συμβουλή: Μην ανατρέξετε σε έτοιμες λύσεις, μην ψάξετε μασημένες τροφές από αναλύσεις που έκαναν κάποιοι ειδικοί. Το ποίημα θέλει αρχικά τη δική σας φωνή και στη

συνέχεια τη φωνή της τάξης. Τότε, μέσα στη δική μας κοινότητα αναγνωστών, θα το φωτίσουμε όλοι μαζί και μπορεί τότε να αναζητήσουμε και απόψεις ειδικών...

Εσύ, λοιπόν, ακολούθησε την παρακάτω πορεία:

1) Κατά την προσωπική σου επαφή με το ποίημα, δοκίμασε να προβληματιστείς πάνω στα παρακάτω ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ – ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ. Κράτησε σημειώσεις με παρατηρήσεις, απορίες, πιθανά συμπεράσματα. Στη συνέχεια συζήτησε τα ευρήματά σου με τον συμμαθητή-τρια που έχει το ίδιο ποίημα με σένα. Είναι στη δική σας ευχέρεια αν θα παρουσιάσετε από κοινού τα αποτελέσματα της ερμηνευτικής σας προσέγγισης στην ολομέλεια της τάξης ή αν θα κινηθείτε ατομικά. Ο τρόπος παρουσίασης μπορεί να γίνει είτε με αφήγηση, είτε με μία σύντομη παρουσίαση power point. Μπορείς να συμπεριλάβεις και κάποια απαγγελία, ενδεχομένως και μελοποίηση του ποιήματός σου που θα βρεις στο YouTube. Θυμήσου ότι κάθε ερμηνευτική σου απόπειρα πρέπει να στηρίζεται σε στοιχεία του κειμένου και επιπλέον να εκφέρεται με όρους υπόθεσης («υποθέτω ότι...») και όχι βεβαιότητας («σημαίνει ότι...»). Έδρα, μαρκαδόροι, υπολογιστής, προτζέκτορας είναι στη διάθεσή σου/σας.

2) Κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος της συνανάγνωσης θα χρειαστεί ίσως να συμπληρώσεις ή και να τροποποιήσεις τις σημειώσεις σου, αφού συνυπολογίσεις και τις απόψεις των υπόλοιπων συμμαθητών/τριών σου. Μετά την παρουσίαση του ποιήματός σου στην τάξη, επέλεξε να κάνεις δύο από τις γραπτές ατομικές εργασίες Α΄ Κύκλου. Στη συνέχεια αφού ολοκληρωθούν οι παρουσιάσεις όλων των ποιημάτων και γνωρίσεις κι άλλα καβαφικά ποιήματα, επέλεξε μία ομαδική εργασία Β΄ Κύκλου, σε συνεννόηση με τους συμμαθητές σου.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ – ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

-Ποιες εικόνες, ήχοι, χρώματα δημιουργούνται μέσα σας μετά την ανάγνωση του ποιήματος;

-Ποιος μιλάει; είναι ένας; πού βρίσκεται, σε κλειστό ή ανοιχτό χώρο; σε ποια χρονική στιγμή; Σε ποιον απευθύνεται;

-Πώς ενεργεί/ τι σκέφτεται/τι αισθάνεται;

-Ποια ψυχική κατάσταση εκφράζεται στο ποίημα; Μένει σταθερή ή διαφοροποιείται; Με ποιο τρόπο εκφράζεται από το ποιητικό υποκείμενο;

-Εντοπίζετε κάποιον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο ποιητής θέλει να δώσει έμφαση σε κάτι;

-Υπάρχει κάποια αλλαγή (στη δράση, στο συναίσθημα...) με ποιον τρόπο δηλώνεται και πώς λειτουργεί;

-Υπάρχει κάποια διάθεση ειρωνείας στο ποίημα; σε ποιους στίχους εντοπίζεται;

-Υπάρχει κάποια αντίθεση, αντίφαση; Κάποια επανάληψη; Τι νομίζετε ότι εξυπηρετεί;

-Είναι ενιαίο το ποίημα ή χωρίζεται σε μέρη; Υπάρχει κάποιος λόγος που το ποίημα χωρίζεται σε μέρη;

-Ο τίτλος σχετίζεται με το περιεχόμενο και πώς;

-Ποιος στίχος παρουσιάζει τη μεγαλύτερη διανοητική ή συναισθηματική ένταση για σένα και γιατί;

-Ποιο είναι το θέμα ή τα θέματα για συζήτηση που θέτει το ποίημα;

Μετά τη συνανάγνωση – ερμηνεία του ποιήματος στην τάξη, δοκίμασε να κάνεις μία από τις παρακάτω δημιουργικές εργασίες:

ΑΤΟΜΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ Α΄ ΚΥΚΛΟΥ - ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΔΙΚΟ ΜΟΥ ΠΟΙΗΜΑ

-Κατανοώντας το θέμα που θίγει το ποίημα και επιθυμώντας να προεκτείνεις τον προβληματισμό σου πάνω σε αυτό, να γράψεις ένα άρθρο κατάλληλο να αναρτηθεί στο blog του σχολείου.

-Να γράψεις ένα κείμενο, πεζό ή ποιητικό, στο οποίο ο ήρωας δρα/σκέφτεται διαφορετικά από τον τρόπο που δρα/σκέφτεται στο ποίημα ή που τελικά εκπληρώνει την επιθυμία του.

-Αν είχατε την ευκαιρία να μιλήσετε με το ποιητικό υποκείμενο, ποια θα ήταν η βασικότερη ερώτηση που θα του κάνατε; Ποια νομίζετε θα ήταν η απάντησή του;

-Πάρτε έναν στίχο/φράση του ποιήματος και συνεχίστε γράφοντας το δικό σας ποίημα.

-Αισθητοποιήστε το ποίημα ή ένα μέρος του με μια ζωγραφιά, ψηφιακή αφίσα ή κολάζ.

-Ετοιμάστε μια παρουσίαση (powerpoint) του ποιήματός σας στην τάξη.

-Παρουσίασε το ποίημα ολόκληρο ή κάποιους στίχους του στην τάξη σε hip-hop.

-Επιχείρησε να παρουσιάσεις το ποίημά σου στην τάξη με τη μορφή ενός απλού θεατρικού δρώμενου, π.χ. ενός μονολόγου ή να κάνεις μια poetry performance (επιτελεστική ποίηση), αφού πάρεις κάμποσες ιδέες από video στο YouTube.

ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ Β΄ ΚΥΚΛΟΥ

Μετά την ολοκλήρωση της ποιητικής συλλογής στην τάξη έχετε τη δυνατότητα να δουλέψετε, σε ομάδες της δικής σας επιλογής, μία από τις παρακάτω εργασίες:

-Προχωρήστε στη συγγραφή ενός θεατρικού σεναρίου βασισμένο σε ένα ή περισσότερα ποιήματα της επιλογής σας. Μπορείτε να δημιουργήσετε για το σκοπό αυτό ένα συνεργατικό έγγραφο.

-Αν επιθυμείτε μπορείτε να προχωρήσετε στη δημιουργία μιας θεατρικής παράστασης αναλαμβάνοντας κάποιοι τους επιπρόσθετους ρόλους των σκηνοθετών και των ηθοποιών. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να συμφωνήσετε ότι το όλο εγχείρημα θα χρειαστεί τη διάθεση εξωσχολικού χρόνου.

-Αναζητήστε ποιήματα του ποιητή, είτε από το ανθολόγιο που δόθηκε στην τάξη είτε από το Αρχείο Καβάφη, που να έχουν κοινό ή παραπλήσιο θέμα (π.χ. εγκλεισμός, μοναξιά, προσωπικά διλήμματα, αδιέξοδα, αξίες κλπ), δημιουργώντας έτσι μια ευρύτερη θεματική ενότητα και παρουσιάστε σε ένα powerpoint ομοιότητες και διαφορές στην τεχνική.

-Αναζητήστε και συγκρίνετε ποιήματα του Καβάφη με ποιήματα άλλων ποιητών της εποχής του ή και σύγχρονων ποιητών, εντοπίζοντας διαφορές στο θέμα, ύφος και τεχνικές.

-Επιθυμώντας να αναλάβετε μια καμπάνια στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τον ποιητή προβείτε στη δημιουργία ενός ψηφιακού μέσου κατάλληλου για τον σκοπό αυτό, π. χ. αφίσας, κολάζ, βιβλίου, βίντεο, αφήγησης κ.ά.

-Αναζητήστε ένα «Αποκηρυγμένο» ποίημα του Καβάφη και ένα «Κρυμμένο». Γράψτε σε ένα κείμενο word όλους τους πιθανούς λόγους για τους οποίους τα ποιήματα αυτά συγκαταλέγονται στις συγκεκριμένες κατηγορίες.

-Αν ήσουν εσύ ο Καβάφης και ήθελες να πάρεις μέρος σε ένα διαγωνισμό ποίησης, στον οποίο έπρεπε να στείλεις δύο ποιήματά σου, ποια θα ήταν αυτά και γιατί;

-Γράψτε ένα κείμενο που να έχει τη μορφή συνέντευξης με τις ερωτήσεις που θα κάνατε και τις πιθανές απαντήσεις που θα παίρνατε α) από τον ποιητή β) από κάποιον πολέμιο της

ποίησής του, σχετικά με κάποιο ποίημά του - δικής σας επιλογής - που κυκλοφόρησε και προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων.

-Αν ήσουν μέλος στην επιτροπή του διαγωνισμού ποίησης, ποιο ποίημα θα διάλεγες να πάρει το πρώτο βραβείο και γιατί; Αν στην επιτροπή ήταν άτομα μεγαλύτερης ηλικίας πιστεύετε ότι θα διάλεγαν το ίδιο με σας ποίημα ή κάποιο άλλο και γιατί;

-Κάντε ένα ερωτηματολόγιο που να διερευνά α) τον εντοπισμό στοιχείων της καβαφικής γραφής που δεν σας ικανοποίησαν ή σας δυσκόλεψαν και β) την απήχηση της διδασκαλίας του Καβάφη στην τάξη και παρουσιάστε τα αποτελέσματά του στην ολομέλεια.

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ

Κρίνεται απαραίτητο το όλο εγχείρημα να μη φοβίσει ή αγχώσει τους μαθητές-τριές μας. Στόχος, εξάλλου είναι το βίωμα και η αισθητική απόλαυση των ποιημάτων, η άφοβη αντιμετώπιση της ποίησης και όχι η λεπτομερής φιλολογική ανάλυση ούτε η «έγκυρη» ερμηνεία. Για να δουν, λοιπόν, οι μαθητές-τριες ότι δεν είναι και τόσο δύσκολο να ξεκλειδώσει κανείς ένα ποίημα, ακόμη και αυτό που εκ πρώτης όψεως μοιάζει δύσκολο, καλό θα ήταν να γίνει στο στάδιο αυτό μια πειραματική προσέγγιση ενός ποιήματος με τη βοήθεια των ερωτημάτων προβληματισμού που τους δόθηκαν στις οδηγίες. Έτσι θα τα εφαρμόσουν και στην κατ' ιδίαν ανάγνωση και ερμηνευτική απόπειρα του ποιήματός τους. Επίτηδες επιλέγεται ένα σχετικά δύσκολο για τα παιδιά ποίημα, «Επάνοδος από την Ελλάδα» και οι ρόλοι αλλάζουν. Ο εκπαιδευτικός υποδύεται τον αμήχανο μαθητή που σκέφτεται και προσπαθεί να απαντήσει και οι μαθητές-τριες τον εκπαιδευτικό που καθοδηγεί με τα ερωτήματά του.

Επάνοδος από την Ελλάδα (1914, Κρυμμένα / Ανέκδοτα)

Ωστε κοντεύουμε να φθάσουμ' Έρμιππε.
Μεθαύριο, θαρρώ· έτσ' είπε ο πλοίαρχος.
Τουλάχιστον στην θάλασσά μας πλέουμε·
νερά της Κύπρου, της Συρίας, και της Αιγύπτου,
αγαπημένα των πατρίδων μας νερά.
Γιατί έτσι σιωπηλός; Ρώτησε την καρδιά σου
όσο που απ' την Ελλάδα μακρυνόμεθαν
δεν χαίροσουν και συ; Αξίζει να γελοιούμαστε;-
αυτό δεν θάταν βέβαια ελληνοπρεπές.

Ας την παραδεχθούμε την αλήθεια πια·
είμεθα Έλληνες κ' εμείς -τι άλλο είμεθα;-
αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις της Ασίας,
αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις
που κάποτε ξενίζουν τον ελληνισμό.

Δεν μας ταιριάζει, Έρμιππε, εμάς τους φιλοσόφους
να μοιάζουμε σαν κάτι μικροβασιλείς μας
(θυμάσαι πώς γελούσαμε με δαύτους
σαν επισκέπτονταν τα σπουδαστήριά μας)
που κάτω απ' το εξωτερικό τους το επιδεικτικά
ελληνοποιημένο, και (τι λόγος!) μακεδονικό
καμιά Αραβία ξεμυτίζει κάθε τόσο
καμιά Μηδία που δεν περιμαζεύεται,
και με τι κωμικά τεχνάσματα οι καϋμένοι
πασχίζουν να μη παρατηρηθεί.

Α όχι δεν ταιριάζουνε σ' εμάς αυτά.
Σ' Έλληνας σαν κ' εμάς δεν κάνουν τέτοιες μικροπρέπειες.
Το αίμα της Συρίας και της Αιγύπτου
που ρέει μες στες φλέβες μας να μη ντραπούμε,
να το τιμήσουμε και να το καυχηθούμε.

[«Είμαι κι εγώ Ελληνικός. Προσοχή, όχι Έλλην, ούτε Ελληνίζων, αλλά Ελληνικός»].

Οι μαθητές, υποβάλλουν τα ερωτήματα και ο εκπαιδευτικός-μαθητής ψάχνει, σκέφτεται, δίνει απλοϊκές απαντήσεις με αναφορές σε σχετικά χωρία, αποφεύγοντας οτιδήποτε δεν θα έλεγε ένας απροετοίμαστος μαθητής.

-Ποιες εικόνες, ήχοι, χρώματα δημιουργούνται μέσα σας μετά την ανάγνωση του ποιήματος;

-Εικόνα ενός πλοίου που κινείται στη θάλασσα, ανοικτός ορίζοντας, ήχοι κυμάτων και γλάρων, χρώμα μπλε και άσπρο.

-Ποιος μιλάει; είναι ένας; πού βρίσκεται, σε κλειστό ή ανοιχτό χώρο; σε ποια χρονική στιγμή; Σε ποιον απευθύνεται;

-Μιλάει κάποιος (δεν δίνεται το όνομά του) στον φίλο του Έρμιππο που ταξιδεύουν μαζί. Είναι Έλληνες φιλόσοφοι. Αναφέρεται και ο πλοίαρχος που δίνει την πληροφορία ότι έχουν ακόμη δυο μέρες ταξίδι μέχρι να φτάσουν στον προορισμό τους. Βρίσκονται πάνω στο πλοίο, ίσως στο κατάστρωμα και βλέπουν τη θάλασσα. Βρίσκονται κοντά στα νερά της θάλασσάς τους (Κύπρο, Συρία και Αίγυπτο) και φαίνεται ότι επιστρέφουν εκεί μετά από ένα ταξίδι τους στην Ελλάδα. Άρα είναι Έλληνες αλλά δεν ζουν στην Ελλάδα.

-Πώς ενεργεί / λέει / τι σκέφτεται /τι αισθάνεται;

-Το ποιητικό υποκείμενο μόνο μιλάει ενώ ο Έρμιππος μένει σιωπηλός. Μιλάει συνεχώς προσπαθώντας να συμβουλευσει τον φίλο του ή να τον βοηθήσει μάλλον στις σκέψεις του. Του λέει πως πρέπει να μην κοροϊδεύουν τους εαυτούς τους, αλλά να παραδεχτούν την αλήθεια, ότι δηλαδή είναι Έλληνες αλλά με αγάπες και συγκινήσεις της Ασίας. Έλληνες που πρέπει να είναι περήφανοι για το αίμα της Συρίας και της Αιγύπτου που ρέει στις φλέβες τους.

-Ποια ψυχική κατάσταση εκφράζεται στο ποίημα; Μένει σταθερή ή διαφοροποιείται; Υπάρχουν εικόνες που αποδίδουν αυτή την κατάσταση;

-Η διάθεση του ποιητικού υποκειμένου είναι σταθερή, ενώ ο Έρμιππος είναι μάλλον κακοδιάθετος, αν και χαϊρόταν που έφευγε από την Ελλάδα και επέστρεφε στην πατρίδα του.

-Εντοπίζετε κάποιον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο ποιητής θέλει να δώσει έμφαση σε κάτι;

-Υπάρχουν αρκετές επαναλήψεις παραπλήσιων λέξεων που δείχνουν κάτι ελληνικό (Ελλάδα, ελληνοπρεπές, Έλληνες, ελληνισμό, ελληνοποιημένο, Έλληνας), αλλά και μη ελληνικό (Συρία, Αίγυπτος, Αραβία, Μηδία) για να τονίσει ίσως την ύπαρξη των δύο κόσμων και το διαχωρισμό τους.

-Υπάρχει κάποια αλλαγή (στη δράση, στο συναίσθημα...) με ποιον τρόπο δηλώνεται και πώς λειτουργεί;

-Όχι, δεν φαίνεται να αλλάζει η δράση, ούτε τα συναισθήματα

-Υπάρχει κάποια διάθεση ειρωνείας στο ποίημα; σε ποιους στίχους εντοπίζεται;

-Δεν ξέρω, ίσως στο στ. 9 «αυτό δεν θάταν βέβαια ελληνοπρεπές» και στο στ. 14 «που κάποτε ξενίζον τον ελληνισμό», αλλά και στη λέξη «μικροβασιλείς»

-Υπάρχει κάποια αντίθεση, αντίφαση; Κάποια επανάληψη; Τι νομίζετε ότι εξυπηρετεί;

-Ναι υπάρχουν αντιθέσεις, όπως «είμεθα Έλληνες αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις της Ασίας / αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις που κάποτε ξενίζουν τον ελληνισμό» και η αντίθεση ανάμεσα στους φιλοσόφους και τους μικροβασιλείς. Οι αντιθέσεις τονίζουν ότι η ταυτότητα κάποιων ανθρώπων διαμορφώνεται από το συνδυασμό των πολιτισμικών στοιχείων τόπου καταγωγής και πατρίδας και ότι αυτό δεν πρέπει να αποτελεί ντροπή αλλά περηφάνια. Οι ίδιοι, άλλωστε, είναι φιλόσοφοι, είναι άνθρωποι της σκέψης, και θα ήταν αστείο γι' αυτούς να κάνουν ό,τι και κάποιοι μικροβασιλείς από τα μέρη τους, οι οποίοι προσπαθούν με κάθε τρόπο να φέρονται και να ντύνονται σαν Έλληνες.

-Είναι ενιαίο το ποίημα ή χωρίζεται σε μέρη; Υπάρχει κάποιος λόγος που το ποίημα χωρίζεται σε μέρη;

-Ναι χωρίζεται σε 4 στροφές γιατί στην καθεμία μπορούμε να δούμε μία ενότητα, π.χ. στην 1^η μαθαίνουμε για το ταξίδι του πλοίου από την Ελλάδα προς τη Συρία και την Αίγυπτο, στη 2^η ξεκαθαρίζεται ότι είναι Έλληνες που ζουν μακριά από την Ελλάδα, στην 3^η ότι δεν μοιάζουν με τους μικροβασιλείς και στην 4^η ότι πρέπει να μην ντρέπονται για τη διπλή ταυτότητά τους.

-Ο τίτλος σχετίζεται με το περιεχόμενο και πώς;

-Ναι αφού πράγματι πρόκειται για ένα ταξίδι επιστροφής από την Ελλάδα, χωρίς βέβαια να κατονομάζεται η πατρίδα στην οποία επιστρέφουν, αλλά μόνο οι θάλασσες που την ακουμπούν.

-Ποιος στίχος παρουσιάζει τη μεγαλύτερη διανοητική ή συναισθηματική ένταση για σένα και γιατί;

-«είμεθα Έλληνες κ' εμείς -τι άλλο είμεθα;-
αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις της Ασίας,
αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις
που κάποτε ξενίζουν τον ελληνισμό»

αλλά και
«Το αίμα της Συρίας και της Αιγύπτου
που ρέει μες στες φλέβες μας να μη ντραπούμε,
να το τιμήσουμε και να το καυχηθούμε».

-Ποιο είναι το θέμα ή τα θέματα για συζήτηση που θέτει το ποίημα;

-Πώς αισθάνονται οι Έλληνες που ζουν μακριά από την Ελλάδα, σε χώρες της Ανατολής/
Πώς τους βλέπουν οι άλλοι Έλληνες/ Τι τους κάνει να ντρέπονται.

Στη συνέχεια, βέβαια, με τις στοχευμένες ερωτήσεις του εκπαιδευτικού μπορεί να αναδειχθούν περαιτέρω στοιχεία, όπως ότι το ποιητικό υποκείμενο συνομιλεί στην ουσία με τον εαυτό του και διχάζεται ανάμεσα στις δυο ταυτότητες. Η αφήγηση σε α' πρόσωπο ουσιαστικά αποτελεί διάλογο με το alter ego του Καβάφη, ενός Έλληνα της διασποράς, αφού στην ουσία ο Έρμιππος είναι ο άλλος του εαυτός, ο διχασμένος εσωτερικά. Είναι ουσιώδες, επιπλέον, να φανεί ότι ο άνθρωπος πρέπει να δέχεται και να δείχνει τον πραγματικό εαυτό του χωρίς υποκρισία (τότε οι μικροβασίλεις, σήμερα;) Τελικά τα αντίθετα δίπολα μητρόπολη-διασπορά, ελληνικό-ασιατικό, επίκτητο-κληροδοτημένο, ατομικό-παγκόσμιο, γεωπολιτικής συνείδησης-ανθρώπινης συλλογικότητας, πλέον συμφιλιώνονται και η πολιτική/φυλετική ανάμειξη εδραιώνεται. Για τους μαθητές-τριές μας, που ζουν σε ένα πολυπολιτισμικό κόσμο και θα κληθούν ενδεχομένως να μεταναστεύσουν, είναι πολύ σημαντικό να καταλάβουν την ψευδαίσθηση του «καθαρού» πολιτισμού και την εγωπάθεια του Ευρωκεντρικού Έθνους. Στη διευρυμένη γεωγραφικά πατρίδα αμβλύνονται τα σύνορα των θρησκειών, των γλωσσών, των συνηθειών. Οφείλουμε να δώσουμε στα παιδιά μας αυτή τη «δεξιότητα επικοινωνίας με τον άλλο», αν πραγματικά μας ενδιαφέρει να ζήσουν αρμονικά, ειρηνικά και δημιουργικά στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο σκηνικό.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ-ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ: περιλαμβάνονται δύο στάδια:

1^ο στάδιο ανάγνωσης – κοινό και για τις δύο τάξεις (4^η διδακτική ώρα-στην τάξη):

Τα πρώτα 5 ποιήματα του ανθολογίου θα παρουσιαστούν στην ολομέλεια της τάξης με συγκεκριμένη στόχευση (όπως αναλύθηκε παραπάνω). Πρόκειται για τρία αποκηρυγμένα ποιήματα του Καβάφη και συγκεκριμένα, το πρώτο του ποίημα, το «Βακχικόν» (1886), το «Καλός και κακός καιρός» (1893), το «Φωναί Γλυκείαι» (1894) που ξαναδουλεύτηκε και τελικά εντάχθηκε στα αναγνωρισμένα με τον τίτλο «Φωνές» (1904) και τη γνωστή «Ιθάκη». Ο λόγος αυτής της επιλογής είναι για να ανακαλύψουν μόνα τους τα παιδιά τα στοιχεία της πρώτης γραφής, τα επηρεασμένα από τον ρομαντισμό, την ξύλινη καθαρεύουσα, τις ομοιοκαταληξίες, τα βαρύγδουπα εκφραστικά μέσα («Βακχικόν»), την κυριαρχία της φύσης, τη χαλαρότητα της μορφής, την ξεπερασμένη θεματική («Καλός και κακός καιρός»).

Ειδικά στις «Φωνές», ένα ποίημα με υποβλητικό συναισθηματικό κλίμα, το οποίο βιώνει ο άνθρωπος όταν χάνει ένα αγαπημένο πρόσωπο είτε από θάνατο είτε από κάποιο χωρισμό,

μπορούν οι μαθητές να δουν την ωρίμανση του ποιητή μέσα σε μια δεκαετία, το πέρασμα δηλαδή από την καθαρεύουσα στην καθομιλουμένη, από τη στροφική ομοιομορφία και τις ομοιοκαταληξίες στους ανομοιοκατάληκτους στίχους, που εκεί πλέον οι επαναλήψεις και ο καλοδουλεμένος ίαμβος θα ισοφαρίσουν την έλλειψη της ρίμας. Όπως λέει και η Ιλίνσκαγια, ένας οργανωμένος ελεύθερος στίχος, χωρισμένος πλέον οργανικά σε στροφικές ενότητες. Επιπλέον, συσχετίζοντας ο ποιητής τις φωνές των αγαπημένων του προσώπων με τη μουσική, τον ήχο μιας φράσης ή λέξης από τα νεανικά χρόνια συνειρμικά οδηγείται στο συναισθηματικό κλίμα των χρόνων εκείνων «της πρώτης ποίησης της ζωής μας» μέσα από τον ήχο της οποίας δίνουμε ξανά μορφή σε ανθρώπους και σε εποχές που νοσταλγούμε. Ο ποιητής περνά σιγά σιγά στο συμβολικό τρόπο γραφής. Και η παρουσίαση της Ιθάκης στη συνέχεια μας εισάγει στο συμβολισμό ομαλά. Η θεωρία λοιπόν για γραμματολογικούς όρους «βγαίνει» από τις παρατηρήσεις των ίδιων των παιδιών, καθοδηγούμενες φυσικά από τον εκπαιδευτικό κι έτσι αντιλαμβάνονται επιπλέον πώς αλλάζουν σταδιακά θεματικές, τεχνοτροπίες και γλώσσα. Επιπλέον οι μαθητές, που έχουν ήδη σημειώσει πάνω στο ανθολόγιο σε ποια κατηγορία ανήκει το δικό τους ποίημα (αναγνωρισμένο, αποκηρυγμένο, ανέκδοτο/κρυμμένο) μπορούν να αναρωτηθούν για τις επιλογές του ποιητή και τις προθέσεις του.

Στο σημείο αυτό πρέπει, επίσης, να γίνει αναφορά και στο χωρισμό των καβαφικών ποιημάτων σε διδακτικά/φιλοσοφικά, ιστορικά/ιστορικοφανή και ερωτικά/αισθησιακά/ηδονικά, κάτι βέβαια που υποτίθεται ότι γνωρίζουν οι μαθητές από το Γυμνάσιο. Στόχος, βασικά, της γνώσης αυτής είναι να δουν στη συνέχεια οι μαθητές τη ρευστή ισχύ, εφόσον σε πολλά ποιήματα διαφαίνονται και οι τρεις διαστάσεις και όπως επισημαίνει σωστά ο Θέμελης «τα ποιήματα του Καβάφη εισδύουν το ένα στο άλλο κι όταν διαβάζεις το ένα ακούς μέσα τους αντίλαλους απ' όλα τ' άλλα».

2^ο στάδιο ανάγνωσης (οι παρουσιάσεις των ποιημάτων στην τάξη):

5^η – 16^η διδακτική ώρα: Πλέον αρχίζει η παρουσίαση των ποιημάτων στην τάξη. Σε κάθε διδακτική ώρα παρουσιάζεται ένα ποίημα από δύο παιδιά. Επειδή ο χρόνος είναι πολύτιμος ο εκπαιδευτικός φροντίζει έγκαιρα για την προετοιμασία του laptop και του βιντεοπροβολέα. Μπορεί βέβαια να αναθέτει σε κάποιο παιδί, π.χ. σε αυτό που έχει ήδη παρουσιάσει, να κάνει τη σχετική προετοιμασία.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

17^η – 20^η διδακτική ώρα: Παρουσίαση ομαδικών εργασιών στην ολομέλεια και επιλογή, κατόπιν συμφωνίας, των εργασιών, που είτε θα αναρτηθούν στο blog του σχολείου, είτε θα ενσωματωθούν στο μαθητικό περιοδικό του σχολείου, «Όνειρα ψυχών», είτε θα αποτελέσουν το υλικό της σχολικής εκδήλωσης για τον ποιητή.

2.2.2 Συμπεράσματα

Από τη μέχρι τώρα πορεία της διδακτικής εφαρμογής (είμαστε στην 12^η διδακτική ώρα) προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

-Οι μαθητές-τριες έδειξαν πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον αλλά και υπευθυνότητα όσον αφορά την παρουσίαση του ποιήματός τους στην ολομέλεια. Στο σύνολο των 50 παιδιών, μόνο τρία δήλωσαν ότι δεν επιθυμούν να παρουσιάσουν στην τάξη την ερμηνευτική τους εκδοχή, αλλά θα την καταθέσουν γραπτώς στον διδάσκοντα. Έγινε προσπάθεια να μεταπειστούν, αλλά τελικά δεν απέδωσε και η επιλογή τους έγινε απόλυτα σεβαστή. Τα περισσότερα παιδιά προτίμησαν να συνεργαστούν πριν την κοινή τους παρουσίαση. Ενδιαφέρον παρουσίασαν αρκετές περιπτώσεις στις οποίες οι ερμηνευτικές εκδοχές καθώς και τα σημεία στα οποία εστίασαν οι μαθητές διαφοροποιούνταν, δίνοντας έτσι την ευκαιρία για πολύ γόνιμες αναζητήσεις στην ολομέλεια.

-Έσπασε η ρουτίνα και η ομοιότροπη διδακτική διαδικασία. Το ενδιαφέρον για τη νέα κάθε φορά παρουσίαση είναι μια ευχάριστη συνθήκη όχι μόνο για τα παιδιά αλλά και για τον εκπαιδευτικό που περιμένει με αγωνία το αποτέλεσμα. Πέρα από την προσέγγιση του ποιήματος αναδείχθηκαν εξαιρετικές επικοινωνιακές ικανότητες κάποιων παιδιών. Ακόμη και αυτά που αισθανόταν κάπως άβολα, μετά την παρουσίαση των πρώτων ποιημάτων, χαλάρωσαν κάπως. Η αλήθεια είναι ότι τα παιδιά της Β΄ Λυκείου είναι πιο έτοιμα και άνετα σε τέτοιου είδους παρουσιάσεις.

-Σε γενικές γραμμές η ερμηνευτική προσέγγιση των παιδιών ήταν ικανοποιητική. Παρατηρήθηκε μια λιγότερη πετυχημένη ανταπόκριση σε παιδιά που είτε δεν παρατήρησαν καλά το ποίημα στο σύνολό του, είτε δεν ασχολήθηκαν όσο θα έπρεπε, είτε εστίασαν την προσοχή τους μόνο στο «τι» ή μόνο στο «πώς» και δεν βίωσαν το λογοτεχνικό κείμενο ως αδιάσπαστη ενότητα μορφής και περιεχομένου. Οι παρατηρήσεις, προσθήκες, αντιρρήσεις, όμως που εξέφρασαν οι συμμαθητές τους, είτε ενίσχυσαν την οπτική τους, είτε τους ανάγκασαν να ξαναδούν το κείμενο, να επεξεργαστούν και να επανεξετάσουν την αρχική

τους ανταπόκριση. Δεν ήταν, ομολογουμένως, εύκολο να μπει η τάξη σε μια τέτοια φιλοσοφία. Ιδιαίτερα στην αρχή υπήρξε αμηχανία και ένα αίσθημα εφησυχασμού που πήγαζε κυρίως από δύο λόγους: α) ότι μόνο το παιδί που παρουσιάζει το ποίημά του θα μιλά και οι υπόλοιποι θα ακούν παθητικά και β) ότι τελικά ο εκπαιδευτικός θα δώσει τη σωστή απάντηση, όπως πάντα. Χρειάστηκε επιμονή, συνεχή ενθάρρυνση και προσπάθεια να συμμετέχουν όλοι οι μαθητές μέσα από διερευνητικά ερωτήματα και κυρίως να ασκούνται οι ίδιοι στην υποβολή ερωτημάτων που προκύπτουν από το κείμενο προς τους συμμαθητές τους και στην τεκμηρίωση της προσωπικής τους άποψης με στοιχεία που απορρέουν από αυτό.

-Αυτό που γενικά σε μεγάλο βαθμό έγινε κτήμα των μαθητών ήταν ότι την ποίηση πριν την κατανόησιν χρειάζεται να τη νιώσουν, να την απολαύσουν, να τη βιώσουν. Στη συνέχεια να παρατηρήσουν και να ψάξουν να βρουν «κλειδιά» για το ξεκλείδωμα του ποιήματος. Και κυρίως ότι οι διαφορετικές απόψεις δεν αποτελούν μειονέκτημα αλλά πλεονέκτημα. Μέσα από τη λογοτεχνική συζήτηση όλοι τελικά ωθούνται να διατυπώνουν καλύτερα και ολοκληρωμένα την άποψή τους, μαθαίνουν να ακούν, να σκέφτονται, να κρίνουν, να απορρίπτουν, να συνθέτουν.

-Πολύ σημαντική κρίνεται και η καταγραφή σημειώσεων, που έκαναν οι μαθητές στο σπίτι, πάνω στους άξονες προβληματισμού που τους δόθηκαν και στη συνέχεια χρησιμοποίησαν κατά την παρουσίασή τους στην τάξη.

- Ευχάριστη έκπληξη (αφού υπήρξε μια αρχική επιφύλαξη σχετικά με την καταλληλότητα κάποιων ποιημάτων στις συγκεκριμένες ηλικίες) ήταν ότι στο σύνολό τους τα καβαφικά ποιήματα προκάλεσαν και ανέπτυξαν τον ηθικό και φιλοσοφικό στοχασμό των παιδιών και στις δύο τάξεις, άλλοτε συμφωνώντας κι άλλοτε διαφωνώντας με τη στάση του ποιητικού υποκειμένου. Κοινή πεποίθηση των παιδιών ήταν πως πρόκειται για μια ποίηση διαχρονική, επίκαιρη και άκρως ανθρωπιστική, παρά τις όποιες γλωσσικές της ιδιαιτερότητες.

-Οι δημιουργικές εργασίες για μια ακόμη φορά φέρνουν στο φως ευχάριστες εκπλήξεις και αναδεικνύουν πολλές δεξιότητες. Γίνεται πλέον φανερό ότι είναι μονόδρομος και στο Λύκειο, και μάλιστα ειδικά σε αυτό, που μαθητές και καθηγητές ασφυκτιούν κάτω από το χρησιμοθηρικό πνεύμα μιας προπαρασκευαστικής, για την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια, και καθοδηγούμενης γνώσης. Η πρακτική της ανεστραμμένης τάξης εξοικονόμησε χρόνο και επιπλέον εξοικείωσε τα παιδιά με τη χρήση της ψηφιακής πλατφόρμας edurage του σχολείου, την e-class και των συνεργατικών εγγράφων.

-Σχετικά με την ερμηνεία των ποιημάτων δεν παρατηρήθηκαν καλύτερες αποδόσεις στα παιδιά της Β΄ τάξης σε σχέση με αυτά της Α΄. Αυτό που διαφοροποίησε κάπως τα μεγαλύτερα παιδιά ήταν ότι αντιλαμβάνονταν καλύτερα ποιήματα πολιτικού προβληματισμού και μπορούσαν να κάνουν ευκολότερα προεκτάσεις στο σήμερα. Κοινό σημείο αποτελεί το γεγονός ότι οι μαθητές-τριες και των δύο τάξεων έμαθαν να παρατηρούν καλύτερα το κείμενο, να ψάχνουν λέξεις, στίχους, σχήματα πάνω στα οποία θα στηρίζουν την ερμηνεία τους. Έμαθαν να εκφέρουν το λόγο τους με πιθανολογική τροπικότητα, να ζητούν την άποψη των συμμαθητών τους, να διατυπώνουν άφοβα την αμηχανία και απορία τους, αφού έγινε πλέον βίωμα η απομυθοποίηση της ιερότητας του ποιητικού λόγου και η μοναδική σωστή ερμηνεία.

-Οι παρουσιάσεις ποιημάτων που κάποια παιδιά επέλεξαν να κάνουν με power point κινήθηκαν σε διάφορα επίπεδα, αναδεικνύοντας την ανάγκη να ασκηθούν περισσότερο τα παιδιά στο μέσο αυτό. Κάποια παιδιά φόρτωσαν τις διαφάνειες με μακροσκελή κουραστικά κείμενα, που απλώς διάβασαν και μάλιστα χωρίς να έχουν χρονομετρήσει τη δράση τους, ενώ άλλα ενσωμάτωσαν απλώς κάποιες εικόνες με φωτογραφίες του ποιητή, της Αλεξάνδρειας ή ορισμένων χειρογράφων από το Αρχείο Καβάφη. Άλλα παιδιά παρουσίασαν διαφορετικές απαγγελίες του ποιήματός τους και ήταν σε θέση να υποστηρίξουν ποια εκδοχή προτιμούν. Τα μελοποιημένα ποιήματα που ακούστηκαν στην τάξη ήταν επίσης μια ευχάριστη νότα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΑΝΟΙΓΜΑ ΣΤΗΝ ΕΡΩΤΙΚΗ ΚΑΒΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Στη Β΄ ή Γ΄ Λυκείου (στους θεματικούς κύκλους: I) Αγάπη και Έρωτας ή ii) Η αναζήτηση του εαυτού) θα μπορούσε ο διδάσκων να δημιουργήσει και ένα ανθολόγιο αμιγώς ερωτικών καβαφικών ποιημάτων, πάγιο εξάλλου αίτημα και απορία, που συχνά σχολιάζουν οι μαθητές σήμερα. Με βάση τα Νέα Προγράμματα σπουδών Λογοτεχνίας για το Λύκειο (2021), πέρα όλων των άλλων, η Λογοτεχνία αποτελεί έναν παράγοντα διαμόρφωσης των κοινωνικών συνθηκών και του πολιτισμού και υπηρετεί το αίτημα για αυτογνωσία και κοινωνική ανάπτυξη. «Το λογοτεχνικό κείμενο συστήνει στους/στις μαθητές/-τριες μια σειρά ετερογενών αξιακών συστημάτων και τους/τις βοηθά με τον τρόπο αυτό να ξεπεράσουν διαφορών ειδών διακρίσεις, κοινωνικές, φυλετικές, εθνολογικές».

Και αν δεν διδάσκουμε την ερωτική ποίηση του Καβάφη, αφαιρώντας την από το ενιαίο σώμα της, λόγω των ομοφυλοφιλικών διαθέσεων ή σχέσεων που είναι φορέας, τότε πώς είμαστε συνεπείς απέναντι στον ποιητή με την επιλεκτική αξιοποίησή του; Απέναντι σε έναν δημιουργό που άλλοτε καμαρώνουμε κι άλλοτε κρύβουμε; Πώς είμαστε συνεπείς απέναντι στους μαθητές που κρίνουν την αμηχανία μας όταν ζητούν απάντηση για αυτή την επιλεκτική στάση μας; Απέναντι στους μαθητές που ψάχνουν σε αυτή την κρίσιμη περίοδο της ζωής τους να βρουν ανάμεσα στα άλλα και τη σεξουαλική τους ταυτότητα, που βασανίζονται και ενίοτε κατατρύχονται από αισθήματα μειονεξίας, μοναξιάς και βαθιάς ενοχής; Απέναντι στο δικό μας χρέος να υπερασπιστούμε σύγχρονες Θερμοπύλες, στο χρέος του απεριόριστου σεβασμού στον άλλον. Κι αν ο λόγος αυτής της «παράλειψης», την εποχή του γράφτηκαν τα τελευταία σχολικά εγχειρίδια, θα μπορούσε να ήταν η αντίδραση κάποιων γονέων για το ενδεχόμενο να επηρεαστεί ο γιος τους από τον ερωτικό Καβάφη και γίνει ομοφυλόφιλος ή από το μαρξιστή Ρίτσο και γίνει κομμουνιστής, σήμερα ποιο είναι το άλλοθί μας; Αυτή πρέπει να είναι, η στάση μας, σε μια εποχή που οι διάφορες ερωτικές, σεξουαλικές και άλλου είδους ταυτότητες ερμηνεύονται εκ νέου και εξετάζονται κάτω από το πρίσμα σύγχρονων επιστημονικών δεδομένων; Σύμφωνα με τον Balthazart (2016) , η ομοφυλοφιλία δεν αποτελεί θέμα επιλογής, δεν είναι ασθένεια ή διαστροφή, ούτε οφείλεται σε αδιάφορους γονείς ή σε προβληματικό κοινωνικό περιβάλλον. Είναι ακόμη μία εκδοχή του φαινομένου της βιολογικής ποικιλότητας.

Ας μην εθελουφλούμε, οι έμφυλες διακρίσεις και η ομοφοβία αναπαράγονται καθημερινά, μέσω άτυπων και τυπικών συμπεριφορών, στο πλαίσιο γενικότερα των κοινωνικών θεσμών και ειδικότερα του σχολείου. Προφανώς και το όλο θέμα είναι σύνθετο και πολυπαραγοντικό και ίσως κάποιοι ισχυριστούν ότι αδυνατεί το σχολείο να δώσει λύσεις.

Το σχολείο δεν διεκδικεί λύσεις σε πολλά ζητήματα, πρέπει όμως να διεκδικεί τον παιδαγωγικό του ρόλο και το μάθημα που καλείται να καταρρίψει στερεότυπα είναι κατά κύριο λόγο η Λογοτεχνία. Ας φέρουμε κάποια στιγμή, επιτέλους, τους μαθητές μας σε επαφή με κείμενα που καταδεικνύουν το δράμα, τον κοινωνικό αποκλεισμό των ανθρώπων που παλεύουν να δώσουν περίγραμμα και μορφή στην επιθυμία τους ή ακόμη καλύτερα με κείμενα που δεν αναδεικνύουν τη σεξουαλική προτίμηση ως αγώνα και μαρτύριο αλλά την ενσωματώνουν μέσα σε ένα πλαίσιο ως απόλυτα φυσική επιλογή. Πολλά ποιήματα του Καβάφη είναι σε θέση να το κάνουν αυτό. Η αποτελεσματικότητά τους έγκειται, όμως, στην οπτική του εκπαιδευτικού που θα επιχειρήσει να τα διδάξει Παραπονιόμαστε για την προσκόλληση των παιδιών στον κόσμο του κινητού και του διαδικτύου. Εμείς όμως αφήσαμε πεδίο δόξης λαμπρό, όταν μείναμε στη δική μας προσκόλληση, την προσκόλληση μιας ύλης, συχνά ανούσιας και έξω από τα προσωπικά ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες των παιδιών.

Ο ποιητής, εξάλλου, σύμφωνα με τον Παπανικολάου, «είχε βαθιά επίγνωση ότι κάποιοι άλλοι θα ακολουθήσουν το παράδειγμά του κι ενίοτε θα το επικαλεστούν - έστω και άκομψα - για να αναδιαμορφώσουν μια αντίστοιχη θέση στον κόσμο. Θα αναζητήσουν τη δική του ποιητική φωνή που μέσα από την αξιακή ισχύ της παραδοχής της θα τους βοηθήσει να διαβάσουν αλλιώς την ιστορία του δικού τους εαυτού, καταλήγοντας στη δική τους κρίσιμη, προσωπική αφήγηση.

Θα βοηθούσε ίσως κάποιους διδάσκοντες να επιλέξουν τα ερωτικά ποιήματα που θα διδάξουν μέσα από μια κατηγοροποίηση, σαν κι αυτή για παράδειγμα που επιχειρήσε η Τσάκη (2016) στη διδακτορική της διατριβή,⁵² «Γλώσσα και ύφος στα ελληνόγλωσσα ποιήματα του Κ.Π. Καβάφη: ο ρόλος συγκεκριμένων γλωσσικών και υφολογικών στοιχείων στην συγκάλυψη, την υποβολή ή και την αποκάλυψη του φύλου και στη διερεύνηση των σχέσεων των φύλων», όπου και αναφέρει ότι ο ποιητής στα ερωτικά του ποιήματα αναδεικνύει, με ποικίλες μεθόδους, μορφές όχι μόνο αποκάλυψης αλλά και αποσιώπησης – συγκάλυψης του φύλου των προσώπων καθώς και του είδους των ερωτικών διαθέσεων ή σχέσεων. Έτσι λοιπόν προκύπτουν οι εξής κατηγορίες ερωτικών ποιημάτων:

α) με σαφείς ετεροφυλοφιλικές σχέσεις, όπως π.χ. "Ο Βεΐζαδής προς την Ερωμένην του», «Όταν φίλοι μου, αγαπούσα...», «Το Νιχώρι», «Ένας Έρωτας», «Σαλώμη», κ.ά.

⁵²<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37850>

β) με ενδεχόμενες ετεροφυλοφιλικές διαθέσεις ή σχέσεις, όπως π.χ. «Έπος Καρδίας», «Φωνή από τη θάλασσα», «Η συνοδεία του Διονύσου» κ.ά.

γ) με σαφείς ομοφυλοφιλικές διαθέσεις ή σχέσεις, όπως π.χ. «Λάνη Τάφος», «Η είδησις της εφημερίδος», «Θάταν το οινόπνευμα», «Εν απογνώσει», «Πριν τους αλλάξει ο χρόνος», «Η αρρώστια του Κλείτου», «Δυο νέοι, 23 έως 24 ετών», «Μύρης, Αλεξάνδρεια του 340 μ. Χ.» κ.ά.

δ) με αμφισημία ως προς το φύλο των προσώπων ή και το είδος των διαθέσεων ή σχέσεώντους, όπως «Δυνάμωσις», «Τα επικίνδυνα», «Επέστρεφε», «Επήγα», «Μακρυνά», «Μια νύχτα», «Όταν Διεγείρονται», «Εν Εσπέρα», «Μέρες του 1903», «Θυμήσου , Σώμα...», «Νόησις», «Το Διπλανό Τραπέζι», «Η αρχή των», «Ρωτούσε για την ποιότητα», κ.ά.

Θα μπορούσε πάλι ίσως ο «τολμηρός» εκπαιδευτικός να οργανώσει έτσι το ανθολόγιό του ώστε να επιλέξει μια σειρά ομοφυλοφιλικών ποιημάτων στα οποία:

1.εξυμνείται η ομορφιά νέων ανδρών, οι οποίοι για τον ποιητή αποτελούν τα ιδανικά ινδάλματα του ερωτισμού.

2. παρουσιάζονται οι δυσκολίες στις σχέσεις μεταξύ δύο ανδρών, όταν δεν είναι και οι δύο εξίσου δοσμένοι στον έκνομο έρωτα.

3.καταγράφεται ο ηδονισμός που προκύπτει όταν και οι δύο παρασύρονται από το πάθος τους και απολαμβάνουν τη συνεύρεση, χωρίς ντροπή κι ενοχές για το είδος της απόλαυσης ή τις στιγμές εκείνες που η επιθυμία είναι ισχυρή,

4.λειτουργούν αποτρεπτικά οι ηθικές αναστολές κι έτσι δεν επέρχεται η εκπλήρωση του πόθου.

5.παρουσιάζονται οι αναπολήσεις του ποιητή για ερωτικές σχέσεις ή εμπειρίες που βρίσκονται ήδη πολύ μακριά στο παρελθόν του.

6. παρουσιάζεται η ποίηση να διατηρεί αναλλοίωτη την ομορφιά του αγαπημένου προσώπου, προφυλάσσοντάς την από τη φθορά που επιφέρει το πέρασμα του χρόνου.

Ο ερωτικός Καβάφης και η διδακτική αξιοποίησή του, σε ένα ανοικτό και δημοκρατικό σχολείο, θα μπορούσε να αποτελέσει σίγουρα αντικείμενο περαιτέρω μελέτης και πρότασης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Κ.Ν.Α. 1977 έως	Κ.Ν.Α. 2006 – σήμερα
<p>Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΣΗ • Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ • ΤΟ 1940 - Η ΚΑΤΟΧΗ • Η ΑΓΑΠΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΜΑΣ • ΟΙ ΦΙΛΙΚΟΙ ΔΕΣΜΟΙ • Η ΒΙΟΠΑΛΗ • ΤΟ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ • ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ • ΠΑΛΙΟΤΕΡΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ • Η ΑΠΟΔΗΜΙΑ • ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ • ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΑΣ ΚΑΙ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ • Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ • ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ • ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ • ΛΑΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ 	<p>Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΣΗ / ΠΟΛΗ – ΥΠΑΙΘΡΟΣ • ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ • ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ • ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ • ΕΘΝΙΚΗ ΖΩΗ • ΠΑΛΙΟΤΕΡΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ • ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ • Η ΑΠΟΔΗΜΙΑ-Ο ΚΑΗΜΟΣ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ -Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ-ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ-ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ • Ο ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ • Η ΑΓΑΠΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΜΑΣ – ΟΙ ΦΙΛΙΚΟΙ ΔΕΣΜΟΙ –Η ΑΓΑΠΗ • Η ΒΙΟΠΑΛΗ-ΤΟ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ • ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΖΩΗΣ • ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΜΑΣ ΤΑ ΖΩΑ
<p>Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η ΘΑΛΑΣΣΑ • ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΣΕ ΑΥΤΟ • ΠΟΛΗ - ΥΠΑΙΘΡΟΣ • ΤΟ 40 - Η ΚΑΤΟΧΗ • ΟΙ ΝΕΟΙ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ • Η ΑΓΑΠΗ • ΑΠΟ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ • ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ • Ο ΚΑΗΜΟΣ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ • Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ • ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΖΩΗΣ • ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑ • ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΓΩΝΑ • Η ΠΑΛΙΑ ΖΩΗ • ΑΓΩΝΕΣ ΑΚΡΙΤΩΝ - ΚΛΕΦΤΩΝ <p>ΛΑΙΚΗ ΤΕΧΝΗ</p>	<p>Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ</p> <p>Οι ίδιες θεματικές ενότητες με την Α'</p>

<p>Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Από τα δημοτικά μας τραγούδια • Η λόγια παραγωγή πρώτη περίοδος • Κριτική λογοτεχνία . Ο17ος αιώνας • Νεοελληνικός διαφωτισμός • Ο 19ος αιώνας έως το 1880 • Η νέα αθηναϊκή σχολή • Η νεότερη λογοτεχνία • Ξένη λογοτεχνία 	<p>Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Δημοτικά τραγούδια • Κρητική λογοτεχνία • Νεοελληνικός Διαφωτισμός • Απομνημονεύματα • Η λογοτεχνία στα Επτάνησα • Οι Φαναριώτες και οι Ρομαντικοί των Αθηνών • Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1922) • Η νεότερη λογοτεχνία (1922-1945) • Η νεότερη λογοτεχνία – Μεταπολεμική και σύγχρονη λογοτεχνία
--	--

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Σχετικά με την ιστορική – γραμματολογική κατάταξη των βιβλίων του Λυκείου (με εξαίρεση την επανέκδοση του 1975 για την Α΄) αυτή θα μπορούσε σχηματικά να είναι:

ΕΚΔΟΣΕΙΣ 1977 και 1982 έως 1998	1999 έως σήμερα
<p><u>Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ (επανέκδοση 1975)</u> Θρησκευτική ζωή Εθνική ζωή Κοινωνική ζωή Ελληνική φύση και ελληνικοί τόποι Χαρακτηρισμοί – Αισθητικά Βυζαντινά – Μεταβυζαντινά</p>	<p><u>Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ</u> Α. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (10ος αι.-1453) Το Δημοτικό τραγούδι Η Λόγια δημιουργία Β. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1669) Γ. ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1669-1830) Δ. ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ -ΟΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ ΚΑΙ Η ΡΟΜΑΝΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ (1830-1880) -ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ -ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ</p>
<p><u>Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ</u> Α. ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ Β. ΟΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ ΚΑΙ Η ΡΟΜΑΝΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ (1830/1880) Γ. Η ΝΕΑ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ Ποίηση Πεζογραφία Δ. ΝΕΟΤΕΡΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. ΠΡΩΤΗ 10ΕΤΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ 1922/1930 Ε΄ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ Ποίηση Πεζογραφία ΣΤ. ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ</p>	<p><u>Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ</u> -Νέα Αθηναϊκή Σχολή -Νεότερη λογοτεχνία: πρώτη 10ετία του μεσοπολέμου (1922-1930) -Νεότερη ποίηση -Πεζογραφία: η πεζογραφία του Μεσοπολέμου -Δοκίμιο -Ξένη λογοτεχνία</p>
<p><u>Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ</u> ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ ΠΟΙΗΣΗ Δημοτικά τραγούδια Επικά – Επικολυρικά Λυρικά Σατιρικά ΑΤΤΙΚΙΖΟΥΣΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ</p>	<p><u>Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ</u> -Μεταπολεμική και σύγχρονη λογοτεχνία Ποίηση Πεζογραφία -Δοκίμιο -Ξένη λογοτεχνία</p>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ (1863-1933) - ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ Α΄ ΤΑΞΗΣ

<p>Βακχικόν (ΑΠΟΚΗΡΥΓΜΕΝΟ 1886)</p> <p>Από του κόσμου κεκτηκώς την πλάνον αστασίαν, εντός του ποτηρίου μου εύρον την ησυχίαν· ζωήν κ' ελπίδα εν αυτώ και πόθους εσωκλείω· δότε να πίο.</p> <p>Μακράν εδώ των συμφορών, των θυελλών του βίου, αισθάνομ' ως διασωθείς ναύτης εκ ναυαγίου κ' εν ασφαλεί ευρισκόμενος εντός λιμένος πλοίου. Δος μοι να πίο.</p> <p>Ω! υγιής του οίνου μου ζέσις, απομακρύνεις πάσαν ψυχράν επιρροήν. Φθόνου ή καταισχύνης, ή μίσους, ή διαβολών, δεν με εγγίζει κρύο· δότε να πίο.</p> <p>Την άχαριν αλήθειαν γυμνήν δεν βλέπω πλέον. Άλλην απήλαυσα ζωήν, και κόσμον έχω νέον· εν των ονείρων τω ευρεί ευρίσκομαι πεδίω - δος, δος να πίο!</p> <p>Και αν ήναι δηλητήριον, και αν εύρω την πικρίαν της τελευτής εντός αυτού, εύρον πλην ευτυχίαν, τέρψιν, χαράν, και έπαρσιν εν τω δηλητηριώ· δότε να πίο!</p>	<p>Καλός και Κακός Καιρός (ΑΠΟΚΗΡΥΓΜΕΝΟ 1893)</p> <p>Δεν με πειράζει αν απλώνη έξω ο χειμώνας καταχνιά, σύννεφα, και κρυάδα. Μέσα μου κάμνει άνοιξι, χαρά αληθινή. Το γέλιο είναι ακτίνα, μαλαματένια όλη, σαν την αγάπη άλλο δεν είναι περιβόλι, του τραγουδιού η ζέστη όλα τα χιόνια λυώνει.</p> <p>Τι ωφελεί οπού φυτρώνει λουλούδια έξω η άνοιξις και σπέρνει πρασινάδα! Έχω χειμώνα μέσα μου σαν η καρδιά πονεί. Ο στεναγμός τον ήλιο τον πιο λαμπρό σκεπάζει, σαν έχεις λύπη ο Μάης με τον Δεκέμβρη μοιάζει, πιο κρύα είναι τα δάκρυα από το κρύο χιόνι.</p>
---	---

<p>Φωνάι Γλυκείαι (ΑΠΟΚΗΡΥΓΜΕΝΟ -1894)</p> <p>Είν' αι γλυκύτεραι φωνάι όσαι διά παντός εσίγησαν, όσαι εντός καρδίας μόνον λυπηράς πενθίμως αντηχούσιν.</p> <p>Εν τοις ονείροις έρχονται δειλαί και ταπειναί αι μελαγχολικάί φωνάι, και φέρουν εις την μνήμην μας την τόσον ασθενή αποθανόντας ακριβούς, ους κρύα κρύα γη καλύπτει, και δι' ους αυγή ποτέ δεν λάμπει γελαστή, ανοίξεις δεν ανθούσιν.</p> <p>Στενάζουν αι μελωδικάι φωνάι· κ' εν τη ψυχή η πρώτη ποίησις ηχεί του βίου μας - ως μουσική, την νύκτα, μακρυνή.</p>	<p>Φωνές (ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟ - 1904/1903)</p> <p>Ιδανικές φωνές κι αγαπημένες εκείνων που πέθαναν, ή εκείνων που είναι για μας χαμένοι σαν τους πεθαμένους.</p> <p>Κάποτε μες στα όνειρά μας ομιλούνε· κάποτε μες στην σκέψη τες ακούει το μυαλό.</p> <p>Και με τον ήχο των για μια στιγμή επιστρέφουν ήχοι από την πρώτη ποίηση της ζωής μας - σα μουσική, την νύχτα, μακρυνή, που σβύνει.</p>
---	---

[Η πρώτη ημερομηνία είναι της γραφής του ποιήματος και η δεύτερη της δημοσίευσής του].

Ιθάκη 1910/1911

Σα βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη,
να εύχεται νάναι μακρύς ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας,
τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι,
τέτοια στον δρόμο σου ποτέ σου δεν θα βρεις,
αν μεν' η σκέψις σου υψηλή, αν εκλεκτή
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.

Να εύχεται νάναι μακρύς ο δρόμος.
Πολλά τα καλοκαιρινά πρωϊά να είναι
που με τι ευχαρίστησι, με τι χαρά
θα μπαίνεις σε λιμένας πρωτοειδωμένους,
να σταματήσεις σ' εμπορεία Φοινικικά,
και τες καλές πραγμάτειες ν' αποκτήσεις,
σεντέφια και κοράλλια, κεχριμπάρια κ' έβενους,
και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά,
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να πας,
να μάθεις και να μάθεις απ' τους σπουδασμένους.

Πάντα στον νου σου νάχεις την Ιθάκη.
Το φθάσιμον εκεί ειν' ο προορισμός σου.
Αλλά μη βιάζεις το ταξείδι διόλου.
Καλλίτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει
και γέρος πια ν' αράξεις στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες στο δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ'έδωσε τ' ωραίο ταξείδι.
Χωρίς αυτήν δεν θάβγαινες στον δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δε σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες οι Ιθάκες τι σημαίνουν.

Τείχη 1896/1897

Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κ' υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη.

Και κάθομαι και απελπίζομαι τώρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτομαι: τον νουν μου τρώγει αυτή η τύχη.

διότι πράγματα πολλά έξω να κάμω είχον.
Α όταν έκτιζαν τα τείχη πώς να μην προσέξω.

Αλλά δεν άκουσα ποτέ κρότον κτιστών ή ήχον.
Ανεπαισθήτως μ' έκλεισαν από τον κόσμον έξω.

Τα παράθυρα 1897/1903

Σ' αυτές τες σκοτεινές κάμαρες, που περνώ
μέρες βαρυνές, επάνω κάτω τριγυρνώ
για νάβρω τα παράθυρα. - Όταν ανοίξει
ένα παράθυρο θάναι παρηγορία. -
Μα τα παράθυρα δεν βρίσκονται, ή δεν μπορώ
να τάβρω. Και καλλίτερα ίσως να μην τα βρω.
Ίσως το φως θάναι μια νέα τυραννία.
Ποιός ξέρει τι καινούργια πράγματα θα δείξει.

Η πόλις 1894/1910

Είπες: «Θα πάγω σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.
Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη απ' αυτή.
Κάθε προσπάθεια μου μια καταδίκη είναι γραφτή·
κ' είν' η καρδιά μου -σαν νεκρός- θαμμένη.
Ο νους μου ως πότε μες στον μαρασμόν αυτόν θα μένει.
Όπου το μάτι μου γυρίσω, όπου κι αν δω
ερείπια μαύρα της ζωής μου βλέπω εδώ,
που τόσα χρόνια πέρασα και ρήμαξα και χάλασα.»

Καινούργιους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.
Η πόλις θα σε ακολουθεί. Στους δρόμους θα γυρνάς
τους ίδιους. Και στες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς·
και μες στα ίδια σπίτια αυτά θ' ασπρίζεις.
Πάντα στην πόλι αυτή θα φθάνεις. Για τα αλλού -μη ελπίζεις-
δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει οδό.
Ετσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ
στην κόχη τούτη την μικρή, σ' όλην την γη την χάλασες.

Τρώες 1900/1905

Είν' η προσπάθειές μας, των συφοριασμένων·
είν' η προσπάθειές μας σαν των Τρώων.
Κομμάτι κατορθώνουμε· κομμάτι
παίρνουμε επάνω μας· κι αρχίζουμε
νάχουμε θάρρος και καλές ελπίδες.

Μα πάντα κάτι βγαίνει και μας σταματά.
Ο Αχιλλεύς στην τάφρον εμπροστά μας
βγαίνει και με φωνές μεγάλες μας τρομάζει.--

Είν' η προσπάθειές μας σαν των Τρώων.
Θαρρούμε πως με απόφασι και τόλμη
θ' αλλάζουμε της τύχης την καταφορά,
κ' έξω στεκόμεθα ν' αγωνισθούμε.

Αλλ' όταν η μεγάλη κρίσις έλθει,
η τόλμη κ' η απόφασίς μας χάνονται·
ταράττεται η ψυχή μας, παραλύει·
κι ολόγυρα απ' τα τείχη τρέχουμε
ζητώντας να γλυτώσουμε με την φυγή.

Όμως η πτώσις μας είναι βεβαία. Επάνω,
στα τείχη, άρχισεν ήδη ο θρήνος.
Των ημερών μας αναμνήσεις κλαίν κ' αισθήματα.
Πικρά για μας ο Πρίαμος κ' η Εκάβη κλαίνε.

<p>Τελειωμένα 1910/1911</p> <p>Μέσα στον φόβο και στες υποψίες, με ταραγμένο νου και τρομαγμένα μάτια, λυώνουμε και σχεδιάζουμε το πως να κάμουμε για ν' αποφύγουμε τον βέβαιο τον κίνδυνο που έτσι φρικτά μας απειλεί. Κι όμως λανθάνουμε, δεν είν' αυτός στον δρόμο· ψεύτικα ήσαν τα μηνύματα (ή δεν τ' ακούσαμε, ή δεν τα νοιώσαμε καλά). Άλλη καταστροφή, που δεν την φανταζόμεθαν, εξαφνική, ραγδαία πέφτει επάνω μας, και ανέτοιμους -πού πιά καιρός- μας συνεπαίρνει.</p>	<p>Μονοτονία 1898/1908</p> <p>Την μιά μονότονην ημέραν άλλη μονότονη, απαράλλακτη ακολουθεί. Θα γίνουν τα ίδια πράγματα, θα ξαναγίνουν πάλι - οι όμοιες στιγμές μας βρίσκουνε και μας αφήνουν.</p> <p>Μήνας περνά και φέρνει άλλον μήνα. Αυτά που έρχονται κανείς εύκολα τα εικάζει· είναι τα χθεσινά τα βαρετά εκείνα. Και καταντά το αύριο πια σαν αύριο να μη μοιάζει.</p>
---	--

<p>Ενδύματα (ΠΕΖΟ)</p> <p>Μέσα σ' ένα κιβώτιο ή μέσα σ' ένα έπιπλο από πολύτιμον έβενο θα βάλω και θα φυλάξω τα ενδύματα της ζωής μου. Τα ρούχα τα κυανά. Και έπειτα τα κόκκινα, τα πιο ωραία αυτά από όλα. Και κατόπιν τα κίτρινα. Και τελευταία πάλι τα κυανά, αλλά πολύ πιο ξέθωρα αυτά τα δεύτερα από τα πρώτα. Θα τα φυλάξω με ευλάβεια και με πολλή λύπη. Όταν θα φορώ μαύρα ρούχα, και θα κατοικώ μέσα σ' ένα μαύρο σπίτι, μέσα σε μια κάμαρη σκοτεινή, θα ανοίγω καμιά φορά το έπιπλο με χαρά, με πόθο, και με απελπισία. Θα βλέπω τα ρούχα και θα θυμούμαι την μεγάλη εορτή — που θα είναι τότε όλως διόλου τελειωμένη. Όλως διόλου τελειωμένη. Τα έπιπλα σκορπισμένα άτακτα μες στες αίθουσες. Πιάτα και ποτήρια σπασμένα καταγής. Όλα τα κεριά καμένα ώς το τέλος. Όλο το κρασί πιωμένο. Όλοι οι καλεσμένοι φευγάτοι. Μερικοί κουρασμένοι θα κάθονται ολομόναχοι, σαν κι εμένα, μέσα σε σπίτια σκοτεινά — άλλοι πιο κουρασμένοι θα πήγαν να κοιμηθούν.</p>	<p>Κεριά 1893/1899</p> <p>Του μέλλοντος οι μέρες στέκοντ' εμπροστά μας σα μιά σειρά κεράκια αναμένα - χρυσά, ζεστά, και ζωηρά κεράκια.</p> <p>Οι περασμένες μέρες πίσω μένουν, μια θλιβερή γραμμή κεριών σβησμένων· τα πιο κοντά βγάζουν καπνόν ακόμη, κρύα κεριά, λιωμένα, και κυρτά.</p> <p>Δεν θέλω να τα βλέπω· με λυπεί η μορφή των, και με λυπεί το πρώτο φως των να θυμούμαι. Εμπρός κυττάζω τ' αναμένα μου κεριά.</p> <p>Δεν θέλω να γυρίσω να μη δω και φρίξω τι γρήγορα που η σκοτεινή γραμμή μακραίνει, τι γρήγορα που τα σβυστά κεριά πληθαίνουν.</p>
---	---

Οι Εχθροί 1900

Τον Ύπατο τρεις σοφισταί ήλθαν να χαιρετήσουν.
Ο Ύπατος τους έβαλλε κοντά του να καθίσουν.
Ευγενικά τους μίλησε. Κ' έπειτα, να φροντίσουν,
τους είπε, χωρατεύοντας. «Η φήμη φθονερούς
κάμνει. Συγγράφουν οι αντίζηλοι. Έχετ' εχθρούς».
Απήντησ' ένας απ' τους τρεις με λόγους σοβαρούς.

«Οι τωρινοί μας οι εχθροί δεν θα μας βλάψουνε ποτέ.
Κατόπι θάλθουν οι εχθροί μας, οι καινούριοι σοφισταί.
Όταν ημείς, υπέργηροι, θα κείμεθα ελεεινά
και μερικοί θα μπήκαμε στον Άδη. Τα σημερινά
τα λόγια και τα έργα μας αλλόκοτα (και κωμικά
ίσως) θα φαίνονται, γιατί θ' αλλάξουν τα σοφιστικά,
το ύφος και τας τάσεις οι εχθροί. Όμοια σαν κ' εμένα,
και σαν κι' αυτούς, που τόσο μεταπλάσαμε τα περασμένα.
Όσα ημείς επαραστήσαμεν ωραία και σωστά
θα τ' αποδείξουν οι εχθροί ανόητα και περιττά
τα ίδια ξαναλέγοντας αλλοιώς (χωρίς μεγάλον κόπο).
Καθώς κ' εμείς τα λόγια τα παληά είπαμε μ' άλλον τρόπο».

Νέοι της Σιδώνος (400 μ.Χ.) 1920/1920

Ο ηθοποιός που έφεραν για να τους διασκεδάσει
απήγγειλε και μερικά επιγράμματα εκλεκτά.

Η αίθουσα άνοιγε στον κήπο επάνω
κ' είχε μια ελαφρά ευωδία ανθέων
που ενώνονταν με τα μυρωδικά
των πέντε αρωματισμένων Σιδωνίων νέων.

Διαβάσθηκαν Μελέαγρος, και Κριναγόρας, και Ριανός.
μα σαν απήγγειλεν ο ηθοποιός,
«Αισχύλον Ευφορίωνος Αθηναίον τόδε κεύθει»-
(τονίζοντας ίσως υπέρ το δέον
το «αλκήν δ' ευδόκιμον», το «Μαραθώνιον άλσος»),
πετάχθηκεν ευθύς ένα παιδί ζωηρό,
φανατικό για γράμματα, και φώναξε:

«Α δεν μ' αρέσει το τετράστιχον αυτό.
Εκφράσεις τοιούτου είδους μοιάζουν κάπως σαν λειποψυχίες.

Δόσε -κηρύττω- στο έργον σου όλην την δύναμή σου,
όλην την μέριμνα, και πάλι το έργον σου θυμήσου
μες στην δοκιμασίαν, ή όταν η ώρα σου πια γέρνει.
Έτσι από σένα περιμένω κι απαιτώ.
Κι όχι απ' τον νου σου ολότελα να βγάλεις
της Τραγωδίας τον Λόγο τον λαμπρό-
τι Αγαμέμνονα, τι Προμηθέα θαυμαστό,
τι Ορέστου, τι Κασσάνδρας παρουσίες,
τι Επτά επί Θήβας - και για μνήμη σου να βάλεις
μόνο που μες στον στρατιωτών τες τάξεις, τον σωρό
πολέμησες και συ τον Δάτι και τον Αρταφέρνη».

Πρόσθεσις 1897

Αν ευτυχής ή δυστυχής είμαι δεν εξετάζω.
Πλην ένα πράγμα με χαράν στο νου μου πάντα βάζω -
που στην μεγάλη πρόσθεσι (την πρόσθεσι των που μισώ)
που έχει τόσους αριθμούς, δεν είμ' εγώ εκεί
απ' ταις πολλαίς μονάδες μια. Μες στ' ολικό ποσό
δεν αριθμήθηκα. Κι αυτή η χαρά μ' αρκεί.

Κρυμμένα 1908

Απ' όσα έκαμα κι απ' όσα είπα
να μη ζητήσουνε να βρουν ποιος ήμουν.
Εμπόδιο στέκονταν και μεταμόρφωνε
τες πράξεις και τον τρόπο της ζωής μου.
Εμπόδιο στέκονταν και σταματούσε με
πολλές φορές που πήγαινα να πω.
Η πιο απαρατήρητες μου πράξεις
και τα γραψίματά μου τα πιο σκεπασμένα -
από εκεί μονάχα θα με νοιώσουν.
Αλλά ίσως δεν αξίζει να καταβληθεί
τόση φροντίς και τόσος κόπος να με μάθουν.
Κατόπι -στην τελειωτέρα κοινωνία-
κανένας άλλος καμωμένος σαν εμένα
βέβαια θα φανεί κ' ελεύθερα θα κάμει.

Che fece... il gran rifiuto 1899/1901

(Εκείνος που έκανε ... τη μεγάλη άρνηση)

Σε μερικούς ανθρώπους έρχεται μιά μέρα που πρέπει το μεγάλο Ναι ή το μεγάλο το Όχι να πούνε. Φανερόνεται αμέσως όποιος τόχει έτοιμο μέσα του το Ναι, και λέγοντάς το πέρα

πηγαίνει στην τιμή και στην πεποίθησί του. Ο αρνηθείς δεν μετανοιώνει. Αν ρωτιούνταν πάλι, όχι θα ξαναέλεγε. Κι όμως τον καταβάλλει εκείνο τ' όχι -το σωστό- εις όλην την ζωή του.

Η Σατραπεία 1905/1910

Τι συμφορά, ενώ είσαι καμωμένος για τα ωραία και μεγάλα έργα η άδικη αυτή σου η τύχη πάντα ενθάρρυνσι κ' επιτυχία να σε αρνείται· να σ' εμποδίζουν ευτελείς συνήθειες, και μικροπρέπειες, κι αδιαφορίες. Και τι φρικτή η μέρα που ενδίδεις (η μέρα που αφέθηκες κ' ενδίδεις), και φεύγεις οδοιπόρος για τα Σούσα, και παίνεις στον μονάρχη Αρταξέρξη που ευνοϊκά σε βάζει στην αυλή του, και σε προσφέρει σατραπείες, και τέτοια. Και συ τα δέχεσαι με απελπισία αυτά τα πράγματα που δεν τα θέλεις. Άλλα ζητεί η ψυχή σου, γι' άλλα κλαίει· τον έπαινο του Δήμου και των Σοφιστών, τα δύσκολα και τ' ανεκτίμητα Εύγε· την Αγορά, το Θέατρο, και τους Στεφάνους. Αυτά πού θα στα δώσει ο Αρταξέρξης, αυτά πού θα τα βρείς στη σατραπεία· και τι ζωή χωρίς αυτά θα κάμεις

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ (1863-1933) - ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ Β΄ ΤΑΞΗΣ

Βακχικόν (ΑΠΟΚΗΡΥΓΜΕΝΟ 1886)

Από του κόσμου κεκμηκώς την πλάνον αστασίαν,
εντός του ποτηρίου μου εύρον την ησυχίαν·
ζωήν κ' ελπίδα εν αυτώ και πόθους εσωκλείω·
δότε να πίο.

Μακράν εδώ των συμφορών, των θυελλών του βίου,
αισθάνομ' ως διασωθείς ναύτης εκ ναυαγίου
κ' εν ασφαλεί ευρισκόμενος εντός λιμένος πλοίου.
Δος μοι να πίο.

Ω! υγιής του οίνου μου ζέσις, απομακρύνεις
πάσαν ψυχράν επιρροήν. Φθόνου ή κατασχύνης,
ή μίσους, ή διαβολών, δεν με εγγίζει κρύο·
δότε να πίο.

Την άχαριν αλήθειαν γυμνήν δεν βλέπω πλέον.
Άλλην απήλαυσα ζωήν, και κόσμον έχω νέον·
εν των ονείρων τω ευρεί ευρίσκομαι πεδίω -
δος, δος να πίο!

Και αν ήναι δηλητήριον, και αν εύρω την πικρίαν
της τελευτής εντός αυτού, εύρον πλην ευτυχίαν,
τέρψιν, χαράν, και έπαρσιν εν τω δηλητηριώ·
δότε να πίο!

Καλός και Κακός Καιρός (ΑΠΟΚΗΡΥΓΜΕΝΟ 1893)

Δεν με πειράζει αν απλώνη
έξω ο χειμώνας καταχνιά, σύννεφα, και κρυάδα.
Μέσα μου κάμνει άνοιξι, χαρά αληθινή.
Το γέλιο είναι ακτίνα, μαλαματένια όλη,
σαν την αγάπη άλλο δεν είναι περιβόλι,
του τραγουδιού η ζέστη όλα τα χιόνια λυώνει.

Τι ωφελεί οπού φυτρώνει
λουλούδια έξω η άνοιξις και σπέρνει πρασινάδα!
Έχω χειμώνα μέσα μου σαν η καρδιά πονεί.
Ο στεναγμός τον ήλιο τον πιο λαμπρό σκεπάζει,
σαν έχεις λύπη ο Μάης με τον Δεκέμβρη μοιάζει,
πιο κρύα είναι τα δάκρυα από το κρύο χιόνι.

Φωναί Γλυκείαι (ΑΠΟΚΗΡΥΓΜΕΝΟ -1894)

Είν' αι γλυκύτεραι φωναί όσαι διά παντός
εσίγησαν, όσαι εντός
καρδιάς μόνον λυπηράς πενθίμως αντηχούσιν.

Εν τοις ονείροις έρχονται δειλαί και ταπειναί
αι μελαγχολικάί φωναί,
και φέρουν εις την μνήμην μας την τόσον ασθενή

αποθανόντας ακριβούς, ους κρύα κρύα γη
καλύπτει, και δι' ους αυγή
ποτέ δεν λάμπει γελαστή, ανοίξεις δεν ανθούσιν.

Στενάζουν αι μελωδικαί φωναί· κ' εν τη ψυχή
η πρώτη ποίησις ηχεί
του βίου μας - ως μουσική, την νύκτα, μακρυνή.

Φωνές (ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟ - 1904/1903)

Ιδανικές φωνές κι αγαπημένες
εκείνων που πέθαναν, ή εκείνων που είναι
για μας χαμένοι σαν τους πεθαμένους.

Κάποτε μες στα όνειρά μας ομιλούν·
κάποτε μες στην σκέψη τες ακούει το μυαλό.

Και με τον ήχο των για μια στιγμή επιστρέφουν
ήχοι από την πρώτη ποίηση της ζωής μας -
σα μουσική, την νύχτα, μακρυνή, που σβύνει.

[Η πρώτη ημερομηνία είναι της γραφής του ποιήματος και η δεύτερη της δημοσίευσής του].

Ιθάκη 1910/1911

Σα βγεις στον πηγαϊμό για την Ιθάκη,
να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι,
τέτοια στον δρόμο σου ποτέ σου δεν θα βρεις,
αν μεν' η σκέψις σου υψηλή, αν εκλεκτή
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.

Να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος.
Πολλά τα καλοκαιρινά πρωϊά να είναι
που με τι ευχαρίστησι, με τι χαρά
θα μπαίνεις σε λιμένας πρωτοειδωμένους,
να σταματήσεις σ' εμπορεία Φοινικικά,
και τες καλές πραγμάτειες ν' αποκτήσεις,
σεντέφια και κοράλλια, κεχριμπάρια κ' έβενους,
και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά,
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να πας,
να μάθεις και να μάθεις απ' τους σπουδασμένους.

Πάντα στον νου σου νάχεις την Ιθάκη.
Το φθάσιμον εκεί ειν' ο προορισμός σου.
Αλλά μη βιάζεις το ταξείδι διόλου.
Καλλίτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει
και γέρος πια ν' αράξεις στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες στο δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ'έδωσε τ' ωραίο ταξείδι.
Χωρίς αυτήν δεν θάβγαινες στον δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δε σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες οι Ιθάκες τι σημαίνουν.

Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης 1928

Άρεσε γενικώς στην Αλεξάνδρεια,
τες δέκα μέρες που διέμεινε αυτού,
ο ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης
Αριστομένης, υιός του Μενελάου.
Ως τ' όνομά του, κ' η περιβολή, κοσμίως, ελληνική.
Δέχονταν ευχαρίστως τες τιμές, αλλά
δεν τες επιζητούσεν· ήταν μετριόφρων.
Αγόραζε βιβλία ελληνικά,
ιδίως ιστορικά και φιλοσοφικά.
Προ πάντων δε άνθρωπος λιγομίλητος.
Θάταν βαθύς στες σκέψεις, διεδίδετο,
κ' οι τέτοιοι τόχουν φυσικό να μη μιλούν πολλά.

Μήτε βαθύς στες σκέψεις ήταν, μήτε τίποτε.
Ένας τυχαίος, αστείος άνθρωπος.
Πήρε όνομα ελληνικό, ντύθηκε σαν τους Έλληνας,
έμαθ' επάνω, κάτω σαν τους Έλληνας να φέρεται·
κ' έτρεμεν η ψυχή του μη τυχόν
χαλάσει την καλούτσικην εντύπωσι
μιλώντας με βαρβαρισμούς δεινούς τα ελληνικά,
κ' οι Αλεξανδρινοί τον πάρουν στο ψιλό,
ως είναι το συνήθειο τους, οι απαίσιοι.
Γι' αυτό και περιορίζονταν σε λίγες λέξεις,
προσέχοντας με δέος τες κλίσεις και την προφορά·
κ' έπληττεν ουκ ολίγον έχοντας
κουβέντες στοιβαγμένες μέσα του.

Απολείπειν ο Θεός Αντόνιον 1910/1911

Σαν έξαφνα, ώρα μεσάνυχτ', ακούσθαι
αόρατος θίασος να περνά
με μουσικές εξαίσιες, με φωνές -
την τύχη σου που ενδίδει πιά, τα έργα σου
που απέτυχαν, τα σχέδια της ζωής σου
που βγήκαν όλα πλάνες, μη ανοφέλετα θρηνήσεις.
Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,
αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει.
Προ πάντων να μη γελασθείς, μην πεις πως ήταν
ένα όνειρο, πως απατήθηκεν η ακοή σου·
μάταιες ελπίδες τέτοιες μην καταδεχθείς.
Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,
σαν που ταιριάζει σε που αξιώθηκες μιά τέτοια πόλι,
πλησίασε σταθερά προς το παράθυρο,
κι άκουσε με συγκίνησιν, αλλ' όχι
με των δειλών τα παρακάλια και παράπονα,
ως τελευταία απόλαυσι τους ήχους,
τα εξαίσια όργανα του μυστικού θιάσου,
κι αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που χάνεις.

Περιμένοντας τους Βαρβάρους 1898/1904

-Τι περιμένουμε στην αγορά συναθροισμένοι;
Είναι οι βάρβαροι να φθάσουν σήμερα.

-Γιατί μέσα στην Σύγκλητο μιά τέτοια απραξία;
Τι κάθοντ' οι Συγκλητικοί και δεν νομοθετούνε;

-Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα.
Τι νόμους πια θα κάμουν οι Συγκλητικοί;
Οι βάρβαροι σαν έλθουν θα νομοθετήσουν.

-Γιατί ο αυτοκράτωρ μας τόσο πρωί σηκώθη,
και κάθεται στις πόλεως την πιο μεγάλη πύλη
στον θρόνο επάνω, επίσημος, φορώντας την κορώνα;

-Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα.
Κι ο αυτοκράτωρ περιμένει να δεχθεί
τον αρχηγό τους. Μάλιστα ετοίμασε
για να τον δώσει μια περγαμηνή. Εκεί
τον έγραψε τίτλους πολλούς κι ονόματα.

-Γιατί οι δύο μας ύπατοι κ' οι πραιότερες εβγήκαν
σήμερα με τες κόκκινες, τες κεντημένες τόγες·
γιατί βραχιόλια φόρεσαν με τόσους αμεθύστους,
και δαχτυλίδια με λαμπρά γυαλιστερά σμαράγδια·
γιατί να πιάσουν σήμερα πολύτιμα μαστούνια
μ' ασήμια και μαλάματα έκτακτα σκαλισμένα;

Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα·
και τέτοια πράγματα θαμπόνουν τους βαρβάρους.

-Γιατί κ' οι άξιοι ρήτορες δεν έρχονται σαν πάντα
να βγάλουνε τους λόγους τους, να πούνε τα δικά τους;

Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα·
κι αυτοί βαριούντ' ευφράδειες και δημηγορίες.

-Γιατί ν' αρχίσει μονομιάς αυτή η ανησυχία
κ' η σύγχυσις. (Τα πρόσωπα τι σοβαρά που έγιναν).
Γιατί αδειάζουν γρήγορα οι δρόμοι κ' οι πλατέες,
κι όλοι γυρνούν στα σπίτια τους πολύ συλλογισμένοι;

Γιατί ενύχτωσε κ' οι βάρβαροι δεν ήλθαν.
Και μερικοί έφθασαν απ' τα σύνορα,
και είπανε πως βάρβαροι πια δεν υπάρχουν.

Και τώρα τι θα γένουμε χωρίς βαρβάρους.
Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μιά κάποια λύσις.

Αλεξανδρινοί βασιλείς 1912

Μαζεύθηκαν οι Αλεξανδρινοί
να δουν της Κλεοπάτρας τα παιδιά,
τον Καισαρίωνα, και τα μικρά του αδέρφια,
Αλέξανδρο και Πτολεμαίο, που πρώτη
φορά τα βγάζαν έξω στο Γυμνάσιο,
εκεί να τα κηρύξουν βασιλείς,
μες στη λαμπρή παράταξη των στρατιωτών.

Ο Αλέξανδρος -- τον είπαν βασιλέα
της Αρμενίας, της Μηδίας, και των Πάρθων.
Ο Πτολεμαίος -- τον είπαν βασιλέα
της Κιλικίας, της Συρίας, και της Φοινίκης.
Ο Καισαρίων στέκονταν πιο εμπροστά,
ντυμένος σε μετάξι τριανταφυλλί,
στο στήθος του ανθοδέσμη από νακίνθους,
η ζώνη του διπλή σειρά σαπφείρων κι αμεθύστων,
δεμένα τα ποδήματά του μ' άσπρες
κορδέλλες κεντημένες με ροδόχροα μαργαριτάρια.
Αυτόν τον είπαν πιότερο από τους μικρούς,
αυτόν τον είπαν Βασιλέα των Βασιλείων.

Οι Αλεξανδρινοί έννοιωθαν βέβαια
που ήσαν λόγια αυτά και θεατρικά.

Αλλά η μέρα ήταν ζεστή και ποιητική,
ο ουρανός ένα γαλάζιο ανοιχτό,
το Αλεξανδρινό Γυμνάσιον ένα
θριαμβικό κατόρθωμα της τέχνης,
των αυλικών η πολυτέλεια έκτακτη,
ο Καισαρίων όλο χάρις κ' εμορφιά
(της Κλεοπάτρας υιός, αίμα των Λαγιδών)·
κ' οι Αλεξανδρινοί έτρεχαν πια στην εορτή,
κ' ενθουσιάζονταν, κ' επευφημούσαν
ελληνικά, κ' αιγυπτιακά, και ποιοί εβραίικα,
γοητευμένοι με τ' ωραίο θέαμα --
μ' όλο που βέβαια ήξευραν τι άξιζαν αυτά,
τι κούφια λόγια ήσανε αυτές οι βασιλείες.

Ο Δαρειός 1917/1920

Ο ποιητής Φερνάζης το σπουδαίον μέρος
του επικού ποιήματός του κάμνει.
Το πώς την βασιλεία των Περσών
παρέλαβε ο Δαρειός Υστάσπου. (Από αυτόν
κατάγεται ο ένδοξός μας βασιλεύς,
ο Μιθριδάτης, Διόνυσος κ' Ευπάτωρ). Αλλ' εδώ
χρειάζεται φιλοσοφία· πρέπει ν' αναλύσει
τα αισθήματα που θα είχαν ο Δαρειός:
ίσως υπεροψίαν και μέθην· όχι όμως - μάλλον
σαν κατανόησι της ματαιότητος των μεγαλείων.
Βαθέως σκέπτεται το πράγμα ο ποιητής.

Αλλά τον διακόπτει ο υπηρέτης του που μπαίνει
τρέχοντας, και την βαρυσήμαντην είδησι αγγέλλει.
Άρχισε ο πόλεμος με τους Ρωμαίους.
Το πλείστον του στρατού μας πέρασε τα σύνορα.

Ο ποιητής μένει ενεδός. Τι συμφορά!
Πού τώρα ο ένδοξός μας βασιλεύς,
ο Μιθριδάτης, Διόνυσος κ' Ευπάτωρ,
μ' ελληνικά ποιήματα ν' ασχοληθεί.
Μέσα σε πόλεμο - φαντάσου, ελληνικά ποιήματα.

Αδημονεί ο Φερνάζης. Ατυχία!
Εκεί που το είχε θετικό με τον «Δαρειό»
ν' αναδειχθεί, και τους επικριτάς του,
τους φθονερούς, τελειωτικά ν' αποστομώσει.
Τι αναβολή, τι αναβολή στα σχέδιά του.

Και νάταν μόνο αναβολή, πάλι καλά.
Αλλά να δούμε αν έχουμε κι ασφάλεια
στην Αμισό. Δεν είναι πολιτεία εκτάκτως οχυρή.
Είναι φρικτότατοι εχθροί οι Ρωμαίοι.
Μπορούμε να τα βγάλουμε μ' αυτούς,
οι Καππαδόκες; Γένεται ποτέ;
Είναι να μετρηθούμε τώρα με τες λεγεώνες;
Θεοί μεγάλοι, της Ασίας προστάται, βοηθήστε μας.-

Όμως μες σ' όλη του την ταραχή και το κακό,
επίμονα κ' η ποιητική ιδέα πάει κ' έρχεται -
το πιθανότερο είναι, βέβαια, υπεροψίαν και μέθην·
υπεροψίαν και μέθην θα είχαν ο Δαρειός.

Ας φρόντιζαν 1930

Κατήνησα σχεδόν ανέστιος και πένης.
Αυτή η μοιραία πόλις, η Αντιόχεια
όλα τα χρήματά μου τάφαγε:
αυτή η μοιραία με τον δαπανηρό της βίο.

Αλλά είμαι νέος και με υγείαν αρίστην.
Κάτοχος της ελληνικής θαυμάσιος
(ξέρω και παραξέρω Αριστοτέλη, Πλάτωνα·
τι ρήτορας, τι ποιητάς, τι ό,τι κι αν πεις).
Από στρατιωτικά έχω μιαν ιδέα,
κ' έχω φιλίες με αρχηγούς των μισθοφόρων.
Είμαι μπασμένος κάμποσο και στα διοικητικά.
Στην Αλεξάνδρεια έμεινα έξι μήνες, πέρσι·
κάπως γνωρίζω (κ' είναι τούτο χρήσιμον) τα εκεί:
του Κακεργέτη βλέψεις, και παληανθρωπιές, και τα λοιπά.

Όθεν φρονώ πως είμαι στα γεμάτα
ενδεδειγμένος για να υπηρετήσω αυτήν την χώρα,
την προσφιλή πατρίδα μου Συρία.

Σ' ό,τι δουλειά με βάλουν θα πασχίσω
να είμαι στην χώρα ωφέλιμος. Αυτή είν' η πρόθεσίς μου.
Αν πάλι μ' εμποδίσουνε με τα συστήματά τους -
τους ξέρουμε τους προκομένους: να τα λέμε τώρα;
αν μ' εμποδίσουνε, τι φταίω εγώ.

Θ' απευθυνθώ προς τον Ζαβίνα πρώτα,
κι αν ο μωρός αυτός δεν μ' εκτιμήσει,
θα πάγω στον αντίπαλό του, τον Γρυπό.
Κι αν ο ηλίθιος κι αυτός δεν με προσλάβει,
πηγαίνω παρευθύς στον Υρκανό.

Θα με θελήσει πάντως ένας απ' τους τρεις.

Κ' είν' η συνείδησίς μου ήσυχη
για το αφήφιστο της εκλογής.
Βλάπτουν κ' οι τρεις τους την Συρία το ίδιο.

Αλλά, κατεστραμένος άνθρωπος, τι φταίω εγώ.
Ζητώ ο ταλαίπωρος να μπαλωθώ.
Ας φρόντιζαν οι κραταιοί θεοί
να δημιουργήσουν έναν τέταρτο καλό.
Μετά χαράς θα πήγαινα μ' αυτόν.

<p>Μακρυά 1914/1914</p> <p>Θάθελα αυτήν την μνήμη να την πώ... Μα έτσι εσβύσθη πια... σαν τίποτε δεν απομένει - γιατί μακρυά, στα πρώτα εφηβικά μου χρόνια κείται.</p> <p>Δέρμα σαν καμωμένο από ιασεμί ... Εκείνη του Αυγούστου - Αύγουστος ήταν; - η βραδυά... Μόλις θυμούμαι πια τα μάτια· ήσαν, θαρρώ, μαβιά... Α ναι, μαβιά· ένα περίφημο μαβί.</p> <p>Μέρες του 1903 1909/1917</p> <p>Δεν τα ηύρα πιά ξανά - τα τόσο γρήγορα χαμένα... τα ποιητικά τα μάτια, το χλωμό το πρόσωπο... στο νύχτωμα του δρόμου...</p> <p>Δεν τα ηύρα πιά - τ' αποκτηθέντα κατά τύχην όλως, που έτσι εύκολα παραίτησα και που κατόπιν με αγωνίαν ήθελα. Τα ποιητικά τα μάτια, το χλωμό το πρόσωπο, τα χείλη εκείνα δεν τα ηύρα πιά.</p>	<p>Επιθυμίες 1904/1904</p> <p>Σαν σώματα ωραία νεκρών που δεν εγέρασαν και τάκλεισαν, με δάκρυα, σε μασσωλείο λαμπρό, με ρόδα στο κεφάλι και στα πόδια γιασεμιά -- έτσ' οι επιθυμίες μοιάζουν που επέρασαν χωρίς να εκπληρωθούν· χωρίς ν' αξιωθεί καμιά της ηδονής μια νύχτα, ή ένα πρωί της φεγγερό.</p> <p>Επέστρεφε 1912/1909</p> <p>Επέστρεφε συχνά και παίρνε με, αγαπημένη αίσθησις επέστρεφε και παίρνε με - όταν ξυπνά του σώματος η μνήμη, κ' επιθυμία παληά ξαναπερνά στο αίμα· όταν τα χείλη και το δέρμα ενθυμούνται, κ' αισθάνονται τα χέρια σαν ν' αγγίζουν πάλι.</p> <p>Επέστρεφε συχνά και παίρνε με την νύχτα, όταν τα χείλη και το δέρμα ενθυμούνται....</p>
--	--

<p>Θυμήσου, σώμα... 1918/1916</p> <p>Σώμα, θυμήσου όχι μόνο το πόσο αγαπήθηκες, όχι μονάχα τα κρεβάτια όπου πλάγιασες, αλλά κ' εκείνες τες επιθυμίες που για σένα γυάλιζαν μες στα μάτια φανερά, κ' ετρέμανε μες στη φωνή -- και κάποιον τυχαίον εμπόδιο τες ματαίωσε. Τώρα που είναι όλα πια μέσα στο παρελθόν, μοιάζει σχεδόν και στες επιθυμίες εκείνες σαν να δόθηκες -- πώς γυάλιζαν, θυμήσου, μες στα μάτια που σε κύτταζαν· πώς έτρεμαν μες στη φωνή, για σε, θυμήσου, σώμα</p>	<p>Ομνύει 1905/1915</p> <p>Ομνύει κάθε τόσο ν' αρχίσει πιο καλή ζωή. Αλλ' όταν έλθ' η νύχτα με τες δικές της συμβουλές, με τους συμβιβασμούς της, και με τες υποσχέσεις της· αλλ' όταν έλθ' η νύχτα με την δική της δύναμη του σώματος που θέλει και ζητεί, στην ίδια μοιραία χαρά, χαμένος, ξαναπηαίνει</p>
---	---

Λάνη τάφος 1918/1916

Ο Λάνης που αγάπησες εδώ δεν είναι, Μάρκε,
στον τάφο που έρχεσαι και κλαις, και μένεις ώρες κι ώρες.
Τον Λάνη που αγάπησες τον έχεις πιο κοντά σου
στο σπίτι σου όταν κλείεσαι και βλέπεις την εικόνα,
που αυτή κάπως διατήρησεν ό,τ' είχε που ν' αξίζει,
που αυτή κάπως διατήρησεν ό,τ' είχες αγαπήσει.

Θυμάσαι, Μάρκε, που έφερες από του ανθυπάτου
το μέγαρον τον Κυρηναίο περίφημο ζωγράφο,
και με τι καλλιτεχνικήν εκείνος πανουργία
μόλις είδε τον φίλο σου κ' ήθελε να σας πείσει
που ως Υάκινθον εξ άπαντος έπρεπε να τον κάμει
(μ' αυτόν τον τρόπο πιο πολύ θ' ακούονταν η εικόν του).

Μα ο Λάνης σου δεν δάνειζε την εμορφιά του έτσι·
και σταθερά εναντιωθείς είπε να παρουσιάσει
όχι διόλου τον Υάκινθον, όχι κανέναν άλλον,
αλλά τον Λάνη, υιό του Ραμετίχου, Αλεξανδρέα.

Η αρρώστια του Κλείτου 1926

Ο Κλείτος, ένα συμπαθητικό
παιδί, περίπου είκοσι τριώ ετών -
με αρίστην αγωγή, με σπάνια ελληνομάθεια -
ειν' άρρωστος βαρειά. Τον ήυρε ο πυρετός
που φέτος θέρισε στην Αλεξάνδρεια.

Τον ήυρε ο πυρετός εξαντλημένο κιόλας ηθικώς
απ' τον καϋμό που ο εταίρος του, ένας νέος ηθοποιός,
έπαυσε να τον αγαπά και να τον θέλει.

Ειν' άρρωστος βαρειά, και τρέμουν οι γονείς του.

Και μια γρηά υπηρέτρια που τον μεγάλωσε,
τρέμει κι αυτή για την ζωή του Κλείτου.
Μες στην δεινήν ανησυχία της
στον νου της έρχεται ένα είδωλο
που λάτρευε μικρή, πριν μπει αυτού, υπηρέτρια,
σε σπίτι Χριστιανών επιφανών, και χριστιανέψει.
Παίρνει κρυφά κάτι πλακούντια, και κρασί, και μέλι.
Τα πάει στο είδωλο μπροστά. Όσα θυμάται μέλη
της ικεσίας ψάλλει· άκρες, μέσες. Η κουτή
δεν νοιώθει που τον μαύρον δαίμονα λίγο τον μέλει
αν γιάνει ή αν δεν γιάνει ένας Χριστιανός.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΜΑΘΗΤΩΝ-ΜΑΘΗΤΡΙΩΝ		
ΠΟΙΗΜΑ	Α΄ ΤΑΞΗ	
Τείχη	Ίσως αφορά τα τείχη μιας αρχαίας πόλης-κράτους. Ποιοι ή πώς τα έχτιζαν και ποιοι ζούσαν μέσα σε αυτά. Όταν κινδύνευαν έμπαιναν μέσα, όταν έφευγαν οι εχθροί έβγαιναν στην ύπαιθρο.	Παλιότερα οι άνθρωποι έχτιζαν τείχη. Πόσο απομονωμένοι αισθάνονταν ή πόσο προστατευμένοι και ασφαλείς; Σήμερα δεν έχουμε τέτοια τείχη. Ίσως έχουμε άλλα τείχη (τοιχοί ή τύχη).
Τα παράθυρα	Σπίτι χωρίς παράθυρα δεν έχει φως τη μέρα και πρέπει να φωτίζεται με τεχνητό φως. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι δεν μπορείς να δεις τι γίνεται έξω στο δρόμο, άρα ζεις απομονωμένος στον δικό σου κόσμο.	Τα παράθυρα ανοίγουν και κλείνουν. Είναι δηλαδή κάτι σαν τα «κεφάλαια» που ανοίγουν ή κλείνουν στη ζωή μας. Ίσως να είναι και ο φρέσκος αέρας που μπαίνει ή δεν μπαίνει στη ζωή μας.
Η πόλις	Η πόλη με άρθρο είναι μία, η πιο σημαντική, η Κωνσταντινούπολη. Χάθηκε, αλλά ο ποιητής δεν την ξεχνά. Εκεί μπορεί να έζησε και όμορφες στιγμές που τώρα θυμάται.	Η πόλη κάνει τους ανθρώπους να ζουν μίξερ και αποπνικτικά, μέσα σε τρελούς ρυθμούς, άγνωστοι μεταξύ τους. Οι άνθρωποι το καταλαβαίνουν μερικές φορές, αλλά δεν μπορούν να κάνουν κάτι.
Τρώες	Αναφέρεται στον τρωικό πόλεμο και στην κούραση που ένιωθαν οι Τρώες από την πολιορκία.	Αναφέρεται στην ήττα των Τρώων και πόσο άσχημη ήταν γι' αυτούς. Σίγουρα μιλάει μεταφορικά.
Τελειωμένα	Τελειωμένα όνειρα, τελειωμένες σκέψεις, σχέσεις, τελειωμένα μηνύματα.	Όταν φτάνεις στο τέλος της ζωής και σκέφτεσαι όσα δεν μπόρεσες να κάνεις, όσα ήθελες να ζήσεις και δεν έζησες. Αλλά και όταν είσαι νέος, όσα δεν σε αφήνουν οι συνθήκες να ζήσεις.
Μονοτονία	Για την μονοτονία, την πλήξη και την βαρεμάρα που νιώθουν οι άνθρωποι που δεν μπορούν να ξεφύγουν από τα συνηθισμένα.	Πώς επηρεάζει η ρουτίνα όλους τους ανθρώπους, νέους και ηλικιωμένους.
Κεριά	Για ένα άτομο που φτιάχνει κεριά για επάγγελμα ή στον ελεύθερό του χρόνο και προσπαθεί να δημιουργήσει το τέλειο κεριό που δεν θα σβήνει ποτέ. Μπορεί να είναι ένα φιλοσοφικό ποίημα για το ότι εμείς είμαστε κεριά και η φλόγα είναι η ζωή μας. Μπορεί να μιλάει μόνο για τα κεριά της εκκλησίας.	Για κεριά είτε αναμμένα είτε σβησμένα ή για τη φλόγα των κεριών που είναι δυνατή ή τρεμοπαίζει όταν ένα μικρό, ασήμαντο αεράκι φυσάει. Πώς φωτίζουν το χώρο γύρω τους στο μισοσκοτάδο και δεν μπορούν να δείξουν καθαρά τα πράγματα. Κάποια στιγμή λιώνουν όμως όλα. Σίγουρα το ποίημα είναι συμβολικό.
Ενδύματα	Τα ρούχα που φοράμε και δείχνουν πολλά για μας. Τη διάθεσή μας, τις ιδέες μας, το επάγγελμά μας αλλά και την οικονομική μας κατάσταση. Τα ρούχα όμως δεν κάνουν τον παπά.	Τη μεγάλη σημασία που δίνουμε όλοι σήμερα στην εμφάνιση και όχι στον χαρακτήρα του ανθρώπου.
Νέοι της Σιδώνας (400 π.Χ)	Κάποιοι νέοι άνθρωποι που ζούσαν	Κάτι σημαντικό ή διαφορετικό θα

	στη Σιδώνα το 400 π. Χ. Τι πίστευαν, πώς διασκεδάζαν, τι τους προβληματίζε.	είχαν αυτοί οι νέοι που ζούσαν στη Σιδώνα το 400 π. Χ. για να γίνουν ποίημα. Θα ήταν πολύ βοηθητικό αν ήξερα κάτι για το μέρος που ζουν, τη Σιδώνα, που ίσως έχει κάποια σημασία για τον τρόπο ζωής τους, τις ανάγκες ή τα προβλήματά τους.
«Οι Εχθροί»	Ο ποιητής αναφέρεται σε όλους τους εχθρούς του, σε όλους όσους τον πολέμησαν ή τον μίσησαν και την αιτία που το έκαναν αυτό.	Οι εχθροί που καθένας έχει στη ζωή του. Μπορεί να είναι κάποιοι άνθρωποι που δεν τον καταλαβαίνουν, κάποιες συνθήκες που δεν αντέχει και θέλει να φύγει, αλλά μπορεί να είναι και τα κόμπεξ που έχει ο ίδιος.
«Che fece... il gran rifiuto» (:αυτός που έκανε... τη μεγάλη άρνηση)	Αυτός που αρνήθηκε κάτι που τον ευχαριστούσε π.χ. ένας νέος που αρνήθηκε έναν έρωτα, μία περιπέτεια, επειδή φοβήθηκε ή ένας ηλικιωμένος που αρνήθηκε χαρές, επειδή έβαλε πολλά «πρέπει» και τώρα μετανιώνει.	Μου θυμίζει ένα τραγούδι από τη χορωδία του σχολείου : «αρνιέμαι, αρνιέμαι, αρνιέμαι, οι άλλοι να βαστάνε τα σκοινιά, αρνιέμαι να με κάνουν ότι θένε...» και «αρνιέμαι, αρνιέμαι, αρνιέμαι, να είσαι συ και να μην είμαι εγώ...»
«Η σατραπεία»	1.Όνομα κοριτσιού και ποίημα ερωτικό, 2.Μια πόλη που την πολιορκούν και χύνεται αίμα, 3. Ένα πολύ μακρύ ταξίδι που θα ταλαιπωρήσει τους πρωταγωνιστές, 4.Μια σχέση που τελειώνει με κακό τρόπο και θα υπάρξει και φόνος, 5.Το όνομα ενός πλοίου που έφυγε από το λιμάνι και δεν γύρισε ποτέ.	Αδύνατο να φανταστώ τι μπορεί να λέει αυτό το ποίημα. Δεν ξέρω γιατί αλλά μου καρφώνονται οι λέξεις «πολιτεία», «σωτηρία» και «φρουτοπία», μάλλον εξαιτίας της κατάληξης. Τίποτε άλλο.
«Πρόσθεσις»	Σκέφτομαι ότι είναι αδύνατο ένα ποίημα να μιλάει για την πρόσθεση στα μαθηματικά. Μάλλον μιλάει για μια κατάσταση στη ζωή του ανθρώπου. Ίσως όμως θέλει να δείξει ότι όταν οι άνθρωποι ενώνονται καταφέρνουν κάτι καλό.	Μπερδεύομαι λίγο. Σίγουρα δεν πρόκειται για το μαθηματικό άθροισμα. Ίσως περιγράφει τη διαδικασία γενικά της πρόσθεσης μέσα στη ζωή, δηλ. πώς προστίθενται άνθρωποι, συναισθήματα, καταστάσεις κι το αποτέλεσμα που φέρνουν όλα αυτά. Όπως κάθε μαθηματική πράξη έχει διαφορετικό αποτέλεσμα, έτσι και οι άνθρωποι αλλάζουν και διαφέρουν μεταξύ τους έπειτα από τις προσθέσεις, τις εμπειρίες που έχουν κάνει στη ζωή τους.
«Κρυμμένα»	Κρυμμένα χαρτιά, κρυμμένα σχέδια, κρυμμένα όνειρα, κρυμμένες φαντασίες.	Ποιος και γιατί μπορεί να κρύβει πράγματα, να κρύβει τον αληθινό εαυτό του, τα όνειρά του. Όποιος είναι κακός, ύπουλος αλλά και όποιος απλώς φοβάται.
ΠΟΙΗΜΑ	Β΄ ΤΑΞΗ	
«Απολείπειν ο θεός Αντώνιον» (:αφήνει ο θεός τον Αντώνιον)	Ο θεός δεν βοηθάει κάποιον σπουδαίο, μάλλον, Αντώνιο. Θα έχει τους λόγους του. Μπορεί να έκανε κάποιο ασυγχώρητο λάθος	Πιθανότατα είναι η ιστορία του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας, της βασίλισσας της Αιγύπτου, που είχαν τραγικό τέλος. Με

	και πρέπει να τιμωρηθεί.	προβληματίζει όμως ο ρόλος του θεού. Τιμωρεί τον Αντώνιο μάλλον. Κρίμα.
«Ηγεμών εκ Δυτικής Λιβύης»	Για κάποιον ηγεμόνα από τη δυτική Λιβύη. Ίσως ήταν πολύ αυταρχικός και δεν τον χώνευαν οι κάτοικοι, ίσως έκανε πολύ σπουδαίο έργο και όλοι τον αγαπούν.	Η λέξη «ηγεμών» μου φέρνει στο μυαλό έναν τύραννο, έναν δικτάτορα. Σίγουρα φερόταν άσχημα. Μακάρι να είναι αλλιώς τα πράγματα και να φανεί ότι ακόμη και οι δικτάτορες μπορεί να ωφελήσουν το λαό. Είδαμε και τα καλά της δημοκρατίας.
«Αλεξανδρινοί βασιλείς»	Κάποιοι βασιλιάδες που κυβερνούν την Αλεξανδρινή. Επειδή δεν είναι ένας, αλλά πολλοί, φαίνεται ότι όλοι κυβερνούν με τον ίδιο τρόπο, καλό ή κακό.	Τη ζωή, τις ασχολίες, τις θυσίες, τα προνόμια αλλά και τις δυσκολίες των βασιλιάδων της Αλεξάνδρειας. Ίσως να δείχνει πώς αλλάζει ο άνθρωπος όταν κάθεται στο θρόνο.
«Περιμένοντας τους βαρβάρους»	Αναφέρεται ίσως σε κάποια πολιορκία και πως περιμένουν οι πολιτισμένοι τους βάρβαρους για να τους πολεμήσουν και να μην τους αφήσουν να καταστρέψουν όσα έκαναν με κόπο.	Αναφέρεται μεταφορικά είτε στις δυσκολίες της ζωής και πώς αντιδρούμε σε αυτές, είτε σε κάποιο ιστορικό γεγονός, π.χ. την άλωση της Κωνσταντινούπολης.
«Δαρείος»	Ένας φτωχός άνθρωπος σε ένα ερημικό χωριό, μακριά από την πόλη, που προσπαθεί να τα βγάλει πέρα μόνος του	Τα κατορθώματα, οι μάχες και οι ήττες του Πέρση βασιλιά. Τον φαντάζομαι ωραία ντυμένο, να φέρεται τυραννικά αλλά στο βάθος να είναι φοβητσιάρης.
«Ας φρόντιζαν»	Ας φρόντιζαν να λύσουν το πρόβλημα. Μάλλον ρίχνει ευθύνες σε όσους έχουν την εξουσία και δεν την χρησιμοποιούν σωστά. Όπως σήμερα στην περίπτωση των Τεμπών, που δεν φρόντιζαν τα τρένα και δυστυχώς την πλήρωσαν αθώα παιδιά.	Η ιστορία ενός παιδιού που δεν φρόντιζαν οι γονείς του όσο έπρεπε, αδιαφόρησαν για το παιδί. Το παιδί μεγάλωσε, τους γύρισε την πλάτη και αυτοί αναρωτιούνται τι φταίει.
«Μακρυά»	Για δύο ανθρώπους που αγαπιούνται αλλά οι γονείς τους, που δεν ήταν σύμφωνοι με τη σχέση αυτή, τους χώρισαν, στέλνοντας την κοπέλα μακριά για σπουδές στην Κρήτη. Επικοινωνούν αλλά η πληγή του αποχωρισμού δεν επούλάνεται.	Μακριά από πρόσωπα, τόπους, αντικείμενα, καταστάσεις που είτε επιθυμούμε και μας λείπουν, είτε προσπαθούμε να ξεφύγουμε.
«Επιθυμίες»	Οι άνθρωποι συνεχώς έχουν επιθυμίες που προσπαθούν να ικανοποιήσουν. Όταν τα καταφέρνουν αισθάνονται καλά, όταν όμως όχι, τότε έχουν πολλά απωθημένα που βγάζουν παντού.	Οι επιθυμίες οι πραγματικές συνεχώς πνίγονται. Πνίγονται από γονείς, από το σχολείο, από το κράτος. Και όλοι προσπαθούν να σε πείσουν ότι δεν υπάρχουν επιθυμίες ή όταν υπάρχουν είναι λάθος, είναι φαντασίες και όνειρα. Ο ποιητής ίσως όμως αντιλήφθηκε πόσο σημαντικές είναι οι επιθυμίες στη ζωή μας και έγραψε ένα ποίημα γι' αυτό.
«Θυμήσου, σώμα...»	Μου αρέσει η φράση αλλά με ξαφνιάζει που βάζει το σώμα να σκεφτεί κι όχι το μυαλό. Ίσως για	Να θυμηθεί το πρώτο φίλι, το πρώτο χάδι που ένιωσε, την πρώτη ερωτική πράξη. Αλλά γιατί όχι και

	να θυμηθεί το σώμα πόσο ωραία αισθανόταν κάποτε, π. χ. το καλοκαίρι στη θάλασσα, όταν κολυμπούσε, άρα να θυμηθεί κάποιες καλοκαιρινές διακοπές.	το πρώτο χαστούκι, το πρώτο σπρώξιμο, τον πρώτο βιασμό. Τώρα γιατί λέω το πρώτο; Για να ξεκινήσει με το πρώτο κι έπειτα να θυμηθεί και όλα τα υπόλοιπα.
«Ομνύει» (: ορκίζεται)	Για κάποιον ή κάποια που κάθε λίγο και λιγάκι ορκίζεται να σταματήσει να λέει ψέματα, να νιώθει ζήλεια για τους άλλους, να διαβάζει περισσότερο, να κάνει δίαιτα, αλλά δεν τα καταφέρνει.	Συχνά ο άνθρωπος ορκίζεται να είναι πιο ευγενικός, πιο δίκαιος, πιο τίμιος, πιο ανθρωπιστής, πιο αληθινός. Άλλοτε το καταφέρνει, αλλά τις πιο πολλές φορές όχι. Τότε όμως έχει πολλές τύψεις.
«Η αρρώστια του Κλείτου»	Ο Κλείτος αρρώστησε βαριά και κάθεται πολλές μέρες στο κρεβάτι. Όταν δεν βασανίζεται από τους πόνους, έχει χρόνο να σκεφτεί όλη την προηγούμενη ζωή του. Λίγες φορές χαμογελάει, τις πιο πολλές φορές όμως κλαίει.	Η αρρώστια του Κλείτου συγκλόνισε όλη την οικογένεια, αλλά περισσότερο τη μητέρα του. Μένει μέρα νύχτα δίπλα του, μπας και γίνει κάποιο θαύμα. Παρακαλάει την Παναγία να πάρει αυτή και να αφήσει το παιδί της να ζήσει.
«Λάνη Τάφος»	Ένας τάφος όμορφος, γεμάτος λουλούδια και φωτογραφίες. Ήταν τόσο νέος και όμορφος. Οι περαστικοί χαζεύουν τις φωτογραφίες και καθένας φαντάζεται κι έναν άλλο Λάνη.	Ο τάφος του Λάνη είναι παρατημένος. Τα αγριόχορτα έφτασαν ψηλά και δεν μπορεί ούτε το όνομα να φανεί καλά καλά. Ποιος να τον επισκεφτεί, ποιος να τον φροντίσει, ποιος να του πάει λουλούδια; Μόνος έζησε ο Λάνης, μόνος πέθανε και μόνος του είναι και τώρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολίδης, Ρ., Ηρ. και Στ. (2008) *Κ. Π. Καβάφη. Άπαντα τα δημοσιευμένα ποιήματα*. Αθήνα: Τα Νέα Ελληνικά
- Αρσενίου, Ε. (2018). *Επτά μελετήματα για τον Καβάφη*. Αθήνα: Μανδραγόρας
- Βλαχοδήμος, Δ. (2015). *Το μάθημα της λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Λογοτεχνικός κανόνας, σχολικά βιβλία, πραγματικότητα*. Σε Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (28-30/11/2013) Η Νεοελληνική Λογοτεχνία σήμερα. Κοινωνία και Εκπαίδευση. (σ.129-139). Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών.
- Δάλλας, Γ. (1986). *Καβάφης και ιστορία*. Αθήνα: Ερμής
- Δάλλας, Γ. (1986). *Σπουδές στον Καβάφη*. Αθήνα: Ερμής
- Δασκαλόπουλος, Δ. (1981). *Γράμματα στον Ερμόλαο*. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
- Δασκαλόπουλος, Δ. (1988). *Κ. Π. Καβάφης. Σχέδια στο περιθώριο*. Αθήνα: Διάττων
- Δασκαλόπουλος, Δ. & Στασινοπούλου Μ. (2013). *Ο βίος και το έργο του Κ. Π. Καβάφη*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Δημηρούλης, Δ. (2015). *Κ. Π. Καβάφης. Τα ποιήματα δημοσιευμένα και αδημοσίευτα*. Αθήνα: Gutenberg
- Θέμελης, Γ. (χ.χ.). *Η ποίηση του Καβάφη. Διαστάσεις και όρια*. Θεσ/νίκη: Κωνσταντινίδη
- Ιλίνσκαγια, Σ. (1983). *Κ. Π. Καβάφης. Οι δρόμοι προς το ρεαλισμό στην ποίηση του 20^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κέδρος
- Καψάλης, Α., & Χαραλάμπους, Δ. (2007). *Σχολικά εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Αθήνα: Έκφραση.
- Κουμπάρου-Χανιώτη, Χ. (2003). *Τα νεοελληνικά αναγνώσματα στη μέση εκπαίδευση. Συγγραφείς και ανθολογημένα κείμενα (1884-1977)*. Αθήνα: Συγγραφέας
- Κωστόπουλος, Μ. (2004). *Η αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων στο Λύκειο*. Στο Ι.Ν. Περυσινάκης & Α. Τσαγγαλίδης (Επιμ.), *Γλώσσα και Λογοτεχνία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (σ.504-510). Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Vitti, M. (2003) *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Μαλάνος, Τ. (1957) *Κ. Π. Καβάφης. Ο άνθρωπος και το έργο του*. Αθήνα: Δίφρος
- Ματσαγούρας, Η. (2004). *Στρατηγικές διδασκαλίας. Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μερακλής, Γ. Μ. (1985). *Τέσσερα δοκίμια για τον Κ. Π. Καβάφη*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Μουλλάς, Π. (1993) *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Σοκόλης
- Μπαλάσκας, Κ. (2015) *Η λογοτεχνία ως μάθημα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Σε Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (28-30/11/2013) Η Νεοελληνική Λογοτεχνία σήμερα. Κοινωνία και Εκπαίδευση. (σ.105-110) Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών.
- Παπανικολάου, Δ. (2014). *«Σαν κ' εμένα καμωμένοι». Ο ομοφυλόφιλος Καβάφης και η ποιητική της σεξουαλικότητας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαντωνάκης, Γ. & Κωτόπουλος Τ. (2011). *Τα ετεροθαλή*. Αθήνα: Ίων.
- Πιερής, Μ. (1992). *Χώρος, φως και λόγος. Η διαλεκτική του «μέσα»-«έξω» στην ποίηση του Καβάφη*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Πιερής, Μ. (2000). *Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο έργο του Καβάφη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Πιερής, Μ. (2008). *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

- Πολίτης, Λ. (1980). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Ε.Τ.Ε
- Σαββίδης, Γ. Π. (1982). *Κ. Π. Καβάφη. Ανέκδοτα ποιήματα 1882-1923*. Αθήνα: Ίκαρος
- Γ. Π. Σαββίδης, *Οι καβαφικές εκδόσεις (1891-1932): Περιγραφή και σχόλιο – Βιβλιογραφική μελέτη*, Ίκαρος, Αθήνα 1992 [1η έκδοση 1966]
- Σεφέρης, Γ. (1974). *Δοκιμές. Ακόμη λίγα λόγια για τον Αλεξανδρινό*. Αθήνα: Ίκαρος
- Σουλιώτης, Μ. (1993). *58 σχόλια στον Καβάφη*. Αθήνα: Ύψιλον/Βιβλία
- Σουλιώτης, Μ. (1995). *Κ. Π. Καβάφης. Επίσημος, κρυμμένος, ατελής*. Αθήνα: Ερμής
- Ταμουσάτος, Η. (2023). *{παρα}φιλολογικά*. Ανακτήθηκε από <https://www.openbook.gr/para-filologika/>
- Τζουβέλης, Σ. (2017). *Ο Καβάφης της ιστορίας και των αισθήσεων*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Τικτοπούλου, Κ. (2015). *Σκέψεις για τη σημασία και τη λειτουργία του διδακτικού βιβλίου στο μάθημα της λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Από το σχολικό ανθολόγιο στα εκπαιδευτικά υλικά*. Σε Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (28-30/11/2013) Η Νεοελληνική Λογοτεχνία σήμερα. Κοινωνία και Εκπαίδευση. (σ.189-200) Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών.
- Τσίρκας, Στρ. (1983). *Ο Καβάφης και η εποχή του*. Αθήνα: Κέδρος
- Balthazart, J.(2016). *Η βιολογία της ομοφυλοφιλίας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΚΑΒΑΦΗ <http://cavafis.compupress.gr/index3.htm>
- ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΒΑΦΗ <https://web.archive.org/web/20091209064907/http://www.kavafis.gr/prose/content.asp?id=328&cat=8>
- ΑΡΧΕΙΟ ΚΑΒΑΦΗ. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Ωνάση. <https://www.onassis.org/el/initiatives/cavafy-archive>
- Καβάφης Κ.Π. ΨΗΦΙΔΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=118
- ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ <http://www.snhell.gr/anthology/writer.asp?id=60>
- <http://www.pi-schools.gr/>
- <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/index.html>
- ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ. Η Λογοτεχνία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Κριτική και Προγράμματα Σπουδών. https://www.youtube.com/watch?v=_Bojk-ViUSk&t=198s
- https://www.youtube.com/watch?v=0_BRIObFCKk&t=4227s
- https://www.youtube.com/watch?v=_Bojk-ViUSk&t=8879s

Φωτόδεντρο – Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Νεοελληνική Λογοτεχνία (Γ' Λυκείου Ανθρωπιστικών Σπουδών) - Βιβλίο Μαθητή (Εμπλουτισμένο). Ανακτήθηκε από http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2712/Neoelliniki-Logotechnia_G-Lykeiou-AnthrSp_html-empl/index_0_02.html

Φωτόδεντρο – Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία (Β' Γενικού Λυκείου - Επιλογής) - Βιβλίο Μαθητή (Εμπλουτισμένο). Ανακτήθηκε από http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/5497/Neoteri-Europaiki-Logotechnia_B-Lykeiou_html-empl/index.html

Φωτόδεντρο – Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων (Γυμνασίου-Λυκείου). Ανακτήθηκε από http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/4716/Lexiko-Logotechnikon-Oron_Gymnasiou-Lykeiou_html-apli/index05.htm

ΑΠΘ (Ανοικτά ακαδημαϊκά μαθήματα). Λογοτεχνικός κανόνας – «Σχολικός λογοτεχνικός κανόνας» Ανακτήθηκε από <https://opencourses.auth.gr/modules/units/?course=O CRS160&id=2876>

Αθανασόπουλος Ε., Κοκκινάκη Ε., Μπίστα Π.. Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Α, Β, Γ Γυμνασίου)

Ανακτήθηκε από http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2330/Istoria-Neoellinikis-Logotechnias_A-B-G-Gymnasiou_html-apli/

Αθανασοπούλου Μ. (2017). *Ο Καβάφης του Κ.Θ. Δημαρά. Μια περιδιάβαση*. Ανάκτηση από <https://booksjournal.gr/paremvaseis/3543-o-kavafis-tou-k-th-dimara-mia-peridiavasi>

Βαγενάς, Ν. (2000) «Εισαγωγή». *Συνομιλώντας με τον Καβάφη. Ανθολογία ξένων καβαφογενών ποιημάτων*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 19-20 & 34-35.

Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=118

Βαγενάς, Ν. (2008). *Διαφορετικοί, αλλά πόσο*; Ανακτήθηκε από

<https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/diaforetikoi-alla-poso/> (15/5/23)

Ο Καβάφης στην Αθήνα και στον 21^ο αιώνα. (2023, Νοέμβριος 22). Ανακτήθηκε από <https://www.protagon.gr/epikairo-tita/o-kavafis-stin-athina-kai-ston-21o-aiwna-44342833099>

Δασκαλόπουλος, Δ. (2003) Ο Καβάφης και η κριτική. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://tokoskino.me/2013/07/23/%ce%bf-%ce%ba%ce%b1%ce%b2%ce%ac%cf%86%ce%b7%cf%82-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%b7-%ce%ba%cf%81%ce%b9%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ae/> (6/1/23)

Δημαράς, Α. (1999). *Ζητήματα Παιδείας*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Πύλης για την ελληνική γλώσσα:

https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/handbook_interlingual/pop19.html (15-5-2023)

Θεοδοσοπούλου Μ. (2008). *Αλεξανδρινού Αναδιφήσεις. Ένα «πανοπτικόν» των πρόσφατων καβαφικών εκδόσεων*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της εφημερίδας Βήμα <https://www.tovima.gr/2008/11/24/books-ideas/aleksandrino-y-anadifiseis/> (10/03/2023)

Καλογήρου Τζ. (χ.χ.) *Η Ποίηση ως «όραμα» και «άκουσμα»: Διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις και δραστηριότητες στη διδασκαλία της ποίησης*. Ανακτήθηκε από <https://journals.lib.uth.gr/index.php/keimena/article/view/604/586> (08/01/2024)

Κουμπάρου-Χανιώτη, Χ.(χ.χ.) *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα στο πλαίσιο του μαθήματος των Νέων Ελληνικών (1884-1977)*, Διαθέσιμο στο http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/presentation/page_006.html?prev=true

Κουμπάρου Χρ., Ψηφιοποιημένο Αρχείο "Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων" (1884-1977).

Ανακτήθηκε από <https://users.sch.gr/chkoumpar/NAfiles.html>

Κωτόπουλος, Τ. (2023). *Η συμβολή της Δημιουργικής Γραφής στη διδασκαλία εκτενών και αυτοτελών λογοτεχνικών κειμένων στη σχολική πράξη*. Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών - Επιστημονικών Θεμάτων, Ειδικό Τεύχος 26, 7-18. Ανακτήθηκε από <https://www.erkyna.gr>

Νάκη, Σ. (2023). *Διδάσκοντας ποιητική συλλογή στο Λύκειο*. Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών - Επιστημονικών Θεμάτων, Ειδικό Τεύχος 26, 42-45. Ανακτήθηκε από <https://www.erkyna.gr>

Σαββίδης, Μ. (2023) *Για τον Καβάφη, ζανά*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της εφημερίδας Βήμα <https://www.istos.gr/blog/gia-ton-kabafi-xana> (20/04/23)

Στούκας, Μ. (2023) *Κωνσταντίνος Καβάφης: Οι θαυμαστές, οι αντίπαλοί του και οι απίστευτοι χαρακτηρισμοί σε βάρος του* (άρθρο εφημερίδας). Ανακτήθηκε από <https://www.protothema.gr/stories/article/1365722/konstadinos-kavafis-oi-thaumastes-kai-oi-adipaloi-tou/> (30/05/23)

Τζόβας, Δ. (2008α). *Παράδοση ή κανόνες*; Ανακτήθηκε από

<https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/paradosi-i-kanonas/> □ Τζόβας, Δ. (2008). *Η ομοφυλοφιλία του Καβάφη*. Ανακτήθηκε από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/h-omofylofilia-toy-kabafi/> □

Τσάκη, Β. (2017). *Γλώσσα και ύφος στα ελληνόγλωσσα ποιήματα του Κ.Π. Καβάφη: ο ρόλος συγκεκριμένων γλωσσικών και υφολογικών στοιχείων στην συγκάλυψη, την υποβολή ή και την αποκάλυψη του φύλου και στη διερεύνηση των σχέσεων των φύλων*. ΑΠΘ. (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37850>

Χοντολίδου, Ε. (1989). *Το μάθημα της λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Αγγλία και την Ελλάδα συγκριτική θεώρηση*. (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/1308>

Χοντολίδου, Ε. (2014). *Το μάθημα της λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. (ΑΠΘ Ανοικτά ακαδημαϊκά μαθήματα). Ανακτήθηκε από <https://opencourses.auth.gr/courses/OCRS160/> (2/5/23)

Χρονάκη Α. Βασικές θεωρητικές αρχές της αναγνωστικής ανταπόκρισης. Αναρτήθηκε από <https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:EU:90f0f5f6-ea4e-48fa-bc73-24899f2ab2df>

Μεταμορφώσεις του Καβάφη.

https://www.pierce.gr/wp-content/uploads/2018/09/Kavafis_1.pdf

Σελιδοδείκτες - Πολυμεσικός οδηγός για τη λογοτεχνία και την ανάγνωση. Ανακτήθηκε από <https://selidodeiktes.greek-language.gr/lemmas/1435/1434>.

Βικιπαίδεια, Νέα Αθηναϊκή Σχολή. Ανακτήθηκε από

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9D%CE%AD%CE%B1_%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE_%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%AE

Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας Α' Β' Γ' Γενικού Λυκείου.

<https://filologika.gr/odigies-didaskalias-mathimatou-ge-l-2023-2024/>

Οδηγίες Διδασκαλίας Μαθημάτων ΓΕ.Λ. 2023-2024. Ανάκτηση από

<https://filologika.gr/odigies-didaskalias-mathimatou-ge-l-2023-2024/>

ONASSIS CAVAFY ARCHIVE, «TEIXH» – «MY WALLS». Ανακτήθηκε από

<https://cavafy.onassis.org/el/object/my-walls/>

CLASSROOM — ONASSISEDUCATION, ΜΑΘΗΜΑ 7 - ΑΠΟ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ. ΟΙ ΕΚΔΟΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗ. Ανακτήθηκε από <https://classroom.onassis.org/mod/page/view.php?id=1396>

<https://classroom.onassis.org/mod/page/view.php?id=1402>

Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Κωνσταντίνος Π. Καβάφης (1863-1933). Ανάκτηση από
[https://www.greek-
language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=9#toc00
3](https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=9#toc003)